T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E URFA'DA EĞİTİM

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. İlhan PALALI

HAZIRLAYAN
Şehnaz ÖZTÜRK

ŞANLIURFA-2006

Yrd.Doç.Dr. İlhan PALALI danışmanlığında, Şehnaz Öztürk'ün hazırladığı "Tanzimat'tan Günümüze Urfa'da Eğitim" konulu bu çalışma 15/06/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd.Doç.Dr. İlhan PALALI *İmza* :

Üye : Yrd.Doç.Dr. İbrahim İSLAM *İmza* :

Üye : Yrd. Doç.Dr. Hüseyin ŞİMŞEK *İmza* :

Bu Tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

Prof. Dr. Zuhal KARAHAN KARA
Enstitü Müdürü (10 punto, koyu)

Bu Çalışma ..... Tarafından Desteklenmiştir.
Proje No:

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
KISALTMALAR iii
ÖNSÖZ iv
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 6
OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN MERKEZ TEŞKİLATLARI 6
1. Meclis-i Umur-ı Nafia ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti (1839) 6
2. Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve Çalışmaları (1845) 7
3. Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Çalışmaları (1846) 8
4. Maarif-i Umumiye Nezareti ve Çalışmaları (1857) 9
5. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Düzenlemeler (1869) 10
İKİNCİ BÖLÜM 14
OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ TAŞRA TEŞKİLATLANMASI ve URFA SANCAĞI MAARİF TEŞKİLATI 14
1. Vilayet Maarif Meclisleri 14
2. Taşra Maarif Komisyonları 16
2.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Maarif Komisyonları 16
2.2. Birecik Kazası Maarif Komisyonları 22
2.3. Suruç Kazası Maarif Komisyonları 24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 29
İLKÖĞRETİM KURUMLARI 29
1. Sıbyan Mektepleri ve İptidailer 29
1.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer 33
1.2. Birecik Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer 38
1.3. Rumkale Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer 39
1.4. Suruç Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer 40
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 44
ORTAÖĞRETİM KURUMLARI 44
1. Rüşdiye Mektepleri 44
1.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Rüşdiye Mektepleri 48
1.2. Urfa Sancağı Birecik Kazası Rüşdiye Mektepleri 49
1.3. Urfa Sancağı Rumkale Kazası Rüşdiye Mektepleri 51
2. İdadi Mektepleri 53
2.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası İdadi Mektebi 55
3. Sultani Mektepleri 56
3.1. Galatasaray Sultanisi 59
3.2. Darüşşafaka (1873) 60
3.3. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sultani Mektebi 61
4. Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları 62
4.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sanayi Mektebi 65
BEŞİNCİ BÖLÜM 67
MEDRESELER ve KÜTÜPHANELER 67
1. Medreseler 67
1.1. Urfa Sancağı Merkez Kazasındaki Medreseler 70
2. Kütüphaneler 74
2.1. Urfa Sancağı Merkez Kazasındaki Kütüphaneler 75

ALTINCI BÖLÜM 77
AZINLIK ve YABANCI OKULLARI 77
1. Azınlık Okulları 79
1.1. Rum Okulları 80
1.1.1. Fener Rum Okulu 80
1.1.2. Heybeliada Rum Papaz Okulu 80
1.1.3. Rum Darülfünunu (Kuruçeşme Rum Üniversitesi) 80
1.2. Ermeni Okulları 81
1.3. Yahudi Okulları 83
2. Yabancı Okulları 83
2.1. Fransız Okulları 85
2.2. İngiliz Okulları 86
2.3. Amerikan Okulları 86
3. Urfa Sancağı ve Kazalarındaki Gayrimüslim Okulları 88
3.1. Urfa Merkez Kazası Gayrimüslim Sıbyan Okulları 89
3.2. Birecik Kazası Gayrimüslim İptidai Okulları 89
3.3. Urfa Sancağı Gayrimüslim Rüşdiye Okulları 89
3.4. Urfa Sancağı Gayrimüslim İdadi Okulları 91
SONUÇ 92
KAYNAKLAR 96
EKLER 99
ÖZET 116
SUMMARY 117

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
H.:	Hicri
M.:	Miladi
M.E.:	Milli Eğitim
M.E.B.:	Milli Eğitim Bakanlığı
s.:	Sayfa
T.T.K.:	Türk Tarih Kurumu
v.b.:	Ve Benzeri
v.s.:	Vesaire
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Eğitim, bireyin, zihinsel, bedensel, duygusal ve toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümü olarak nitelendirilir. Toplumun eğitimi ise, toplumun geleceğine yön veren, kaderini tayin eden bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışmada Urfa Sancağı'nın 19.yy başından 20. yy başına kadar, bir diğer ifadeyle Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen devredeki eğitim ve öğretim durumunu, eğitim kurumlarını, kısaca maarif yönünü ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı Türk toplumunun eğitim sürecinin tarihsel gelişimine yerel düzeyde ışık tutmaktır. Bu amaca uygun olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemlerine rastlayan Tanzimat ve Mutlakiyet dönemlerinde Urfa Sancağı'nda eğitimle ilgili gelişmeler incelenmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim, başlıklı çalışmamız altı bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde Osmanlı eğitim sisteminin merkez teşkilatı, II. Bölümde Osmanlı eğitim sistemi taşra teşkilatlanması ve Urfa Sancağı maarif teşkilatı, III. Bölümde İlköğretim kurumları, IV. Bölümde Ortaöğretim kurumları, V. Bölümde Medreseler ve Kütüphaneler, VI. Bölümde Azınlık ve Yabancı okulları genel olarak Osmanlı bünyesinde ve yerelde Urfa Sancağı'nda ele alınmıştır.

Çalışmanın ana kaynaklarını Halep Vilayet Salnameleri ve Maarif Salnameleri, teşkil etmektedir. Urfa'nın söz konusu dönemlerde Halep Vilayeti'ne bağlı bir sancak olması dolayısıyla, Urfa'ya ait bilgiler Halep Vilayet Salnameleri içinde yer almaktadır. Araştırmada ayrıca Türk eğitim tarihiyle ilgili temel eserlerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında sürekli ilgi ve yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Yrd.Doç.Dr. İlhan PALALI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Şanlıurfa 2006 Şehnaz ÖZTÜRK

GİRİŞ

1.Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi Hakkında Açıklamalar

Bir ulusun geleceğinde önemli bir yeri olan eğitim kurumunun tarihsel süreçte insanlar üzerinde bıraktığı olumlu ve olumsuz etkileri gözlemlemek zor değildir. Zira eğitim, insanoğlunun kişisel gelişimi kadar, oluşturduğu fikirler ve görüşler açısından, ülkeleri ve toplumları da önemli ölçüde etkilemiştir.

Eğitim kurumları diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarına cevap verdikleri sürece yaşamışlar, bu fonksiyonlarını yerine getiremedikleri zaman ya değişikliğe uğramışlar ya da yerlerini yeni kurumlara terk etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da kuruluş yıllarında eğitim kurumlarıyla toplumun ihtiyaçlarını karşılamış, fakat XVI. yy.dan itibaren değişen dünya şartlarına ayak uyduramamıştır. Bunun yanında kuruluş yıllarındaki teşkilat ve programlarını da bozdukları için toplumun ilerlemesine engelleyici olmaya başlamışlardır [1].

Osmanlı Türklerinde hatta Selçuklularda eğitim, öteki İslam ülkelerinde olduğu gibi ağırlık merkezi dini eğitime dayanan bir sistem olan medrese sistemiydi. İlk zamanlarda Osmanlı'nın yükselmesinde ve Türk-İslam medeniyetinin meydana gelmesinde şüphesiz medreselerin büyük rolü olmuştur. Medreselerde her ne kadar eğitim yanında günlük yaşayışın gerektirdiği bilgilere yer veriliyorsa da ne onun ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde, ne de kendi içinde bulundurduğu diğer bölümlerde dünyevi ihtiyaçlarını ön plana alan insan yetiştirme amacı güdülmemiştir[2].

Eğitim felsefesini 16. yy'dan sonra belirli bir hedefe yöneltmiş olan Osmanlı İmparatorluğu bir yönden yönetimi, ordusu, silah ve teşkilat üstünlüğü öte yönden

[1] H. Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s.1
[2] Koçer, **a.g.e.**, s.5

ilişkisi bulunduğu milletlerin eğitim sistemlerinin kendi eğitim sistemine oranla belirgin üstünlüğü olmayışı sebebiyle Batıyla etkileşime girmemiş ancak, Rönesans'tan sonra gelişen Batı sanat, ilim ve fen dünyasına sırt çevirmekle ayakta duramayacağını anlamış, önce orduyu sonra öteki kuruluşların bazılarını batı örneğine göre değiştirmek ihtiyacı duymuştur[3].

17. yy'dan itibaren devletin zayıflaması, sosyal ve ekonomik düzenin bozulmasıyla önce vakıf müessesesi, sonra da ona bağlı eğitim ve öğretim sistemi çökmeye yüz tutmuştur. Daha önce hayırseverler mal ve mülkünü toplum yararına vakfederken, artık geleceklerinden endişelendikleri için mallarını özel şartlarla vakfettiler. Böylece vakıf müessesesi geçim kaynağı haline geldi ve sosyal niteliğini kaybetti. Vakıflardaki bu bozulma, ona bağlı olan medreselere de yansıdı. Kabiliyete ve bilgiye bakılmaksızın medreselere müderris tayin edilmeye başlandı. Siyaset de medreseye girmeye başladı. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmalarıyla Avrupa'nın üstünlüğü ve Osmanlı'nın geriliği açıkça ortaya çıktı. Bu durumu bazı devlet adamları görüp yenileşme ihtiyacı hissettiği halde medreseden ve ulemadan herhangi bir ses ve uyanış belirtisi gelmemiştir. Üstelik yenileşmeye karşı tavır takınmışlardır. Bu yüzden yenilikçi devlet adamları modern eğitim ve öğretimi ulemanın etkisinin az olduğu askeri mekteplerde uygulamayı tercih ettiler ancak bu mektepler toplumun bütününe hitap etmiyordu[4].

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve öğretim işi bir felsefe, zihniyet, din ve siyaset meselesi olmuştur. Böyle olunca eskiyi değiştirmek onun yerine dünya görüşünü ve yeni zihniyeti müesseseleriyle birlikte yerleştirmek, kabul ettirmek maarif konusunda ciddi bir mücadeleyi başlatmıştır. Tanzimat'la birlikte bu mücadele eğitim-öğretimde yenileşme hareketi, bütün olarak "batılılaşma" veya "modernleşme" hareketinin bir parçası olmuştur[5].

Osmanlı tarihinde Batılılarla ilk yoğun ilişki, yalnız eğitim yönünden değil, her yönden zamanın gereklerini karşılayamayan, eskimiş kuruluşların tutumunun

[3] Koçer, **a.g.e.**, s.5-6
[4] Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s.9
[5] Kodaman, **a.g.e.**, s.9

Batılı örneklere göre değiştirilmesi çabası olan Tanzimat öncesinde, imparatorluk maarif müesseseleri iki ayrı kökten kuvvet alan Din esasına ve Batılı usullere göre eğitim olmak üzere iki ayrı şekil aldı. Din esasına göre eğitim sıbyan mektepleri ve medreselerde, batı usullerine göre oluşturulmaya başlanan eğitim ise Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun (1773), Mühendishane-i Berr-i Hümayun (1793), Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamüre (1826), Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834) ve Mızıka-ı Hümayun (1834) gibi askeri teknik ihtisas okullarında, Rüşdiyeler (1838), olarak da bilinen Mekteb-i Ulum-u Edebiye (1839), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838) gibi genel eğitim kuruluşlarında ve Enderun Mektebi, Acemi Oğlanlar Mektebi gibi saray ve ordu eğitim kurumlarında verilmekteydi[6].

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanında ilk yenileşmeler sivil okullarda ya da yüksek öğretimde değil askeri sınıftan başlamıştır. Bunun sebebi Osmanlı toplum yapısının bu tür bir eğitime hazır olmaması ve ilk ve orta öğretimin örgütlenmeden yüksek öğretimin örgütlenemeyeceği düşüncesidir. Ancak eskiden olduğu gibi askeri sınıfın yetişmesinde Enderun geleneği sürdürülmüştür[7].

Devletin, sivil ve askeri eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla açılan yüksek ihtisas okullarında da öğretim o kadar yetersizdir ki Sultan Mahmut 1826'da Rusya'ya karşı açtığı harpte ne bahriye mektebinden ne de mühendishaneden yetişmiş bir subay bulabildi[8].

İşte Osmanlı İmparatorluğu 19.yüzyılın ilk yarısına böyle bir eğitim anlayışıyla girmiştir. Tanzimat Dönemi'ne bu sosyal yapının ürünü olan kurumlarla girilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yy.daki eğitim yapısından yola çıkılarak Urfa Sancağı'nın eğitimdeki durumunun Tanzimat ile Cumhuriyet dönemleri arasında nasıl olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

---

[6] İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.465-466
[7] Tekeli, **a.g.m.**, s.465-466
[8] Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat Maarifi**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.16-17

2. Araştırmanın Amacı

Bu konunun araştırma konusu olarak seçilmesinin nedeni eğitimin toplumsal ve sosyal açıdan önemli bir konu olmasıdır. İçinde yaşadığımız Türk toplumunun eğitim sorunlarının tarihsel gelişiminin ve problemlerinin ortaya konulmaya çalışılması, araştırma yapılan dönemde bu problemlerin giderilmesi için yapılan çalışmaların ve reformların o dönemde ne gibi sonuçlar doğurduğunun araştırılması, bu sonuçların genelde Osmanlı İmparatorluğu'nda özelde Urfa'da eğitim kurumlarında ne gibi gelişmeler sağladığının araştırılması ve bu çalışmaların günümüz eğitim kurumlarına nasıl bir katkı sağladığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Türk eğitim tarihi ile ilgili olarak birçok genel çalışmalar yapılmış olup bu çalışmalar genellikle Türk eğitim tarihinin genel hatlarını ortaya koyarak Türk eğitiminde yapılan batılılaşma ve yenileşme hareketlerine bağlı olarak eğitimimizin tarihsel gelişimine ışık tutmuştur. Özel olarak da bölge ve şehir eğitimiyle ilgili fazla bir araştırma yapılmamış olup az sayıda da olsa bazı çalışmalar vardır. Bu çalışma Urfa Sancağı'na ait vesikalara dayanan bilgilerden yararlanılarak sancak hakkında eğitim konusuna ışık tutmuştur. Yararlandığımız Vilayet Salnameleri Osmanlı İmparatorluğu valiliklerinin yayınladıkları resmi il yıllıklarıdır. Yerleşim biriminin bütün kurum ve kuruluşlarının, toplumsal, kültürel, ekonomik ve ticari faaliyetlerini ayrıntılı bir biçimde istatistiki rakamlarla bulmak mümkündür. Köklü bir geçmişi olan Urfa 1818'den itibaren Halep vilayetine bağlı bir sancak durumundaydı. Dolayısıyla Halep Vilayet Salnameleri kaynak oluşturmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Genelde Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanında yapılan ıslahat hareketleri ve bu yapılan ıslahatların Osmanlı İmparatorluğu'na yansımaları ,özelde bu yeniliklerin Urfa Sancağı'na uygulamaları ve anılan dönem içerisinde Urfa'da yeni eğitim kurumlarının oluşması, okullarda verilen eğitim,

öğretmenleri, eğitim programları, öğrencilerin sayısı, yardımcı öğretim elemanları ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Urfa'da eğitimin genel durumu, gelişmeleri, bu konudaki problemler araştırılmaktadır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönem içindeki bilgiler esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN MERKEZ TEŞKİLATLARI

1. Meclis-i Umur-ı Nafia ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti (1839)

Osmanlı devleti'nin XIX yy'a kadar mektep ve medreseden meydana gelen öğretim kurumları, Şeyhülislamlık makamına bağlıydı. II. Mahmut devrinde eğitimle ilgili meseleler Meclis-i Vâlâ'da görüşülmeye başlandı. 1838'de ise memleketin ziraat, bayındırlık, sanayi, sanat ve her türlü fenniyle ilgilenmek üzere Meclis-i Umur-ı Nafia kuruldu. Eğitim de faydalı işlerden sayıldığından buraya bağlandı. 1839'da Meclis-i Umur-ı Nafia, eğitim ıslahatıyla ilgili bir "Layıha" çıkarıldı ve eğitimin iyi bir şekilde düzenlenmesi 5-6 yaşına gelen her çocuğun mutlaka mektebe gönderilmesi ve buralarda bilgili öğretmenlerce sınıf usulüne göre ders verilmesi önerildi. Ayrıca müstakil bir maarif teşkilatı kurulması da meclisin teklifleri arasındaydı[9].

Meclis-i Umur-ı Nafia'nın teklifleri Meclis-i Vâlâ ve Dar-ı Şura'da görüşülüp Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu. Müdürlüğüne İmamzade Esad Efendi tayin olundu[10].

Bu teşkilata Rüşdiye isminin verilmesinin asıl amacı, Rüşdiye mekteplerinin çoğaltılması düşüncesidir. Mekatib-i Rüşdiye Nezareti ilk kurulan müstakil eğitim teşkilatı olma özelliğini taşıdı. Fakat sadece Mekteb-i Maarif-i Adli'nin işlerine bakarak faaliyetini sürdürdü ve 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla kapatılarak görevi buraya aktarıldı[11].

---

[9] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s.161
[10] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s.208
[11] Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1984, s.19

2. Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve Çalışmaları (1845)

Eğitimde istenilen hızda gelişmelerin olmaması üzerine Sultan Abdülmecid 1845'te Meclis-i Vâlâ'yı ziyaret ederek eğitimde yeni düzenlemeler planlamak üzere her sınıf devlet adamından (ilmiye-seyfiyye-kalemiye) bir Meclis-i Muvakkat (geçici komisyon) kurulmasını istemiştir[12]. Abdülmecid 10 Ocak 1845'te bir Hattı Hümayun hazırlayarak devletinin esas gayesinin bütün tebaasının refah ve saadeti olduğunu fakat bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmaların askeri alan dışında amaca ulaşamadığını işaret ediyordu. Hattı Hümayun'da belirtilen hususların yerine getirilmesi için hemen harekete geçildi. Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek, İstanbul'a her vilayetten aklı başında ikişer kişinin seçilip gelenlerle Meclis-i Vâlâ'da yapılan toplantılar sonunda, bütün ülkede gerekli ıslahatların gerçekleştirilmesi için İstanbul ve taşrada Meclis-i Muvakkat ve Meclis-i İmariye adlarında meclislerin kurulması kabul edildi. Yapılan toplantıların sonunda binlerce rapor, plan ve program meydana geldi. Ve meclis görüşlerini 1846'da Meclis-i Vâlâ'ya sundu. Burada sıbyan mekteplerinin usulüne göre tanzim edilmesi, rüşdiyelerin herkes için öğrenimi gerekli ilimlerin okutulduğu eğitim kurumları olarak düzenlenmesi, İstanbul'da bütün tebaa çocuklarının devam edebileceği ve her türlü ilmin okutulacağı bir Darülfünun kurulması isteniyordu. Eğitim işlerini yürütmek üzere daimi bir Maarif Meclisi teşkili de Meclisin teklifleri arasındaydı[13].

Meclis-i Muvakkat'ın tasarısına göre eğitim sistemi ilk, orta ve yüksek kademelerden oluşacak biçimde planlanıyor ve her seviyedeki mekteblerin usulüne göre öğretim yapması isteniyordu. Aslında Meclisin kararları normaldi ancak ulemanın elindeki ilköğretimin ıslahı ile bütün tebaa çocuklarının birlikte öğrenim yapacakları ve her türlü ilmin okutulacağı Darülfünun kurulması gibi hususları nasıl gerçekleştireceği belli değildi. Fakat devamlı ve müstakil bir maarif teşkilatının kurulması isteği daha gerçekçi bir karardı.[14]

---

[12] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, T.T.K. Yayınları VII. Dizi, Ankara, 1993, s.64
[13] Koçer, **a.g.e.**, s.52; Bilim, **a.g.e.**, s.22; Tekeli - İlkin, **a.g.e.**, s.64
[14] Bilim, **a.g.e.**, s.22

3. Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Çalışmaları (1846)

Meclis-i Muvakkat'ın teklifleri Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp kabul edildi ve 17 Temmuz 1846'da daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu. Bu meclis Nafia Nezareti bünyesinde kurulmuş ve sadece Mekteb-i Maarif-i Adli'nin işleriyle ilgilenen Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ne karşılık, memleketin bütün eğitim işlerini görüşüp kararlar alma yetkisine sahipti. Maarif teşkilatımızın çekirdeği bu suretle meydana gelmiş oldu[15].

Bunun için de eğitimle ilgili olarak alınan kararları uygulamak üzere icra organı niteliğinde bir meclisin kurulmasını yetkili makamlara teklif etti. "Mekatib-i Umumiye Nezareti" teşkil edilerek görevi de sıbyan mekteplerinin ıslahı ve rüşdiye mekteblerinin çoğaltılmasıydı. 1847'den itibaren İstanbul'da rüşdiyeler açılmaya başlandı[16].

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kararları arasında Meclis-i Muvakkat'ın teklifi arasındaki Darülfünunun kurulması da vardı. 1845'de başlayan eğitim reformlarında güdülen politika, yeni eğitim kurumları açarak cehaleti ortadan kaldırmak ve devleti modernleştirmekti. Bu reformların gerçekleştirilmesinde problem sadece ulemanın muhalefeti değildi. Asıl mesele eğitim kurumlarını nitelik ve nicelik yönünden geliştirmek ve bunları halka benimsetmekti[17].

Haftada iki gün toplanan meclisin ele aldığı konuların, daha sonra yapılan bir düzenleme ile ayda bir kere toplanacak olan Meclis-i Maarif-i Umumi'de de ele alınmasına karar verildi. Umumi Meclis, her ayın ilk Pazar günü kış mevsiminde üyelerden birisinin konağında, yaz mevsiminde ise Babıali'de meclisin kendi dairesinde toplanacak ve Meclis-i Maarif'in bir ay içinde gerek ele alıp görüştüğü, gerekse icraya koyduğu konular, burada tekrar ele alınacak ve ayrıca Meclis-i Maarif'in bir sonraki ay yapmayı düşündüğü faaliyetlerin bir dökümünü de Meclis-i

[15] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e**, s.64
[16] Kodaman, **a.g.e,** s.37
[17] Kodaman, **a.g.e,** s.37

Umumiye'ye takdim edecekti. Bu meclis hiyerarşi açısından Meclis-i Vâlâ'nın altında ve diğer bütün meclislerin üzerinde yer alıyordu[18].

4. Maarif-i Umumiye Nezareti ve Çalışmaları (1857)

1851'den 1857'ye kadar bazı yerlerde rüşdiye mektepleri açılması dışında eğitim alanında pek bir şey yapılamadı.

Tanzimat Fermanı'nda eğitime hiç değinilmemişti. En büyük önem askeriyeye verilmişti. Ancak Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı tek başına başarı sağlayamamıştı. 1856 Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlere verilen imtiyazların geniş boyutlara ulaşması, eğitimin artık devlet politikasında yer almasını gerektirdiğinden eğitim işlerinin kabineye dahil bir nazır tarafından yürütülmesi gerekiyordu[19].

Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla Türkiye'de gerçek anlamda bir eğitim bakanlığının temelleri atılmış oldu. Artık eğitim kurumları devletin resmi kuruluşları, eğitim meselesi de devletin resmi politikasıydı. 1861 yılına kadar herhangi bir yenilik yapılmadı. Sadece mevcut işler düzene kondu. Anadolu da 13, Rumeli de 33, İstanbul da 10 erkek ve 1 kız olmak üzere 57 rüşdiye mektebi açıldı[20].

Maarif-i Umumiye Nezaretinin Aldığı Kararlar Şunlardır: [21]

- Harbiye- Bahriye ve Tıbbiye'den olan bütün okullar maarif nezaretine bağlı olacak.
- Umumi okullar, Sıbyan, Rüşdiye ve Mekatib-i Fünun-u Mütenevvia olmak üzere üç dereceye ayrıldı.
- Her basamaktaki okuldan bir sonrakine imtihanla geçilecek.
- İkinci ve üçüncü derecedeki okullarda eğitim Türkçe yapılacak.

---

[18] Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform**, Eren Yayınlar, İstanbul, 1993, s.234
[19] Tekeli, **a.g.m**, s.467
[20] Tekeli, **a.g.m**, s.467- 468
[21] Koçer, **a.g.e.**, s.64; Bilim, **a.g.e.**, s.26

1861'de bu nezaretin görevlerini belirlemek için gönderilen bir yazıda Rüşdiyeler ve üstü tüm okulların karma (Müslim-Gayrimüslim) olmasının ve eğitim dilinin Türkçe olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu merkezileşme isteğinin, Tanzimat'ın bir Osmanlı milleti yaratma amacının sonucu olduğunu göstermektedir[22].

Maarif Nezareti 10 Şubat 1864 tarihinde çıkarılan bir nizamnameyle Nezaret Özel Okullar Dairesi ve Genel Okular Dairesi diye iki kısma ayrılmıştır. Meclis-i Maarif bazı meclislerde olduğu gibi iki ayrı daireye bölünecek ve bu dairelerden biri Hususi Mektepler Dairesi diğeri de Umumi Mektepler Dairesi diye adlandırılacaktır. Bu dairelerin üyeleri ayrı ayrı tespit edilmiştir. Üyelerden biri bu daireden başkanlığa getirilecektir. Nezaretin dışında bazı cemiyetlerin de Maarif meseleleri ile meşgul oldukları ve bu cemiyetlerin başında da Cemiyet-i Tedrise-yi İslamiye geldiği görülmektedir[23].

5. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Düzenlemeler (1869)

1860'lı yılların sonu, eğitim sisteminde parça parça ortaya çıkmış olan gelişmelerin sistemleştirilmesi, denetim altına alınması yılları olmuştur. 1869'da Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında düzenlenen Maarif Nizamnamesi'yle Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşturuluyordu. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Saffet Paşa'nın eseri sayılır. (1814-1883) Osmanlı yönetimi ilk kez bu tüzükle eğitim işlerine ciddi bir biçimde eğilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Fransız eğitim sisteminin etkisi altında düzenlenmiştir[24].

Bu nizamname ilk kez vilayetlerde de bir Maarif Teşkilatı kurulmasını öngörüyordu. İstanbul'da "Meclis-i Kebir-i Maarif" idari ve ilmi olarak ayrıldığı iki dairesiyle Maarif idaresinin merkezi yönlendirmesini sağlayacaktı. Vilayetlerde bu

[22] Tekeli, **a.g.m.**, s.468
[23] Koçer, **a.g.e.**, s.76
[24] Tekeli, **a.g.m.**, s.470

merkezin yönlendirilmesini yerel koşullarda uygulayacak Maarif müdürü başkanlığında bir Meclis-i Maarif bulunacaktı. Alınan kararlar ise şu şekildeydi: [25]

- İlköğretim zorunludur. Bu aşama okulları sıbyan (Anaokulu ve temel eğitim birinci kademe) mahalle ve köy okullarıdır.
- Rüşdiyeler en az beş yüz haneli kasabalarda açılır.
- İdadiler bin haneli büyükçe merkezlerde açılır.
- Sultaniler vilayet merkezlerine kurulacaktır.
- İstanbul'da bir Darülfünun bulunacaktır.
- İstanbul'da ayrıca Darrülmualimin ve Darrülmualimat okulu bulunacaktır.
- Öğretim teknikleri ve yöntemleri geliştirilecek, öğretmen bilgi ve görgüleri arttırılacaktır.
- Okul giderleri için halktan para alınacaktır.

Bu Nizamname öğretim sistemini baştan aşağı düzenliyordu. Mektepler önce «umumi ve hususi» olarak ikiye ayrılıyordu. Umumi mektepler ilköğretim kurumlarını oluşturan sıbyan, ortaöğretim kurumları olan rüşdiye, idadi ve sultani, yüksek öğretimi meydana getiren Darülmualimin ve Darülmualimat, Darülfünun'dan meydana gelmekteydi. Hususi mektepler ise Müslim, gayrimüslim ve yabancıların açacakları özel okullardı[26].

Bütün mekteplerde Osmanlı tebaasından olan diplomalı öğretmenlerin ders vermesi istenen nizamnamede muallimlerin terfilerinde liyakat ve kıdem esas alınıyor ve onlara ek ders ücreti, özel ders verme ve emeklilik hakları sağlanıyordu. Nizamnamenin eğitime gösterdiği kaynak, devlet bütçesinden ayrılan ödenek, her türlü bağışlar, tahsis edilen vakıf gelirleri ve öğrencilerden alınan paralardı. Eğitimin bütün mali işlerinin yürütülmesi ise maarif sandıklarına bırakılmıştı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü okullaşma uzun süre hatta Osmanlı devletinin yıkılışına kadar tam gerçekleştirilemedi. 19.yy biterken bütün ülkede yalnızca 400 kadar rüşdiye bulunması da bunu gösterir. Kız rüşdiyelerine taşrada kimse ilgi göstermiyordu. Orta öğretimde idadi-sultani karmaşası ve sürtüşmesi her

[25] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.94
[26] Bilim, **a.g.e.**, s.35

zaman gündemde kaldı. Tüzüğe göre idadilere, rüşdiyeyi bitirip Darülfünun'a gitmek isteyenler yazılacaktı. 1870'lerin sonunda bile henüz biri İstanbul biri Yanya'da olan iki idadi vardı. 1884'de sayı 29'a çıktı.Rüşdiyeler kadar ilgi görmedi. Çünkü rüşdiyeyi bitirenler zaten devlet dairelerinde cazip görevlerde bulunmaktaydılar[27].

1869 nizamnamesinde başka önemli olan bir nokta da şöyleydi; İmparatorluğun çeşitli tipteki mekteplerinin farklılıkları belirtiliyor ve özellikle ortaöğretime önem veriliyordu. Ancak bu alandaki en önemli itici güç imparatorluğun değişik din ve milliyete mensup gruplarını Osmanlılık ideali içerisinde kaynaştırmak politikasıydı. Değişik kültür ve etkinliklerden gelen çocukları bir arada eğitmekle büyük bir Osmanlı birliği kurulabileceğine inanılıyordu. Ayrıca bu durum batının da sempatisini kazanarak çağdaşlaşma hareketine kolaylıklar sağlayacaktı[28].

Nizamname'nin hazırlanışında diğer bir temel etken Batı eğilimli Osmanlı seçkinlerinin dini eğitim kurumlarının dışında ve onlardan tamamen bağımsız yeni bir eğitim sistemi kurmak düşüncesiydi. Bu modernleşme hareketi hamlesi, bir bütün Osmanlı yaratmak kadar, tarihsel Osmanlı değerlerini geliştirme açısından da gerekli sayılıyordu. Tanzimat'ın temel fikirlerinden birini teşkil eden bu düşünce devrin eğitim reformlarının da idealizmini oluşturdu.

Maarif Nizamnamesi kendi zamanına kadar yapılanların en iyisi olmasına rağmen, eksiklikleri de vardır. Mesela ilköğretimde araç, gereç ve masraf ile öğretmen maaşları halkın inisiyatifine bırakılıyordu. Müslüman ve gayrimüslim mekteplerinin ayrı olması bekleniliyordu. Bu durum Osmanlılık politikasıyla çelişmekteydi. Ayrı erkek, kız rüşdiyeleri açılması için 100 ve 500 haneye sahip olmak gerekiyordu. Aksi taktirde rüşdiye öğrenimi yapılamaz demek oluyordu. Yeni eğitim sistemine dâhil edilmeyen medreselerde reform söz konusu edilmemiş kendi hallerine terk edilmiş, Tanzimatçıların kültür problemini teşkil eden doğu-batı ikiciliği başlatılmış oluyordu[29]. Bu olumsuz yönlerine rağmen 1869 Nizamnamesi

[27] Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.95
[28] Kodaman, **a.g.e**.,s.48
[29] Bilim, **a.g.e.**, s.31

içte ve dışta parlak ümitler uyandıracak niteliklere sahipti. Eğitimi her türlü etkinin dışında bir kamu hizmeti halini getirerek, merkez ve taşra teşkilatlarının kurulmasını, mekteplerin ilk, orta ve yüksek olarak kademelenmesini, eğitim-öğretimin modernleşmesini sağlayarak Meşrutiyet Devri eğitim sistemlerine model, Cumhuriyet'in laik eğitimine temel teşkil etti[30].

[30] Koçer, **a.g.e.**, s.125-245; Bilim, **a.g.e.**, s.35

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ TAŞRA TEŞKİLATLANMASI ve URFA SANCAĞI MAARİF TEŞKİLATI

1. Vilayet Maarif Meclisleri

Tanzimat'ın ilanından 1869 yılına kadar ilk otuz yıl eğitim sistemsizdi. Gereksinim duyulan okullar açılmış, fakat okulların bağlı oldukları bir sistem söz konusu değildi. Maarif örgütü iki ayrı merkezden; Mekatib-i Umumiye Nezareti ile Meclis-i Umur-u Nafia tarafından yönlendirilmiştir. 1845'te maarif işleriyle meşgul olmak üzere teşekkül eden Meclis-i Maarif-i Muvakkat azasının büyük bir kısmı, medreseden ve Babıali'den yetişme insanlardı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, maarif işlerini dini makamların etkisinden kurtarmak ve dünyevileştirmek gayesiyle, Avrupa`da olduğu gibi bazı umumi maarif idaresi esasları tespit etmiştir. Maarif işlerinin umumi merkezi maarif nazırının riyaseti altında olmak üzere İstanbul'da büyük bir Meclis-i Maarif teşkil olundu. Yukarıda verdiğimiz merkez teşkilatından başka Meclis-i Kebir-i Maarif'in bir şubesi ve vasıtası olmak, Maarif müdürü unvanıyla bir zatın idaresinde bulunmak üzere her vilayet merkezinde bir Meclis-i Maarif teşkil olunacaktır. Bu heyette biri Müslüman diğeri gayrimüslim iki Muavin, biri Müslim diğeri gayrimüslim iki müfettiş bulunacaktır. Vilayet maarif meclislerin vazifesi Maarif Nezareti'nden alacağı emirleri ve talimat ahkamını icra etmek, hazineden verilen tahsisat ile ahalinden alınacak hasılatın muhafazasını sağlamak, mektepleri teftiş ve ıslahı ile meşgul olmak, her sene vilayetin maarife ait yapılması gerekli olan işleri Maarif Nezareti'ne arz etmektir[31].

Maarif Meclisinin Üyeleri Şunlardan Oluşacaktı:

Daimi üyeler: Başkan, 2 Muavin , 4 Muhakkik

Müfettişler , 1 Muhasip , 1 Katip 1 Sandık emini

[31] Antel, **a.g.e.**, s.16-17

Daimi olmayanlar: Sayıları 4- 10 arasında değişen mahalli üyeler.

Başkan hariç meclisin diğer üyeliklerine icabına göre Müslim ve gayri Müslimler getirilebilecekti. 1898 yılına gelindiğinde hemen hemen bütün vilayetler maarif idaresine kavuşmuştur. Maarif örgütlenmesinde Müslimlerin yanında gayrimüslimlerin de yer alması demokratik yapının maarif alanında da olduğunu gösterir.

Vilayet Maarif Meclisinin Görevleri : [32]

-Maarif Nezareti'nden gelen emirleri ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi`nin öngördüğü hususları , il sınırları içinde uygulamak.

-İl eğitim bütçesini ve tüm eğitim kurumlarını kontrol etmek ve okulları denetlemek.

-İlin eğitim durumu ve gelişmesi için yapılması gerekenleri rapor halinde nezarete sunmak.

-Vilayetteki, okul,, kütüphane ve matbaa gibi kuruluşları kontrol altında bulundurmak.

-Öğretmenlerin seçimini ve atamasını yapmak.

-Sınavlar yaptırmak ve diploma vermek.

Bu meclisler, merkezden gelen emirlerin ilgili makamlara ulaşmasını sağlar, okullardaki her türlü istek ve problemden merkeze haber verir , merkez ,taşra bağlantısını kurarlardı[33].

Vilayetlerde maarif meclisi'nin görevleri ile maarif müdürünün görevleri iç içe olup aynı konuları kapsamaktaydı. Maarif müdürü ikisinin de başkanı durumundaydı.

[32] İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.27
[33] Haydaroğlu, a.g.e., s.28

2. Taşra Maarif Komisyonları

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile getirilen yenilikler merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatı alanında olmuştur.

İlk defa taşra maarifinde görülen yenilikler: [34]

1) Maarif müdürlerinin tayini
2) Maarif meclislerinin teşkili
3) Maarif muhakkiklerinin tayini
4) Maarif müfettişlerinin tayinidir.

Son iki görevin oluşmasıyla ilk defa, resmi görevliler aracılığıyla, okullardaki öğretimin denetimine karar verilmektedir. Bu durum okullarda daha kaliteli eğitim yapılabilmesi için atılmış önemli bir adımdır.

Sancak ve kazalarda, maarif meclisleri, Darulmuallimin mezunlarının tayiniyle kurulmuştur. Maarif meclisi kurulamayan sancak ve kazalarda maarif işlerinin maarif komisyonları marifetiyle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda ise kaymakamlar, maarif komisyonu başkanı durumundaydılar. İdadi ve rüşdiye müdürleri veya öğretmenlerinden birisi bu meclislerin tabii üyesi sayılıyordu[35].

2.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Maarif Komisyonları

Elimizde bulunan en eski tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa maarif komisyonu aşağıdaki gibidir;

H. 1300 (M. 1883) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[36]

Reis: Hacı Mehmet Efendi

Aza: Miralay Mustafa Bey,

[34] Kodaman, **a.g.e.**, s.53
[35] Kodaman, **a.g.e.**, s. 47
[36] H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi, s.101

Aza: Nizamiye Kaymakamı Ahmet Bey

Aza: Becid Efendi

Aza: Halil Ağa

Aza: Mehmet Kamil Efendi

H. 1307 tarihine gelindiğinde maarif komisyonu başkan ve üyeleri tamamıyla değişmiş bulunmaktadır.

H. 1307 (M. 1890) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[37]

Reis: Hacı Mahmut Tahir Efendi

Aza: Halil Hulusi Efendi

Aza: Abbas Faik Efendi

Aza: Muallim-i Evvel Halil Efendi

Aza: Muallim-i Sani Abdurrahman Efendi

H.1308 (M. 1891) Urfa Sancağı Maarif komisyonu[38]

Reis: Hacı Mahmut Tahir Efendi

Aza: Halil Hulusi Efendi

Aza: Abbas Faik Efendi

Aza: Muallim-i Evvel Halil Efendi

Aza: Muallim-i Sani Abdurrahman Efendi

H. 1308 Halep Vilayet Salnamesi kayıtlarını incelediğimizde maarif komisyonunun 1307 senesi ile aynı olduğu değişmediği görülmüştür.

H. 1313 (M. 1895) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[39]

Reis: Ali Efendi

Aza: Sofi Efendi

Aza: Evkaf Müdürü Efendi

Aza: Muallim-i Evvel Said Efendi

[37] H. 1307 Halep Vilayet Salnamesi, s.170
[38] H. 1308 Halep Vilayet Salnamesi, s.228
[39] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi, s.262

Aza: Banka Müdür Efendi

H. 1314 (M. 1896) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[40]

Reis: Ali Efendi

Aza: Evkaf Müdürü Efendi

Aza: Sofi Efendi

Aza: Nafia Memuru Efendi

Aza: Muallimi Evvel Said Efendi

H. 1314 senesinde maarif komisyonuna Banka Müdürü yerine Nafia Memuru aza olarak katılmıştır.

H. 1315 (M. 1897) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[41]

Reis: Münhal

Aza: Halil Hulusi Efendi

Aza: Abbas Vasık Efendi

Aza: Muallim-i Evvel Halil Efendi

Aza: Muallim-i Sani Abdurrahman Efendi

H. 1315 senesinde reis münhal olmak üzere tüm azalar bir önceki seneye göre değişmiştir.

H. 1316 (M. 1898) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[42]

Reis: Mutasarrıf Bey Efendi

Aza: Hacı Kamil Efendi

Aza: Mustafa Saffet Efendi

Aza: Müslim Ağa

Aza: Tahrirat Müdürü Bey

Aza: Evkaf Müdürü Efendi

Aza: Hacı Bedi Efendi

[40] H. 1314 Halep Vilayet Salnamesi, s.277
[41] H. 1315 Halep Vilayet Salnamesi, s.247
[42] H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi, s.274

Aza: Belediye Reisi Efendi

Katip: Mehmet Tevfik Bey

H. 1315 - H. 1316 seneleri arasında Maarif komisyonları karşılaştırıldığında aza sayısının iki katına çıkarak 8'e yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 1315 senesinde aza olan şahıslar tamamıyla değişmiştir. Bir de bu yıl ilk defa katip ismi geçmektedir.

H. 1316 senesinde azalardan Belediye Reisi Efendi ile Evkaf Müdürü Efendi yerine H. 1317 senesinde İhsan Bey ve Halil Bey görev almıştır.

H. 1317 (M. 1899) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[43]

Reis: Mutasarrıf Efendi

Aza: Tahrirat Müdürü Bey

Aza: Hacı Bedi Efendi

Aza: İhsan Bey

Aza: Halil Efendi

Aza: Hacı Kamil Efendi

Aza: Mustafa Saffet Efendi

Aza: Seyit Ahmet Efendi

Aza: Müslim Ağa

Katip: Mehmet Tevfik Efendi

H. 1318 (1900) Urfa Sancağı Maarif komisyonu[44]

Reis: Mutasarrıf Efendi

Aza: Tahrirat Müdürü Bey

Aza: Hacı Bedi Efendi

Aza: İhsan Bey

Aza: Halil Efendi

Aza: Hacı Kamil Efendi

Aza: Mustafa Saffet Efendi

[43] H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s.292

[44] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s.307

Aza: Seyit Ahmet Efendi

Aza: Müslim Ağa

Katip: Mehmet Tevfik Efendi

H. 1319 (M. 1901) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[45]

Reis: Mutasarrıf Bey

Aza: Tahrirat Müdürü Efendi

Aza: Hacı Bedi Efendi

Aza: İhsan Bey

Aza: Abdurrahman Efendi

Aza: Hacı Kamil Efendi

Aza: Şeyh Mustafa Saffet Efendi

Aza: Seyid Ahmet Efendi

Katip: İsmail Rahmi Bey

H. 1318, H. 1319 yıllarında azalar aynı kalmış, katip İsmail Rahmi Bey olmuştur.

H. 1320 (M. 1902) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[46]

Reis: Mutasarrıf Efendi

Aza: Tahrirat Müdür Bey

Aza: Evkaf Müdürü Efendi

Aza: Hacı Bedi Efendi

Aza: Belediye Reisi Efendi

Aza: Seyit Ahmet Efendi

Aza: Hacı Kamil Efendi

Katip: Mehmet Tevfik Efendi

[45] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s.322
[46] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi, s.266

H. 1316 (M. 1898) – H. 1321 (M. 1902) yılına kadar salname kayıtları karşılaştırıldığında beş yıllık dönemde maarif komisyonu başkanı mutasarrıf iken, H. 1321(M. 1902) komisyon başkanı müftü olmuştur.

H. 1321 (M. 1903) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[47]

Reis:	Müftü Efendi
Aza:	Evkaf Müdürü Efendi
Aza:	İhsan Bey
Aza:	Saffet Bey
Aza:	Şeyh Saffet Efendi
Katip:	İsmail Rahmi Bey

H. 1322 (M. 1904) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[48]

Reis:	Müftü Efendi
Aza:	Evkaf Müdürü Efendi
Aza:	El Hac Şeyh Mustafa Saffet Efendi
Aza:	İhsan Bey

H. 1323 (M. 1905) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[49]

Reis:	Müftü Efendi
Aza:	İhsan Bey
Aza:	Şeyh Mustafa Saffet Efendi
Katip:	Münhal

H. 1321, H. 1322, H. 1323 yıllarında reis Müftü Efendi olmuştur. Aza sayıları da diğer yıllardan azdır. 1323 senesinde katip kadrosu bilinmemektedir.

H.1324 (M. 1906) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[50]

Reis-i Evvel: Mutasarrıf Bey

[47] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s.381
[48] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s.386
[49] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s.404
[50] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s.395

Reis-i Sani: Naib Efendi
Aza: Müftü Efendi
Aza: İhsan Bey
Aza: Muhlis Efendi
Aza: Şeyh Saffet Efendi:
Aza: Hacı Osman Bey
Aza: Hacı Kamilzade Hacı Kamil Efendi
Aza: Emir Ziyan Karabet Efendi
Katip: Veliddin Efendi

H. 1324 senesinde reisin ikiye çıktığı görülmektedir.Birinci reis ikinci reis diye sıralanmıştır. Ayrıca azalar arasına bir gayrimüslimin katıldığı görülmektedir.

H. 1326 (M. 1908) Urfa Sancağı Maarif Komisyonu[51]
Reis: Müftü Efendi
Aza: İhsan Bey
Aza: Şeyh Mustafa Saffet Efendi
Aza: Münhal
Katip: Münhal

Urfa Maarif Komisyonu üyeleri sayısında giderek azalma görülmektedir. Maarif Komisyonu başkanlığını Mutasarrıf Bey ya da Müftü Efendi yapmaktadır. Bazı yıllara ait kayıtlarda aza ve katip isimleri boş bırakılmıştır.

2.2. Birecik Kazası Maarif Komisyonları

H. 1303 (M 1886) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[52]
Reis: Kaymakam Efendi
Aza: Müftü Efendi
Aza: Mustafa Sabri Efendi

[51] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s.404
[52] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi, s.225

Aza: Şeyh Müslim Efendi

Aza: Nafi Efendi

H. 1305 (M. 1888) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[53]

Reis: Kaymakam Efendi

Aza: Mustafa Efendi

Aza: İbrahim Efendi

Aza: Salih Hayali Efendi

Aza: Ahmet Muhlis Efendi

Aza: Şeyh Abdurrahman Efendi

Aza: Mustafa Sabri Efendi

H. 1319 (M. 1901) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[54]

Reis: Kaymakam Efendi

Aza: Nafi Efendi

Aza: Şeyh Müslim Efendi

Aza: Mustafa Sabri Efendi

Aza: Ahmet Efendi

H. 1321 (M. 1903) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[55]

Reis: Kaymakam Efendi

Aza: Müftü Efendi

Aza: Mustafa Sabri Efendi

Aza: Ahmet Efendi

Aza: Şeyh Müslim Efendi

Aza: Nafi Efendi

H. 1323 (M. 1905) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[56]

Reis: Kaymakam Bey

[53] H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi, s.424
[54] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s..332
[55] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s.393
[56] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s.424

Aza: Müftü Efendi

Aza: İbrahim Efendi

Aza: Salih Hayali Efendi

Aza: Şeyh Abdurrahman Efendi

Aza: Mustafa Sabri Efendi

H. 1324 (M. 1906) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[57]

Reis: Kaymakam Bey

Aza: Müftü Efendi

Aza: İbrahim Efendi

Aza: Salih Hayali Efendi

Aza: Ahmet Muhlis Efendi

Aza: Şeyh Abdurrahman Efendi

Aza: Mustafa Sabri Efendi

H. 1326(M.1908) Birecik Kazası Maarif Komisyonu[58]

Reis: Kaymakam Bey

Aza: Müftü Efendi

Aza: İbrahim Efendi

Aza: Salih Hayali Efendi

Aza: Ahmet Muhlis Efendi

Aza: Şeyh Abdurrahman Efendi

Aza: Mustafa Sabri Efendi

2.3. Suruç Kazası Maarif Komisyonları

H. 1303 (M.1886) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[59]

Reis : Kamil Efendi

Aza: Galip Efendi

[57] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s.416
[58] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s.443
[59] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi ,s.225

Aza: Hayali Ağa

Aza: Mustafa Efendi

Katip: Bilinmemektedir

H. 1305 (M. 1888) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[60]

Reis: Kaymakam Efendi

Aza: Mal Müdürü Efendi

Aza: Muhasebe Katibi Efendi

Aza: Naib Efendi

Katip: Tevfik Bey

H. 1317 (M. 1899) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[61]

Reis: Kamil Efendi

Aza: Galip Bey

Aza: Süleyman Ağa

Aza: Şeyh Halil Efendi:

Aza: Halil Ağa

Aza: Havari Efendi

Katip: Ömer Efendi

H. 1318 (M.1900) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[62]

Reis: Müftü Efendi

Aza: Hamidiye Kaymakamı Galip Bey

Aza: Hamidiye Binbaşısı Süleyman Ağa

Aza: Hamidiye Mülazımı Şeyh Halil Efendi

Aza: Halil Ağa

Aza. Hora Ağa

Katip: Hafız Ömer Efendi

[60] H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi, s.425
[61] H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s..307
[62] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s.327

H.1319 (M. 1901) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[63]

Reis: Kamil Efendi

Aza: Galip Bey

Aza: Havari Ağa

Aza: Mustafa Ağa

Katip: Hafız Ömer Efendi

H. 1320 (M. 1902) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[64]

Reis: Naib Efendi

Aza: Galip Bey

Aza: Süleyman Ağa

Aza: Şeyh Halil Efendi

Aza: Halil Ağa

Aza: Havari Efendi

Katip: İmam Efendi

H.1322 (M. 1904) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[65]

Reis: Kaymakam Bey

Aza: Mal Müdürü Efendi

Aza: Muhasebe Katibi Efendi

Katip: Tevfik Bey

H.1323 (M. 1905) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[66]

Reis: Kaymakam Efendi

Aza: Naib Efendi

Aza: Mal Müdürü Efendi

Aza: Banka Muhasebe Katibi Efendi

Katip: Tevfik Bey

[63] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s.343
[64] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi, s.285
[65] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s.427
[66] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s.443

H. 1324 (M. 1906) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[67]

Reis:	Kaymakam Efendi
Aza:	Naib Efendi
Aza:	Mal Müdürü Efendi
Aza:	Banka Muhasebe Katibi Efendi
Katip:	Tevfik Efendi

H. 1326 (M. 1908) Suruç Kazası Maarif Komisyonu[68]

Reis:	Kaymakam Efendi
Aza:	Naib Efendi
Aza:	Mal Müdürü Efendi
Aza:	Banka Muhasebe Katibi Efendi
Katip:	Tevfik Efendi

Suruç kazasındaki maarif komisyonu kadrosu hemen hemen her yıl değişik kişilerden oluşmuştur. Son dönemlerde Kaymakam Bey reislik yapmış, Naip Efendi aza olmuştur.

Urfa Sancağı'na ait kazalarda maarif komisyonu başkanlığını Kaymakam Bey yapmaktadır. Sayıları 3-5 arasında değişen azaların meslekleri daha çok mal müdürlüğü, naiblik, banka muhasebe katipliğiydi. Ayrıca bir de katip komisyon üyesiydi.

Halep Vilayet Salnamelerinde Urfa Sancağı'na bağlı bir diğer kaza olan Harran kazası hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. Dünya'nın en eski üniversitesinin bulunduğu bir yerin salname kayıtlarında yer almamış olması eğitim açısından geri kalmışlığı gösterir.

[67] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.434
[68] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.443

İmparatorluk dahilinde vilayet, sancak ve kazalarda kurulmuş olan maarif meclisleri üyeleri Müslim ve gayrimüslimlerden oluşabildiği gibi bu uygulamayı Suruç kazasında da görebilmekteyiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM KURUMLARI

1. Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

Sabi adı verilen beş-altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların devam ettiği mekteplere sıbyan mektebi adı verilirdi[69]. Sıbyan Mekteplerinin tarihçesi Osmanlı Devleti ile sınırlı değildir. Okul mimarilerini Türklerin geliştirildiği kabul edilse bile birçok eski uygarlıkta benzer işlevi yerine getiren mekteplerin mevcudiyetine rastlanmıştır. Özellikle Selçuklu döneminde Osmanlı dönemindekine benzer Sıbyan Mektebi modelleri sıkça gözlenmiştir. İslam aleminde genellikle medrese eğitiminin bir başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır[70].

Osmanlı devletinde kendisine uygun bir gelişme sahası bulan vakıf sistemi bir çok kurumu etkilemiş ve onları şekillendirmiştir. Sıbyan Mektepleri de Fatih Sultan Mehmet dönemiyle İstanbul'a girmiştir.

Bu mekteplerin gayesi İslamiyet'in kabulünün ilk yıllarından beri çocuklara okuma yazma, Kuran okuma ve İslam dininin esaslarını öğretmekti. Bu mektepler, Osmanlı Müslüman cemiyetinin mektep seviyesinde genel eğitim ile uğraşan ilk müesseseleriydi.

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri aşağı yukarı her köy ve mahallede bir tane sıbyan mektebi vardı. Eğitim ve öğretimin esası dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti. Bu mekteplerin başlangıçta belirli bir yönetmeliği veya devlet tarafından hazırlanmış mevcut bir programı yoktu. Mekteplerde bütün dersler dini muhtevaya aitti, dünyevi bilgiler verilmiyordu. Sıbyan mekteplerinde ders için çocuklara birer taş levha verilmesi isteniyordu. Dört sınıf üzerinden planlanan

[69] Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Cilt I, İstanbul, 1977, s.82
[70] www.siyasalvakfi.org/sibyan.htm

mekteplerde eskiden olduğu gibi hep birlikte değil sınıf usulüne göre eğitim yapılacağı ve sınıf geçmenin imtihanla olacağı belirtiliyordu. Dördüncü yıl sonunda da okulu bitirme sınavı yapılırdı[71].

Muallimler yardımlarla geçinen kimseler değil mektep gelirlerinden veya devletten maaş alan memurlar olacaklardı. Okulları teftiş etmek ve muallimlere yol gösterip rehberlik yapmak için müfettişlikler kurulmuştu.Fatih Sultan Mehmet, Eyüp ve Ayasofya'da açtığı iki sıbyan mektebinde öğretmenlik yapacak olanlar için medreselerde ayrı dersler koymuş ve bu derslere girmeyenleri öğretmenlikten men etmiştir[72]. İlköğretime öğretmen yetiştirme konusunda en önemli adımın 16 mart 1848 tarihinde Darülmuallimin-i Rüşdi Okulunun açılması gösterilebilir. Maarif tarihimizin öğretmen yetiştirme konusunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen öğretmen yetiştirme konusuna, Fatih' ten bu yana gerekli şekilde eğitilmemişti[73].

Sıbyan mekteplerinde 1- Elifba 2- Kuran 3- İlmihal 4- Tecvid 5- Türkçe Ahlak Dersleri 6- Türkçe 7- Hat dersleri verilirdi. Bu mekteplerde çocuklar parasız olarak okurlar bazı mekteplerde gündelik alırlar, aşevlerinde yemek yerlerdi. Sıbyan mektepleri daha çok varlıklı kimseler tarafından yaptırılırdı. Sıbyan mektepleri yanında kurulan vakıflarla teşkilatlanırlardı. Bu sebepten sıbyan mektepleri değişen şartlara ayak uyduramadan durağan halde kalırdı[74].

İlk defa II. Mahmut sıbyan mekteplerinin ıslahatı hususunda "Talim-i Sıbyan" başlığı ile bir ferman yayınladıysa da bu bir yenilik getirememişti. 1857 yılında Maarif Nezareti kurulunca 1863'te tekrar bazı ıslahat teşebbüslerinde bulunulmuştur. Bu teşebbüsler daha gerçekçiydi. İmparatorluğun her tarafındaki mekteplerde uygulanabileceğinin güçlüğü düşünüldüğünden açılacak yeni mekteplerin deneme olarak başlatılması istenmişti. Bu numune mekteplerinin İstanbul dışında ilk uygulanış yeri Niş idi. İstanbul ve Niş'teki uygulamalar olumlu

[71] Koçer, **a.g.e.**, s.58
[72] Koçer, **a.g.e.**, s.7
[73] Koçer, **a.g.e.**, s.56
[74] Kodaman, **a.g.e.**, s.101

sonuç verince uygulamanın bütün memlekete yaygınlaştırılması için Maarif Nezareti bir mazbata yayınladı. Mekteplerin masraflarına öğrenci velilerinin de katılacağı kararlaştırıldı. Böylelikle okul - çevre ilişkisi kurulmaya çalışıldı. Bu uygulama döneminde öğretmenlere devletçe maaş bağlanması, ilköğretimin parasız olması ve temel eğitim sayılması gibi düşünceler gelişmeye başladı. 1867'de bütün imparatorlukta 247.017 erkek, 126.454 kız toplam 368.471 öğrencinin okuduğu 11.008 mektep olduğu kaydedilmektedir[75].

1864'te kurulan Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime komisyonu 1868'de 10 maddelik bir nizamname düzenledi. Uygulama alanı bulamayan bu nizamnamede derslere ilaveden başka bir ıslahat yapılmamıştı. Islahatın esas olarak ele alındığı ve gerçek ıslahata başlandığı dönem Tanzimat'ın son dönemidir. 1867-1870 yılları arasında maarif nazırlığı yapan Saffet Paşa eğitimde köklü ıslahat amacıyla Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni hazırlatmıştı[76].

İlköğretimde en esaslı düzenlemeler 1869 Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra yapıldı. Nizamnamede her mahalle ve köyde sıbyan mektebi açılması öngörülüyordu. Kız, gayrimüslim ve Müslüman sıbyan mektepleri ayrı olacaktı. Sıbyan mekteplerinin inşa, temizlik ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktı. Öğretmenler nizamnameye göre seçilip atanacaktı. Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunluydu. Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere ayrılacaktı. Büyük olmayan yerlerde kızlara mahsus mektepler yapılıncaya kadar erkek çocuklarıyla aynı mektebe gidecekler fakat karışık oturmayacaklardı. Ayrı kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktı.

İlköğretim mecburiyeti 1869 nizamnamesinden sonra ilk defa olarak Kanun-i Esasi 1876'da anayasa maddesi olarak yer almıştır. Böylece kız ve erkek öğrenciler

[75] Bilim, **a.g.e.**, s.40
[76] Koçer, **a.g.e.**, s.82

için eşit öğretim hukuken mümkün kılınmıştır. II. Abdülhamit Han devrinde 1876 yılında ilköğretim için şu yeniliklerin yapılması düşünülüyordu:[77]

-İlköğretim mecburiyetinin konulması,

-İptidai mekteplerinin açılması ve çoğaltılması,

-Okulların açılması ile ilgili önceliğin ve ağırlığın Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlere verilmesi,

-Halkın maarif alanında yardımının sağlanması,

-Taşrada Darülmuallimin açılması

-Ders müfredatının bir programa konularak takip edilmesi.

-Gayrimüslim mekteplerinde gayri milli eğitimin önüne geçmek için büyük mektepler açarak kaynaşmayı sağlamak.

Tanzimatçılar tarafından eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak 1863'lerde sıbyan okulları seviyesinde iptidai adıyla yeni okullar açılması fikri ortaya atılmıştır. 1872'de açılan iptidai numune mektebi ile tatbikata geçmiştir. Böylece ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu ikilik ilköğretimde sıbyan mektebi ve iptidai mektebi olarak görünüşte Usul-u Atika* ve Usul-u Cedide** olarak da temelde uzun bir süre devam etmiştir. 1882'den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği ortadan kaldırmak için tüm ilkokulları iptidai mektebe dönüştürmeye başlamıştı. Bu tarihten sonra Devlet Salnamesinde ve diğer vesikalarda daha çok iptidai adının geçtiğini görürüz[78].

1891 yılında yapılan bir düzenlemeyle şehirlerde iptidai mektepleri 3 sınıfa indirilerek köy mektepleri için 4 yıllık bir tedrisat süresine göre ayarlanmıştır. İptidai mektepleri için müfredat programlarının 1892 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu tarihe kadar iptidailerin düzenli bir plan ve programı yapılmamıştır. 1892 de iptidailerde okutulan derslerin; Elif Ba, Kur'an-ı Azimüşşan, Tecvid, İlmihal, Ahlak, Sarf-ı Osmani, Hesap, Hüsn-ü Hat olduğu görülmektedir[79].

---

[77] Kodaman, **a.g.e.**, s.142
[78] Kodaman, **a.g.e.**, s.68
[79] Akyüz, **a.g.e.**, s.251
* Geleneksel anlayışa uygun olarak yürütülen sıbyan mektepleri

Meşrutiyetin ilanına kadar sayıları giderek artan iptidailer 6 Ekim 1913 de Tedrisat-ı İptidaiye sistemine uyularak bir kısmı numune rüşdiyeleri haline getirilmiştir[80]. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı 101 maddeden ibaret olup ilköğretimin mecburi ve devlet okullarında parasız olacağı belirtildi [81].

Tevhid-i Tedrisat'a kadar devam eden sıbyan-iptidai ikiliği 1924 yılında tek sistem olması düşüncesiyle 5 yıllık bir temel eğitim kurumu haline gelerek ortadan kalkmıştır[82].

1.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

Urfa Sancağı'ndaki ilköğretim kurumlarına ilişkin araştırmalar oldukça kısıtlıdır. 1869 Maarif Nizamnamesi'yle Urfa'da çağdaş anlamda ilkokullar kurulmaya başlamıştır. Bu bilgilere Halep Vilayet Salnamelerinden yararlanılarak ulaşılmıştır. H. 1285 (M.1868) tarihli Halep vilayet salnamesinde Urfa Sancağı merkez kazasında 21,[83] H. 1286 (M.1869) tarihli Halep vilayet salnamesinde Urfa Sancağı merkez kazasında 34,[84] H. 1288 (M.1871) Halep Vilayet salnamesinden anlaşıldığına göre Urfa Sancağı merkez kazasında yine 34,[85] H. 1300 (M.1883) Halep Vilayet salnamesinden anlaşıldığına göre Urfa Sancağı merkez kazasında 44 İslam mektebi 756 öğrenci,[86] H. 1303 (M.1886) ,[87] H. 1305 (M 1888) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Sancağı Merkez kazasında 44 İslam Mektebi, 756 öğrenci, bulunmaktaydı. M. 1891 tarihinde de sayı aynı kalmıştır. Bu tarihlerde 1330 Müslüman öğrenci okumaktaydı.[88] H. 1313 (M.1895) , H. 1314 (M.1896), H. 1315 (M.1897), H. 1316 (M.1898) Halep Vilayet Salnamelerine göre de Urfa Sancağı

** Yenilikçi anlayışa uygun olarak yürütülen sıbyan mektepleri
[80] Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, M.E. Basımevi, Ankara, 1964, s.40
[81] Reşat Özalp-Aydoğan Ataünal,**Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, M.E. Basımevi,İstanbul, 1977, s.23
[82] Unat, **a.g.e.**, s. 40
[83] H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi, s.198
[84] H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi, s.157
[85] H. 1288 Halep Vilayet Salnamesi, s.138
[86] H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi s.116
[87] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi s.225
[88] Vıtal Cuınet, **Turquıe D'asıe**, Paris,1891, s.261

Merkez kazasında 31 İslam mektebi bulunmaktaydı[89]. H.1316 yılında Urfa Merkez Kazasında iptidai mektebi kaydına ilk kez rastlanılmıştır.

H. 1316 (M. 1898) yılında Urfa Merkez Kazasındaki iptidai mekteplerinden İrfaniye mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallimi Sani Hafız Osman Efendi hocalar, 105 öğrenci, Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Osman Avni Efendi hocalar, 60 öğrenci, Saidiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallim-i Sani Halil Şakir Efendi hocalar, 65 öğrenci bulunmaktaydı[90].

H. 1317 (M.1899) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 31 İslam Sıbyan Mektebi vardı[91]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallimi Sani Hafız Osman Efendi hocalar, Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Osman Avni Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Kamil Efendi hocalar, Saidiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallim-i Sani Halil Şakir Efendi hocalar, Fevziye Mektebi'nde ise Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Yaver Efendi hocalar bulunmaktaydı[92].

H. 1318 (M 1900) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa merkez kazasında 31 mektep bulunmaktaydı[93]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi hocalar, Fevziye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Efendi hocalar, Saidiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Efendi, Muallim-i Sani Halil Efendi hocalar, Hayriye mektebi'nde Muallim-i Evvel İbrahim Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi İsmail Rahmi Efendi hocalar görev yapmaktaydı[94].

[89] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi s.285
[90] H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi s.266
[91] H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi s.295
[92] H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi s.293
[93] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi s.310
[94] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi s.308

H. 1319 (M.1901) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 31 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı[95]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden İrfaniye mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallim-i Sani Osman Hıfzı Efendi hocalar, Saidiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallim-i Sani Halil Efendi hocalar, Fevziye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Efendi hocalar Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel münhal, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Mustafa Müslim Efendi hocalar görev yapmaktaydı[96].

H. 1320 (M.1902) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 31 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı[97]. Bu tarihli salname kayıtlarında herhangi bir iptidai bilgisine rastlanmamıştır.

H. 1321 (M.1903) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 24 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı[98]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Bey hocalar, 70 öğrenci, Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Bey hocalar ve 60 öğrenci bulunmaktaydı[99].

H.1322 (M 1904) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 24 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı[100]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Hacı Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Efendi hocalar, 45 öğrenci,

[95] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi s.325
[96] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi s.323
[97] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi s.276
[98] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi s.386
[99] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi s.378
[100] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi s.409

İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atuf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi hocalar ve 80 öğrenci bulunmaktaydı[101].

H. 1323 (M.1905) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 24 İslam Sıbyan Mektebi, bulunmaktaydı[102]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar, 63 öğrenci, İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hüsnü Atıf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar ve 83 öğrenci bulunmaktaydı[103].

H. 1324 (M.1906) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa Merkez kazasında 24 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı[104]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallimi Sani Halil Mustafa Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi münhal olup, 63 öğrenci, İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hüsnü Atıf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar, 65 öğrenci, Fevziye mektebi'nde Muallimi Sani Halil Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Ali Efendi hocalar, 48 öğrenci, Saidiye Mektebi'nde Muallimi Evvel Osman Hıfzı Efendi, Muallimi Sani Avni Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi münhal, 62 öğrenci bulunmaktadır[105].

H. 1326 (M.1908) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa merkezde 24 İslam Sıbyan mektebi bulunmaktaydı[106]. Bu tarihteki iptidai mekteplerinden Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Bakır Efendi hocalar, 63 öğrenci İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atuf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar, 83 öğrenci, İrfaniye

[101] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi s.387
[102] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi s.416
[103] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi s.404
[104] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.410
[105] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.396-397
[106] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.416

mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Atuf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar ve 83 öğrenci vardı[107].

İnas Mektebi (Kız Mektebi), salname kayıtlarından yola çıkılarak bu mektebin bir ilk mektep olduğu tahmin edilmektedir.

H. 1300(M. 1883) İnas Mektebi muallimi Zekiye Hanım ,50 öğrenci 2 hademe bulunmaktaydı[108]. H. 1322 (M.1904) İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Zekiye Hanım, 7 öğrenci bulunmaktaydı[109]. H. 1323 (M 1905) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Dursun Hanım, 40 öğrenci bulunmaktaydı[110]. H. 1324 (M.1906) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas Mektebi Muallime Hatice Hanım, Nakış Muallimesi Naime Hanım, Hademe Zülfikar Ağa, 47 öğrenci bulunmaktadır[111]. H. 1326 (M. 1908) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Dursun Hanım, 40 öğrenci bulunmaktaydı[112].

Araştırmacı Kemal Kapaklı'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair çalışmalarında Urfa merkez kazası ilk mekteplerine ilişkin bilgiler şöyledir: [113]

Merkez Köy Yatılı Mektebi, Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde iki kat kargir olarak inşa edilmiş, müzesyen bir mimaride yapılmıştır. Yatakhaneleri geniş, dershaneleri sıhhidir. Talebelerinin hepsi köylüdür. Mektebin ilk tesisine yüz kadar talebesi var iken köylülerin maarife karşı gittikçe çoğalan meyil ve muhabbetleri neticesinde bu rakam hızla artmıştır.

---

[107] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.404
[108] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi s.378
[109] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi s.387
[110] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi s.405
[111] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.396-397
[112] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.405
[113] **1927 Urfa Hakkında Salname,** çev**.** Kemal Kapaklı, Şurkav Yayınları:19, Ankara, Temmuz 1998, s.66-67

Merkez Vatan Mektebi, maarif kütüphanesi karşısında ve İzzet Bey caddesi üzerindedir. Yeniden dört dershane ilavesiyle ikmal edilen mektep binası iki katlı kargirdir. Mektebin küçük ve güzel bir müzesi, oldukça geniş bir spor meydanı ve bir de bahçesi vardır. Talebe mevcudu 180'dir.

Merkez İrfaniye Mektebi, şehrin tam ortasında ve cami'i kebirin civarındadır. Dershaneleri şeriat-ı sıhhiyeyi cam'idir.

Merkez Nusretiye Mektebi, Dabağhane mahallesindedir. İki sınıflı yeni açılmış bir mekteptir.

İlk Kız Mektebi, Ak Cami yakınında, güzel bir mimari ile inşa edilmiştir. Muntazam koridorları ve müzeyen sütunları vardır. Bina iki katlı ve kargirdir. Üst katı dershaneler, alt katı da istirahat salonu, yemekhane teşkil etmektedir. 179 talebesi vardır.

Merkez Ana Mektebi, şehrin ortasında ve büyük cami'in itfalında bulunmaktadır. Bunlardan başka merkez kazasında Karaköprü ve Kısas köy mektepleri de vardır.

Halk Gece Mektepleri, Urfa merkezinde iki halk gece mektebi vardı. Okuma, yazma bilmeyen ve tahsil çağını geçen birçok esnaf ve gençler bu mekteplerden istifade etmişlerdir.

1.2. Birecik Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

H. 1285 (M.1868) tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazasında mülhakatıyla beraber 10 sıbyan mektebi bulunmaktadır[114]. H. 1312 (M.1894) tarihli Halep vilayet salnamesine kadar bu sayı değişmemiştir. H. 1313 (M.1895) Halep Vilayet Salnamesi ile H. 1320 (M.1902) Halep Vilayet Salnamesi arasındaki yıllarda

[114] H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi s.198

ise Birecik kazasında 8 İslam Sıbyan mektebi bulunmaktaydı[115]. H. 1321 (M.1903) Halep Vilayet Salnamesine göre Birecik kazasında 10 sıbyan mektebi ve 1 iptidai mektebi bulunmakta olup H. 1326 (M.1908) yılına kadar aynı kalmıştır[116]. H. 1322 (M.1904) Halep Vilayet Salnamesine göre Birecik Kazası'nda 10 sıbyan mektebi, 3 İptidai mektebi bulunmaktaydı. Muallim Nafiz Efendi, Muallim Rasim Efendi, Muallim Eşref Efendi görev yapmakta olup, 50 öğrenci bulunmaktaydı. H. 1323(M.1905) Birecik iptidai mektebinde ise Muallim-i Evvel Nafiz Efendi, Muallim-i Sani Eşref Efendi, 55 öğrenci bulunmaktaydı[117].

1.3. Rumkale Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

H. 1285 (M.1868) tarihli Halep vilayet salnamesinde Rumkale kazasında 2 sıbyan mektebi bulunmaktadır[118]. H. 1286 (M.1869) tarihli Halep vilayet salnamesinde ise Rumkale kazasında 9 sıbyan mektebi bulunduğu görülmektedir[119]. H. 1288 (M.1871) Halep Vilayet salnamesinden anlaşıldığına göre Rumkale kazasında ise 9 sıbyan mektebi bulunmaktadır[120]. H. 1303 (M.1886) ve H. 1305 (M.1888) Halep Vilayet salnamelerinden anlaşıldığına göre Rumkale kazasında 1 İslam sıbyan mektebi 26 öğrenci bulunmaktaydı[121]. H. 1313 (M.1895) Halep Vilayet Salnamesine göre Rumkale kazasında ise 1 mahalle mektebi bulunmaktadır[122]. H. 1321 (M.1903) yılına kadar bir 1 mahalle mektebi vardı.H. 1322 (M.1904) yılından H. 1326 (M.1908) yılına kadar ki sürede ise 1 iptidai mektebi bulunuyordu[123]. Sıbyan mektep sayısının azaldığı, yeni usule göre iptidai mekteblerinin açıldığı görülmektedir.

[115] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi s.287
[116] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.430
[117] H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi s.426
[118] H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi s.198
[119] H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi s.157
[120] H. 1288 Halep Vilayet Salnamesi s.148
[121] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi s.225
[122] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi s.290
[123] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.435

1.4. Suruç Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

Elimizde bulunan salnamelerde Suruç kazasındaki okullara dair bilgiye H. 1305 yılına kadar rastlanamadı. H. 1305 (M.1888) Halep Vilayet Salnamesine göre Suruç merkezde İptidai Mektebi bulunmakta, bu okulda Muallim Mustafa Rauf Efendi görev yapmaktadır. Okulda 60 öğrenci bulunmaktaydı. Ziyaret Karyesi Mektebi'nin Muallimi Osman Efendi idi. Burada 30 öğrenci bulunmaktaydı. Kara Karyesi Mektebi'nde, 25 öğrencinin öğrenim gördüğü bir sıbyan mektebi bulunmakta ve bu okulda Muallim Mehmet Ali Efendi görev yapmaktadır. Aynı salnamede Şadik Karyesi Mektebi'nde bulunan sıbyan mektebinde ise 27 öğrenci bulunmakta, bu okulda Muallim Mehmet Efendi görev yapmaktadır. Aslanhan Karyesi Mektebi'nde, Muallimi Şeyh Mahmut Efendi olup, 40 öğrenci bulunmaktaydı[124]. H. 1317 (M.1899) Halep Vilayet Salnamesi'nde Suruç Kazası İptidai Mektebi'nde, Muallim Mehmet Nuri Efendi ve 50 öğrenci bulunmaktaydı. Ziyaret Karyesi Mektebi'nde, Muallimi Osman Efendi ve 45 öğrenci bulunmaktaydı. Kara Karyesi mektebi'nde Muallim Mehmet Ali Efendi, 45 öğrenci, Şadik Karyesi Mektebi Muallimi Mehmet Efendi, 45 öğrenci, Aslanhan Karyesi Mektebi, Muallimi Halil Efendi, 43 öğrenci bulunmaktaydı[125]. H. 1318(M.1900) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Suruç Kazası İptidai Mektebi'nde, Muallim Muhammed Nuri Efendi ve 37 öğrenci vardı[126]. Ziyaret Karyesi Mektebi, Muallim Osman Efendi, 42 öğrencisi bulunmaktaydı. Kara Karyesi Mektebi Muallim Muhammed Ali Efendi, 45 öğrenci, Şadik Karyesi Muallimi Molla Mahmut Efendi, 36 öğrenci bulunmaktaydı. Arslantaş Karyesi Mektebi Muallimi Halil Efendi, 40 öğrenci vardı[127]. H. 1319 (M.1901) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Suruç Kazası İptidai Mektebi'nde Muallim Abdurrahman Efendi, 30 öğrenci bulunmaktaydı[128]. H. 1320 (M.1902) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Suruç Kazasında 1 iptidai mektebi, 125 öğrenci bulunmaktaydı[129]. H. 1321 (M.1903) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Suruç Kazası'nda İptidai Mektebi, Muallim-i Mustafa Efendi ve 37 öğrenci, Ziyaret

[124] H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi s.264
[125] H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi s.312
[126] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi s.320
[127] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi s.328
[128] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi s.344
[129] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi s.285

Karyesi Mektebi, Muallim Osman Efendi, 29 öğrenci, Şadik Karyesi Mektebi Muallim Mahmut Efendi, 40 öğrenci, Kara Karyesi Mektebi, Muallim Mehmet Ali Efendi 43 öğrenci, Aslanhan Karyesi Mektebi Muallim Mehmet Efendi, 30 öğrenci bulunmaktaydı[130]. H. 1322 (M 1904) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Suruç Kazası İptidai Mektebi, Muallim Rauf Efendi, 60 öğrenci, Ziyaret Karyesi Mektebi, Muallim Osman Efendi, 30 öğrenci, Kara Karyesi Mektebi, Muallim Mehmet Ali Efendi 25 öğrenci, Şadik Karyesi Mektebi, Muallim Mahmut Efendi, 27 öğrenci, Aslanhan Karyesi Mektebi, Muallim Şeyh Mehmet Efendi, 40 öğrenci bulunmaktaydı[131].

H.1323 - H.1324 Suruç Kazası İptidai Mektebi, Muallim Rauf Efendi, 60 öğrenci, Ziyaret Karyesi Mektebi, Muallim Osman Efendi, 30 öğrenci, Kara Karyesi Mektebi, Muallim Mehmet Ali Efendi, 25 öğrenci, Şadik Karyesi Mektebi, Muallim Mahmut Efendi, 27 öğrenci, Aslanhan Karyesi Mektebi, Muallim Şeyh Mehmet Efendi, 40 öğrenci bulunmaktaydı[132]. H. 1326 (M.1908) yılında da aynı şahıslar görev yapmışlardır[133].

H.1332 (M.1914) tarihli salnameye göre Urfa Sancağı'ndaki mekatib-i iptidaiyenin bulunduğu kaza, nahiye ve köyler[134]:

a-Bir Dershaneli ve Bir Muallimli Mektepler

Urfa Kazası:Urfa, Hilvan, Yaylak, Payamlı, Siverek,Dudasen, Çelmik.

Suruç Kazası:Kara, Ziyaret, Şadik, Arslanhan

b-İki Dershaneli ve İki Muallimli Mektepler

Birecik Kazası:Birecik

c- Üç Dershaneli ve Üç Muallimli Mektepler

Urfa Kazası:Urfa

Birecik Kazası:Nizip

---

[130] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi s.411
[131] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi s.427
[132] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi s.427
[133] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.443
[134] Halil Aytekin, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991, s.253-254

d- Dört Dershaneli ve Dört Muallimli Mektepler

Birecik Kazası: Nizip

Suruç Kazası: Suruç

e- Beş Dershaneli ve Beş Muallimli Mektepler

Urfa sancağında beş dershaneli ve beş muallimli mektepler yoktu.

f- Altı Dershaneli ve Altı Muallimli Mektepler

Birecik Kazası: Birecik

Urfa Sancağı'nın okullaşma oranı binde 15 idi.Mektep sayısı H. 1332 yılında 24 idi.Ancak bu mekteplerden 5 adedi öğretim yılını tamamlayamadan sene içinde çeşitli sebeplerden kapanmıştı.Geriye kalan 19 mektebin 10 tanesi kaza merkezlerinde 9'u ise köylerde bulunuyordu. Yani 1249 köyden sadece 9'unda mektep vardı[135]. Bu oranın çok düşük olması eğitim seviyesinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir.

H. 1332 (M.1914) yılında Urfa'da 1312 öğrenci bulunmaktaydı. 41 muallim görev yapmakta olup bir muallime düşen talebe sayısı 32'dir. Kaza, nahiye ve köy sayısı ise 1253'tür[136].

Urfa Sancağı'nda ve Suruç Kazası'nda H. 1306 - H. 1313 tarihleri arasında açılan iptidai mekteplerinin açılış tarihleri ve yerleri şu şekildedir[137]:

Liva (Sancak)	**Kaza**	**Mektebin Derecesi**	**Mektebin Bulunduğu Mevki**	**Açılış Tarihi**	**Masraf Miktarı**	**Açıklamalar**
Urfa	Urfa	İptidai	Merkez	1306 (1888)	30000	Ahali Yardımı ile
Urfa	Urfa	İptidai	Mülhakat	1307 (1889)	-	6 Ahali Yardımı ile
Urfa	Urfa	İptidai	Merkez	1311 (1893)	49200	4 Ahali Yardımı ile
Urfa	Urfa	İptidai	Nizip Nahiyesi	1313 (1895)	-	Ahali Yardımı ile
Urfa	Suruç	İptidai	Merkez	1313 (1895)	-	5 Ahali Yardımı ile

[135] Aytekin, **a.g.e.**, s.254
[136] Aytekin, **a.g.e.** , s.255
[137] H. 1316 - H. 1317 - H. 1318 Maarif Salnameleri, s.1024, s.1138-1139, s.1274

H. 1306-H. 1313 tarihleri arasında Rumkale kazasında herhangi bir iptidai okuluna rastlanmamıştır.

H. 1328-H. 1329 yılları Urfa Sancağı iptidai mektebinde 736 erkek, 22 kız öğrenci, 30 muallim, 3 muallime görev yapmaktaydı. 38340 hükümetten 60100 Menabi-i Saireden toplam 98440 kuruş senelik masraf yapılmıştır[138].

[138] Şamil Mutlu, **2. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1997, Levha 1

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ORTAÖĞRETİM KURUMLARI

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde ortaöğretim kurumları üç tür okul halinde örgütlenmiştir. Bunlar: Rüşdiye, İdadiye, Sultaniye Mektepleridir.

1. Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı eğitim sisteminde ortaöğretim kurumlarının ilk örnekleri sayılan Mekteb-i Maarif-i Adli ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye Tanzimat devri başlarında açılmıştır. Büyük ümitler bağlanan bu iki kurum bir türlü istenileni verememiş, memleketin ortaöğretim ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Ancak bu okullar sayesinde bir hayli memur yetişmiş ve birçok memurda bilgi ve görgüsünü arttırmıştı. Yüksek mekteplere öğrenci yetiştirecek genel formasyon veren ortaöğretim kurumlarına ihtiyaç vardı[139].

II. Mahmut devrinde sıbyan okullarının yetersiz olduğu anlaşılınca 1839 yılında bunların ıslahı yoluna gidilmiştir. II.Mahmut dönemine kadar ilköğretim düzeyindeki sıbyan mektepleri ile yüksek öğretim düzeyindeki medrese veya aynı okullar ile medresenin dışında kurulmuş olan askeri okullar arasında bir öğretim kademesi bulunmuyordu. Bu duruma son vermek için 1838 tarihinde sıbyan mekteplerinin üzerinde Rüşdiye mekteplerinin kurulması kararlaştırıldı. Bu mekteplere rüşdiye denilmesinin nedeni, öğrencilerin burada reşit yaşa gelinceye kadar öğretim görecekleri ve görecekleri öğretimle bir olgunluk seviyesi kazanacakları içindir[140].

Türk Maarif teşkilatında bu isim 1923 İnkılabı'na kadar kullanılmış bu tarihten sonra bu isim değiştirilmiştir[141].

---

[139] Bilim, **a.g.e.**, s.45
[140] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.6, 2.Baskı, (Islahat Fermanı Devri) Ankara,1976, s.201
[141] Ergin, **a.g.e.**, C.1-2, s.384

II. Mahmut tarafından sıbyan mekteplerinin takviyesi olarak kurulmak istenen ve sıbyan mekteplerinden daha iyi eğitim veren üst sınıflar olarak düşünülen rüşdiyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel ortaöğretimin en alt düzeyindeki okulları haline gelmiştir[142].

Rüşdiyelerin ilki 1839 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye, daha çok devlet dairelerine memur yetiştirmeyi hedeflemişti[143]. 1846'da Mekatib-i Umumiye Nazırlığının kurulmasıyla rüşdiyelerin sayıları artmıştır. Mekatib-i Umumiye müdürü olan Kemal Efendi 1847'de Sadaret'ten aldığı bir izin tezkeresi ile Davut Paşa'da eski bir sıbyan mektebini rüşdiye haline getirdi. Orda imtihanla alınan öğrencilere yeni usullerle Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya gibi dersler okutuldu. Bunun üzerine benzer derslerin çoğalmasına karar verilerek 1848'de İstanbul'un çeşitli semtlerinde Beyazıt, Üsküdar, Beşiktaş ve Fatih'te dört rüşdiye daha açıldı. 1950'de Darülmaarif denilen ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide sultan tarafından açılan Rüşdiye, Darülfünun'a öğrenci yetiştirecek, Rüşdiyelere örnek olacak ve idarelere memur sağlayacaktı. 1852'de rüşdiye sayısı on ikiye yükseldi[144].

İstanbul rüşdiyelerinin başarılı öğretimleri devrin eğitim alanında aynı tip kurumları taşrada açmak konusunda cesaret verdi. 1853'de vilayetlerde 25 rüşdiye açılmasına karar verildi. İlk taşra rüşdiyeleri 7'si Bosna, 1'i Tekirdağ'da olmak üzere 1855'de açıldı. Bir yıl sonra sayısı 13'e yükseldi. Anadolu tarafında ise 1859'da Rodos, Yozgat, İzmir, İzmit, Karahisar-ı Şarki ve Kastamonu'da kuruldu. 1858'e gelinceye kadar kız çocuklarının eğitimi için sıbyan mekteplerinin üzerinde herhangi bir öğretim kurumu açılmamıştır. 1867'ye kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman çocukları kabul edilirdi. Fakat bu tarihten itibaren ayrım yapılmaması için Hıristiyan çocuklar da alınmaya başlanmıştır. Derslere uyumu sağlamak için .rüşdiyelere girmek isteyen adaylara Türkçe'den imtihan'a girme şartı konmuştur[145].

[142] Kodaman, **a.g.e.**, s.148
[143] Unat, **a.g.e.**, s.43
[144] Kodaman, **a.g.e.**, s.150-152
[145] Karal, **a.g.e.**, C.7, s.201

1869'da İstanbul'da bir kız olmak üzere 13 rüşdiye mektebi vardı. Taşradakilerin sayısı ise Anadolu'da 50, Rumeli'de 62, Arap vilayetlerinde 9, Afrika'da 2 ve adalarda 2 olmak üzere 125'e ulaştı. Bütün ülkede 138 kadardı[146].

Kız rüşdiyelerinin programlarında Lisan-ı Osman-i Kavaidi, Arabiye ve Farisiye, İmla ve İnşa, Tarih, Coğrafya, Hesap, Defter tutma usulü gibi dersler yer almaktaydı[147].

Rüşdiye mekteplerinin askeri olanlarının dışındakilere mülkiye rüşdiyeleri denir. Mülkiye rüşdiyelerinin mezunları kalemlere memur olarak giriyorlardı. Ordunun iyi yetişmiş ve aydın subaylara ihtiyacı gittikçe artınca bu ihtiyacı karşılamak için askeri yüksek okulları köklü bir öğrenci kaynağı sağlamak için 1875'den itibaren İstanbul'da açılmaya başlandı[148]. 1876'da bütün imparatorluktaki rüşdiye sayısı, 36'sı İstanbul'da, 161'i Anadolu'da ,163'ü Rumeli'de, 39'u Arap Vilayetleri'nde, 4'ü Afrika'da, 22'si Adalar'da olmak üzere toplam 425'e ulaşmıştır[149]. Bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 19.000 civarındaydı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında bazı rüşdiyeler kapanarak sayıları 316'ya kadar düşmüştür[150].

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi rüşdiyelerin 500 haneyi geçen kasabalarda kurulacağını öngörür. Okulların yapım masrafları ve muallim maaşları illerin maarif idaresi sandığından karşılanacaktı. Öğretim süreleri dört yıldır ve sıbyan mekteplerini bitirip şahadetname alan öğrenciler sınavsız kabul edilirdi. 1869 nizamnamesine göre erkek rüşdiyelerinin programlarında; Lisan-ı Osman-i kavaidi, İmla ve İnşa, Defter tutmak usulü, Tarih-i umumi, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Jimnastik, mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere dördüncü yılda Fransızca eğitimi veriliyordu[151].

---

[146] Tekeli - İlkin, **a.g.e.**, s.64-68; Bilim, **a.g.e.**, s.46-47
[147] Akyüz, **a.g.e.,** s.184
[148] Ergin, **a.g.e.**, C.1-2, s.501-507
[149] Bilim, **a.g.e.**, s. 51-52
[150] Kodaman, **a.g.e.**, s.155
[151] Kodaman, **a.g.e.**, s.150; Akyüz, **a.g.e**., s.184

Rüşdiye mekteplerinde talebeler sıraya oturacaklar, dersler sıbyan mekteplerinde olduğu gibi her çocuğa teker teker değil, sınıf talebesi kısım kısım ayrılarak her çocuğa birden gösterilecekti. Bu uygulamayla öğretim anlayışı değişmiş, bireysel öğretimden toplu öğretime geçilmiştir[152].

Her rüşdiyeye talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ayrıca bir gözetmen ve bir de hademe tayin olacaktır. Öğretim süresi 4 yıl olacaktır. Öğrenciler 1-23 Ağustos arasında tatile girecektir. Rüşdiyeleri bitirenler imtihanla idadiye kabul edileceklerdir[153].

1880 yılından itibaren idadilerin önem kazanmasıyla rüşdiyeler ikinci plana itilmiştir. Mali sebeplerden dolayı idadi okulu bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin tahsisatı kesilerek idadi binalarının yapımına geçilmiş ve rüşdiye öğrenimi de idadilerin bünyesine alınmıştır. Bu durum rüşdiye okulları sayısının azalmasına yol açmıştır[154].

Sonuç olarak devrin sonlarına doğru İmparatorlukta 619 rüşdiye okulu mevcut olup öğrenci sayısı 40.000 civarındaydı. 1869 Nizamnamesinin ilgili hükümleri doğrultusunda rüşdiyelerin yapımına ve ıslahına devam edilmiştir. Rüşdiyelere yeni bir şekil verme hususunda 1888 yılında maarif meclisi reisi Ali Haydar başkanlığındaki Maarif komisyonu tarafından rüşdiyelerle ilgili karar alınmıştır. Buna göre, dört yıllık rüşdiye tahsili 1892'de 3 yıla indirilecek, idadi bulunan ve mümkün olan mahallelerde rüşdiyeler idadilerle birleştirilecek, talebesi az olan kaza ve kasaba rüşdiye binaları iptidai okuluna çevrilecek, bundan sonra yapılacak iptidai okulları rüşdiye sınıflarını ihtiva edecekti. Bu kararla birlikte rüşdiyeler öğretimde sahip oldukları önemi kaybetmiştir[155].

[152] Tekeli- İlkin, **a.g.e.,** s.63
[153] Kodaman, **a.g.e.**, s.151
[154] Kodaman**, a.g.e.,** s.162-163
[155] Kodaman, **a.g.e.,** s.167-170

1.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Rüşdiye Mektepleri

Urfa'da rüşdiyelerin ne zaman açıldığına dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Kapaklı'nın 1927 yılına ait salnamede Urfa rüşdiye mektebinin 1285(1868) yılında açıldığını belirtmesine karşın, elimizde mevcut olan H. 1286 (M. 1869) ve H. 1288(M. 1871) tarihli Halep Vilayet Salnamelerinde rüşdiye mekteplerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. H. 1300 (M.1883) Halep Vilayet Salnamesinde Urfa Merkez kazasında 1 Rüşdiye Mektebi 74 öğrenci bulunmaktaydı[156]. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Urfa'da ilk rüşdiye mektebinin bu yıllarda kurulduğu söylenebilir. H. 1303 (M.1886) Halep Vilayet Salnamesi'nde de Urfa Merkezde Rüşdiye Mektebi ve öğrenci sayısının değişmediği görülmektedir[157]. H. 1304 (M. 1887) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa merkezdeki Rüşdiye ve öğrenci sayıları yine aynı kalmıştır[158]. H. 1305 (M.1888) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez kazasında Rüşdiye mektebi kayıtlarına rastlanmamıştır[159]. 1317-1318 Maarif Salnamelerine göre Urfa Sancağı'nda 1306 (1888) yılında bir Rüşdiye mektebi açılmıştır. 30.000 masraf miktarı ve ahalinin yardımıyla yapılmıştır[160]. H.1307 (M.1890) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez kazasında Rüşdiye mektebinde Muallim-i Evvel Halil Efendi Muallim-i Sani Abdurrahman Efendi ve Bevvap Ramazan Efendi görev yapmaktaydı[161]. H. 1308 (M.1891) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki hocaları H. 1307'deki gibidir[162]. H. 1309 (M.1892) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri bir önceki senedeki gibidir[163]. H. 1313 (M.1895) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa Mekteb-i Rüşdiye–i Mülki kadrolarında değişiklik yapılmıştır. Urfa merkez kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallimi Evvel, Said Efendi, Muallimi Sani, Abdurrahman Efendi, Rika muallimi, Şerif Efendi, Bevvap Hüseyin Ağa görev yapmaktaydı ve 67

[156] H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi s.116
[157] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi s.225
[158] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", Anadolu Yayıncılık, Cilt 10, İstanbul, 1982, s.7381
[159] H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi s.435
[160] H. 1317-1318 Maarif Salnamesi,s.1138-1139,1274
[161] H. 1307 Halep Vilayet Salnamesi s.106
[162] H. 1308 Halep Vilayet Salnamesi s.231
[163] H. 1309 Halep Vilayet Salnamesi s.171

öğrenci bulunmaktaydı[164]. H. 1314 (M.1896) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez ve kazalarındaki Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri aynı şahıslardır[165]. H. 1315 (M.1897) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez kazasındaki Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de, Muallim-i Evvel Halil Kamil Efendi, Muallim-i Sani Abdurrahman Efendi görev yapmaktaydı[166]. H. 1316 (M.1898), H. 1317 (M.1899), H. 1318 (M.1900), H. 1319 (M.1901) Halep Vilayet Salnameleri incelendiğinde bu yıllarda görev yapan muallimlerin H. 1315 (M. 1897) yılından H. 1320'ye gelene kadar değişmediği görülmüştür[167]. H. 1320'de ise ek bir bilgi olarak Urfa merkezde 55 öğrenci bulunduğu görülmüştür[168]. H. 1321 (M.1903) – H. 1322 (M.1904) – H. 1323 (M. 1905)- H. 1324 (M. 1906) – H. 1326 (M. 1908) Halep Vilayet Salnamelerinde Urfa merkez kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'ler hakkında bilgi verilmemiştir.

1.2. Urfa Sancağı Birecik Kazası Rüşdiye Mektepleri

Elimizde mevcut olan H. 1286 (M.1869) ve H. 1288 (M.1871) Halep Vilayet Salnamelerinde Rüşdiye mekteplerine ilişkin bilgiye rastlanmamıştır.

H. 1300 (M. 1883) Halep Vilayet Salnamesinde Birecik kazasında 1 Rüşdiye Mektebi 16 öğrenci bulunmaktaydı[169]. H. 1303 (M.1886) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazasında Rüşdiye Mektebi sayısı aynı olup öğrenci sayısı artarak 87'ye çıkmıştır[170]. H. 1304 (M. 1887) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Birecik kazasındaki rüşdiye mektebinin 87 öğrencisi bulunmaktaydı[171]. H. 1305 (M.1888) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallim-i Evvel Mustafa Sabri Efendi, Muallim-i Sani Salih Hayali Efendi, Rika Muallimi Mahmut Vefa Efendi görev yapmaktaydı. Okulun 80 öğrencisi bulunmaktaydı[172]. H. 1307 (M. 1890) Halep Vilayet Salnamesi'nde

[164] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi s.295
[165] H. 1314 Halep Vilayet Salnamesi s.278
[166] H. 1315 Halep Vilayet Salnamesi s.249
[167] H.1316-H. 1317-H.1318-H.1319 Halep Vilayet Salnameleri s.278, s.293, s.307,s.321
[168] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi s.314
[169] H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi s.116
[170] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi s.225
[171] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381
[172] H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi s.426

Birecik Rüşdiye mektebinde Muallimi Evvel Hasan Remzi Efendi, Muallimi Sani Hacı Sadık Efendi, Rika muallimi Hafız Mustafa Efendi, Bevvap İbrahim Efendi görev yapmaktaydı[173]. H. 1308 (M. 1891) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de görev yapan muallimler değişmeyip, ek olarak Bevvap Hacı Mahmut Ağa, tapu katibi Bekir Sıtkı Efendi, Divan-ı Umumiye memuru Ersin Efendi, Telgraf memuru Mümtaz Efendi, Muhasebeci Emin Efendi de görevlendirilmiştir[174]. H. 1309 (M.1892) Halep Vilayet Salnamesi'nde Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri bir önceki senedeki gibidir. H. 1313 (M.1895) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazasında bulunan Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallimi Evvel Hüseyin Remzi Efendi, Muallim-i Sani Salih Efendi, Rika muallimi Nafi Efendi ve Bevvap Mükerrim Ağa görev yapmaktaydı[175]. H. 1314 (M.1896) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez ve kazalarındaki Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri aynı şahıslardır. H. 1318 (M.1900) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazası Mekteb-i Rüşdi-i Mülki'de Muallim-i Evvel Vekili Eşref Efendi, Muallim-i Sani münhal (boş), Rika Muallimi Mustafa Nafi Efendi olup okulda toplam, 55 öğrenci bulunmaktaydı[176]. H. 1320 (M.1902) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazası Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallim-i Evvel Hüseyin Remzi Efendi, Muallim-i Sani Salih Efendi, Rika Muallim-i Nafi Efendi, Bevvap Hacı Mahmut ağa görev yapmakta 55 öğrenci bulunmaktaydı[177]. H. 1321 (M.1903) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazasında 1 Mekteb-i Rüşdiye bulunmaktaydı[178]. H. 1322 (M.1904) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik kazası Mekteb-i Rüşdi'de Muallim-i Evvel Mustafa Sabri Efendi, Muallim-i Sani Salih Hayali Efendi, Rika Muallimi Kazım Efendi görev yapmakta 82 öğrenci bulunmaktaydı[179]. H. 1324 (M.1906) Halep Vilayet Salnamesi'nde Birecik Kazası Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallim-i Evvel Mustafa Sabri Efendi, Muallim-i Sani Salih Hayali Efendi, Rika Muallimi Kazım Efendi ve 80 öğrenci bulunmaktaydı[180]. H. 1326 (M. 1908) yılına gelindiğinde rüşdiye mektebi 3'e çıkmıştır. Ancak öğrenci

[173] H. 1307 Halep Vilayet Salnamesi s.106
[174] H. 1308 Halep Vilayet Salnamesi s.233
[175] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi s.295
[176] H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi s.319
[177] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi s.276
[178] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi s.397
[179] H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi s.409
[180] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.419

sayısı aynı kalmıştır. Salnamede yalnızca bir rüşdiye mektebinin öğretim kadrosundan bahsedilmesi 3 rakamının yanlışlıkla yazıldığı izlenimini vermektedir. Mekteb-i Rüşdiye'de Muallimi Evvel Mustafa Sabri Efendi, Muallim-i Sani Salih Halil Efendi, Rika Muallimi Muhammed Vefa Efendi, 80 öğrenci bulunmaktaydı[181]. Eldeki salnamelere göre ilk defa 1883 yılı salnamesinde bir rüşdiye mektebi kaydına rastlanmıştır. Birecik kazasında yıllar geçmesine rağmen sayı aynı kalmış, ancak müdür ve öğretmenleri zaman içinde değişmiştir. Öğrenci sayısı ise 80 civarında kalmıştır.

1.3. Urfa Sancağı Rumkale Kazası Rüşdiye Mektepleri

Elimizde mevcut olan H. 1286 (M.1869) ve H.1288 (M.1871) tarihli Halep Vilayet Salnamelerinde Rüşdiye mekteplerine ilişkin bilgiye rastlanmamıştır.

H. 1300 (M. 1883) Halep Vilayet Salnamesinde Rumkale kazasında 1 Rüşdiye 41 öğrenci bulunmaktaydı[182]. H. 1303 (M.1886) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazasındaki Rüşdiye Mektebi ve öğrenci sayısı aynı kalmıştır. Rumkale Kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallimi Evvel Vekili Mustafa Tevfik Efendi, Rika muallimi Mehmet Nedim Efendi, Riyaziye muallimi İsmail Hakkı Efendi görev yapmaktaydı[183]. Buradan Rüşdiye mekteplerinde Rika ve Riyaziye derslerinin okutulduğu anlaşılmaktadır. H.1304 (M. 1887) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Rumkale kazasında 1 rüşdiye mektebi 41 öğrenci bulunmaktaydı[184]. H.1305 (M.1888) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazasındaki Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de H. 1303 yılında görev yapan muallimler H.1305 yılında da değişmemiştir. Öğrenci sayısı ise 62'dir. H. 1307 (M. 1890) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazası rüşdiye mektebinde Muallim-i Sani Abdulkadir Efendi, Rika muallimi İbrahim Rüştü Efendi, Bevvap Şeyh Bazur Efendi görev yapmaktaydı[185]. H. 1308 (M. 1891) Halep Vilayet Salnamesi'nde[186] Rumkale

[181] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.426
[182] H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi s.116
[183] H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi s.225
[184] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7380
[185] H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi s.435
[186] H. 1308 Halep Vilayet Salnamesi s.231

kazası Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri H. 1307 tarihinde görev yapan muallimlerle aynı kişilerdir[187]. 1309 (M.1892) Halep Vilayet Salnamesi'nde Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri bir önceki senedeki gibidir. H. 1313 (M.1895) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazasında 1 Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki bulunmaktaydı[188]. H. 1314 (M.1896) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez ve kazalarındaki Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki muallimleri aynı şahıslardır. H. 1319 (M.1901) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazası Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki sayısı aynı kalmıştır[189]. Muallim-i Evvel Vekili Mustafa Tevfik Efendi Rika Muallimi Mahmut Nedim Efendi görev yapmaktaydı. Bu okulda 52 öğrenci bulunmaktaydı[190]. H. 1320 (M.1902) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazasında 1 Mekteb-i Rüşdiye bulunmaktaydı[191]. H. 1321 (M.1903) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazasında 1 Mekteb-i Rüşdi vardı. Muallim-i Evvel vekili Mustafa Tevfik Efendi, Rika Muallimi Mahmut Nedim Efendi, Riyaziye muallimi İsmail Hakkı Efendi görev yapmakta 60 öğrenci bulunmaktaydı[192]. H. 1323 (M. 1905) Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa merkez kazasında Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'ler hakkında verilen bilgiler H. 1322 (M. 1904) tarihindekilerle aynıdır. H. 1324 (M. 1906) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazası Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki'de Muallim-i Evvel Hasan Tahsin Efendi, Rika Muallimi Mahmut Nedim Efendi, Bevvap Şeyh Bazur Ağa görev yapmaktaydı. Bu okulda 60 öğrenci vardı[193]. H. 1326 (M. 1908) Halep Vilayet Salnamesi'nde Rumkale kazasında ise bir Mekteb-i Rüşdi-i Mülki bulunmaktaydı. Muallim-i Evvel vekili Mustafa Efendi, Riyaziye muallimi İsmail Efendi, Rika muallimi Mahmut Nedim Efendi.62 öğrenci vardı[194].

Rumkale kazasında Rüşdiye sayısı 1 olarak kalmışken öğrenci sayısında giderek artış görülmektedir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere okulda rika, riyaziye dersleri okutulmaktadır.

[187] H. 1308 Halep Vilayet Salnamesi s.233
[188] H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi s.280
[189] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi s.339
[190] H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi s.338
[191] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi s.278
[192] H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi s.402
[193] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.427
[194] H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi s.435

2. İdadi Mektepleri

Arapça "idad" kökünden gelen idadi kelimesi hazırlama anlamına gelir[195]. 1869'dan önce bir çok mektep hazırlık sınıflarına hatta bazen sıbyan mekteplerine bile idadi denmiştir. Bu sebeple daha sonraları bu durum bazı yanlışlıklara ve tereddütlere yol açmıştır. Ancak 1869 nizamnamesiyle rüşdiyelerin üzerinde yüksek öğretime öğrenci hazırlayan kurumlara idadi adı verildi. Bunun yanında harp okulu ve askeri tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıflarına da idadi deniliyordu[196].

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Müslüman olan ve olmayan bütün Osmanlı vatandaşlarını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültür içinde yetiştirmek düşüncesiyle sancak merkezlerinde rüşdiye çıkışlı öğrencileri sultanilere hazırlamak için üç yıllık idadiler kuruldu[197]. İstanbul'da ilk idadi Nisan 1845'te açılan Mekteb-i Fünun-ı İdadidir. Harbiye öğrencileri sınavdan geçirilerek orta düzeyde bulunanları bu okula ayrılmıştır. Bu okul, 1872'de Kuleli kışlasına taşınınca, Kuleli Askeri İdadisi adını almıştır. Yine 1845'te Bursa'da bir askeri idadi kurulmuş ve sonradan Işıklar Askeri İdadisi olarak anılmıştır[198]. 1873 tarihinde de İstanbul'da Dar'ul Maarifin yerine ilk Mülki İdadi açılmıştır. Bütün vilayet merkezlerinde Rüşdiye ile birlikte yedi,sancak merkezlerinde ise Rüşdiye ile birlikte beş senelik idadiler ancak 1882-1890 yıllarında açılabilmiştir[199].

İdadilerin genel formasyon veren ortaöğretim kurumları olarak açılması, 1869 nizamnamesinden sonra oldu. Nizamnamede her 1000 haneli kasabada bir idadi açılması isteniyordu. Bunların bütün masrafları hazineden karşılanacak ve öğretmenleri de Maarif Nezareti tarafından tayin olunacaktı[200]. Her idadi mektebinin muavinleriyle birlikte altı muallimi olacak, bunlar Darü'l Mualliminden

---

[195] M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul, 1946
[196] Akyüz, **a.g.e.**, s.186 ; Bilim, a.g.e. , s.63
[197] Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", http://a54t.sitemynet.com/ada/id57.htm
[198] Akyüz, **a.g.e.**, s.153
[199] Unat, **a.g.e.**, s.45
[200] Bilim, **a.g.e.**, s.64

mezun olanlar arasından atanacaktı. Ayrıca mektebin mubassır ve kapıcısı da olacaktır[201].

Üç sınıf üzerinden ders yapacak olan idadilerin programında din derslerine hiç yer verilmemiş buna karşılık Mükemmel Türkçe, Kitabet ve İnşa, Mebadi-i ilmi servet-i milel, Hesap ve defter tutmak usulü, Fransızca, Coğrafya, Hendese, ve İlm-i mesaha, Kavanin-i Osmaniye, Tarih-i umumi, Hikmet-i tabiiye, Mantık, İlm-i mevalid, Kimya, Cebir, Resim dersleri yer almıştı. Fen derslerine daha çok önem verilmişti. Ancak nizamnamede bulunmamasına rağmen Arapça, Farsça ve Jimnastik dersleri de sonradan idadi programlarına eklenmiştir[202].

İdadilerin öğretmen kadrosu farklı kaynaklardan temin ediliyordu. Rüşdiyeden ve medreseden subay menşeli olan öğretmenler bu mekteplerde ders okutuyorlardı. Maarif Nizamnamesi'nde açılması planlanan idadilerin 1873'ten sonra açılabilmesinde para ve öğretmen yokluğu etkili olmuştur. 11-14 yaş grubundaki çocukların eğitim gördüğü bu kurumlar, rüşdiyeyi bitirmiş Müslim ve gayrimüslim çocukların karma olarak öğretim yapmaları için açıldı. İmtihan, tatil rüşdiyelerde olduğu gibiydi. İlk açılan idadilerin sayısı 5-6 civarında olup, bunlardan bir tanesi taşrada, diğerleri İstanbul'da idi. Fakat bu ilk idadiler daha çok başka gayeler için yaptırılmış olan binalarda eğitime başlamıştır. Muallim kadroları da tam teşkilatlanmamıştır. Osmanlı-Rus Harbi bu yeni gelişme gösteren mektebin gelişmesini bir müddet engellemiştir. 1300 mali yılından itibaren maarif için bazı vergilerde değişiklik yapılmış, bazı vergilerden de belirli nispetlerde tasarruf sağlanmıştır. Bu tasarrufların sonucunda 1885 tarihinde birçok vilayette idadiler açıldığı gibi diğer vilayetlerde de açılması için teşebbüslerde bulunulmuştur[203]. 1892 yılında idadiler üç yıllık rüşdiyelerle birlikte yedi yıllık okullar haline dönüştürülmüş, illerde yatılı idadiler açılmıştır. 1902'de vilayet merkezlerindeki yatılı idadiler, temel dersler yanında ziraat, ticaret, sanayi şubeleri ilavesiyle muhtelif gayeli öğretim kurumları haline getirilmiştir. Öğrenim süresi ziraat için altıya

[201] Reşat Özalp, **Milli Eğitim ile İlgili Mevzuat**, M.E. Basımevi, İstanbul, 1982, s. 171-172
[202] Yurdagül Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.139
[203] Kodaman, **a.g.e.**,s.186-187

diğerleri için sekize çıkarılmıştı. Bu meslek dalları 1.Dünya Savaşı sebebiyle sınırlı kalmıştır.

Umulan sonuç alınmayınca 1906'da okullar tekrar eski durumlarına getirilmiş, öğrenim süresi yine yedi yıl olmuştur. Mutlakıyet devrinde İstanbul'da 13 Mart 1880 tarihinde bir kız idadi okulu açılmış, Avrupa okul nizamlarına uygun olarak Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce de okutulup musiki, el ve ev işleri gösteriliyordu.

Cumhuriyet, ticari, zirai, sınai ve umumi şubeleri bulunan idadileri teslim aldığında bu okullarda toplam altı zirai, beş sınai, bir ticari şube mevcuttu. Bu okullar ders araçları, atölyeleri, yetkili öğretmenleri olmadığı için yedi yıllık bir süreden sonra kapatıldı[204].

2.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası İdadi Mektebi

Urfa'da ilk idadi mektebi H.1320 (M.1902) senesinde açılmıştır. İdadi mekteplerinde eğitim 4 sene idi yalnız 4 yıllık idadi Halep merkezinde vardı. Urfa idadisi 2 yıllık idi. Urfa'nın ilk idadisi şehrin en iyi yerinde geniş bahçeli bir binada törenle eğitime açılmıştı. Urfa idadisi müdürlüğü görevini İhsan Şerif Saru üstlenmişti. Urfa idadisi kısa zamanda iyi öğrenciler yetiştirip Halep idadisiyle boy ölçüşecek duruma geldi. Fakat idadiyi bitiren öğrencilerin yüksek tahsil için İstanbul'a gitme imkanları yoktu çünkü çoğu fakir ve orta halli kimselerin çocuklarıydılar[205].

H. 1319 (M.1901) - H.1320 (M.1902) öğretim yılında Urfa idadisinde 125'i Müslüman 15'i gayrimüslim toplam 140 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu sırada idadinin 2 hademesi bulunuyordu[206].

---

[204] Özalp-Ataünal, **a.g.e.**,s.25
[205] Kamuran Şerif Saru, **İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl**, M.E. Basımevi, İstanbul 1970, s.32-34
[206] H. 1321 Maarif Salnamesi s.457

H. 1321-H. 1326 (M.1903-1908) Halep Vilayet Salnamelerine göre Urfa merkez kazasında 1 Mekteb-i İdadi-i Mülki bulunmaktaydı. Tarih, Fransızca, Ziraat, Kitabet dersleri muallimi İhsan Bey'di aynı zamanda müdürlük görevini de sürdürmekteydi. Farisi ve Ahlak muallimi Şeyh Saffet Efendi, Hesap muallimi Avni Efendi, Coğrafya muallimi Hasan Efendi, Din İlimleri muallimi Abdurrahman Efendi, Türkçe Muallimi İbrahim Efendi, Resim muallimi Hasan Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Muhammed Bakır Efendi idi. İdadide H.1321'de 3 hademe, 72 Müslüman, 27 gayrimüslim, toplam 97 öğrenci, H. 1322'de 2 hademe 85 öğrenci, H. 1323'te 2 hademe 92 öğrenci, H. 1324'te 2 hademe 107 öğrenci bulunmaktaydı[207].

H. 1328 (M.1910) – H. 1329 (M.1911) yılları Urfa İdadisinde 51 Müslim gündüzlü öğrenci, 8 Ermeni gündüzlü öğrenci, toplam 59 öğrenci vardı. 49 öğrenci okulu terk etmiş, bunlardan 17 kişi hastalıktan, 5 kişi vefattan ,1 kişi ihraç, 1 kişi nakil ,25 kişi de diğer sebeplerden ayrılmışlardı[208].

H. 1328 (M.1910) - H. 1329 (M.1911) yıllarında Urfa İdadisinde 1 Ulum-u Diniye ve Fıkhiye muallimi, 1 Türkçe ve Kitabet muallimi, 1 Riyaziyat muallimi, 1 Tabiiyye Sıhhıyye muallimi, 1 Tarih ve Coğrafya muallimi, 1 Fransızca muallimi, 1 Hukuk muallimi,2 Hüsn-ü Hat muallimi,1 Bedeniye muallimi görev yapmaktaydı[209].

H. 1331 (M. 1913) - H. 1332(M. 1914) yılları arasında Urfa idadisinde 166'sı Müslüman, 17'si Ermeni, 1'i Musevi toplam 184 öğrenci bulunmaktaydı[210].

3. Sultani Mektepleri

Sultaniler Osmanlı dönemi orta öğretim kurumlarının en üst basamağındaki okullara verilen addır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, orta öğretimin üst sınıflarını teşkil etmek üzere vilayet merkezlerinde kurulacak olan okullara sultani adı verileceği belirtilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de belirtildiği

[207] H. 1321- H. 1326 Halep Vilayet Salnameleri ,s.378, s.387, s.404, s.396
[208] Şamil Mutlu, **a.g.e.**, Levha 19
[209] Şamil Mutlu, **a.g.e.**, Levha 25
[210] Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 6, s.137

üzere iki kısımdan oluşacak ve Rüşdiye üzerinde altı yıllık bir öğrenim verecek olan Mekatib-i Sultaniye bütün Osmanlı tebaasına açık olacaktı[211].

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devletinin ilköğretim ile yüksek öğretim arasında bir eğitim kademesi kurma çalışmaları ile doludur. Eğitim Bakanlığı ile bir yandan ilk ve yüksek öğretim kademeleri arasında bir köprü kurmaya çalışırken; Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlı yurttaşlarına ortaöğretim düzeyinde ortak bir kültür ve eğitim vermek istiyordu. Bu amaçla öğretim dili Fransızca olan bir ortaöğretim kurumu 1868 yılında açıldı ve "Sultani" diye adlandırıldı[212]. Sıbyan ve rüşdiye okullarında Müslim ve gayrimüslim çocukların birlikte okutulması sakıncalı görüldüğünden, gayrimüslim tebasının Osmanlı hizmetlerinden yararlanma isteğinin gerçekleştirilmesi yüksek öğretim kademelerine bırakılmıştır. Fakat bu tip okullar ortada olmadığından nasıl olacağı programlarının ne olacağı hakkında açıklık getirilmemiştir. Hem bu ihtiyacı karşılamak hem de Osmanlı eğitim sistemini yenileştirmek (bir anlamda da batılılaştırmak) amacıyla orta öğretim düzeyinde tüm Osmanlı tebasının birlikte öğrenim göreceği okullar açılması fikri önem kazanmıştır. Fakat nasıl bir model uygulanacağı bilinmediğinden, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri olan Fransa'dan yararlanma düşüncesi ağır basmıştır. Nitekim Abdülaziz , Ali ve Fuat Paşaların ısrarıyla gittiği Fransa'dan döndüğünde orada gördüklerini Osmanlı devletinde de uygulamaya teşebbüs etmiştir[213].

Sultani okulları hakkında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin bazı hükümleri şunlardır[214]:

- Her vilayetin merkezi olan şehir veya kasabada bir Sultani okulu olup idadiyi bitirip diploma almış olanlar hangi sınıfta olurlarsa olsunlar Osmanlı tebaası olmak şartıyla bu okula ücretli olarak girebilirler.
- Sultani okullarının yapım gideri padişah hazinesinden karşılanır.
- Sultani okulunun öğrencisi yatılı ve gündüzlü olacaktır.

---

[211] Unat, **a.g.e.**, s.47
[212] Ergün, **a.g.m.**, http://a54t.sitemynet.com/ada/id57.htm
[213] Akyüz, **a.g.e.**, s.187; Ergün, **a.g.e.**, s.481; Kodaman, **a.g.e.**, s.134
[214] Koçer, **a.g.e.**, s.102-103

- Her Sultani okulunun edebiyat, ilim, fen ve kanun dersleri için 8 kişiden 12 kişiye kadar öğretmeni bulunacak ve bunlar dahi öğretmenler yönetmeliğine göre seçilecek yada atanacaktır.

- Sultani okulunda okutulacak dersler Adi ve Ali olmak üzere iki kısımdır. Adi kısım idadi okullarında okutulan derslerdir. Ali kısım dersleri ikiye ayrılacak, biri edebiyat diğeri ise ilim ve fendir.

Eğitimin dördüncü basamağı olan sultaniler, yalnızca vilayet merkezi olan şehir veya kasabalarda açılabilecekti. Buraya devam eden öğrencilerin bir kısmı parasız bir kısmı ise ücretle alınacaktı. Öğrenciler gündüzlü veya yatılı okuyabilecekler, ancak bu okullara yalnızca erkek öğrenciler alınacaktı. Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemi boyunca neredeyse Galatasaray sultanisi dışında sultani açılamamıştır[215].

Sultanilerin ülkede yaygınlaşması II. Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır. Sultanilerin amacı, öğrencileri Osmanlı yurttaşı olarak yetiştirmek Osmanlılık ideolojisi etrafında "birlik ve bütünlük" teması içinde kaynaşmalarını sağlayacak ortamı yaratmaktır. Sultanilere her din ve mezhepten erkek çocuklar kayıt yaptırabilecekti[216].

Orta öğretimin bu en üst basamağındaki cinsiyet ayrımcılığı II. Meşrutiyet devrinde kısmen giderilmek istenmiş, erkek liselerinden farklı olan kız liseleri açılmıştır. Bu ilk açılan liseler sadece İstanbul'da bulunuyordu : Bunlar Erenköy, Çamlıca ve Kandilli kız liseleriydi[217].

Taşra sultanilerinin açılması dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin çabalarıyla olmuştur. O'nun "Osmanlı birliğini sağlamaya çalışıyoruz, bütün Osmanlı fertlerinin bir okulda öğretim görmelerini sağlıyoruz" diye savunduğu taşra sultanileri 1910 yılında 12 yerde birden açılmıştır. 1914 yılında yedi yıllık idadilerinin hepsi sultani haline çevrilmiştir. Şükrü Beyin Bakanlığı sırasında

[215] Unat, **a.g.e.**, s.47
[216] Alkan, **a.g.e.**, s.7
[217] Unat, **a.g.e.**, s.47- 48

sultaniye çevrilmiş olanların öğretimi idadiden bir yıl fazlaydı bu sebepten herkes sultani son sınıfı okumadan ayrılıyor ve yedi yıllık idadi diploması alıyordu. 1914'e gelindiğinde bu sebepten dolayı sultanilerin son sınıfı hala açılmamıştı[218].

3.1. Galatasaray Sultanisi

Osmanlı Döneminde ilk açılan sultani Galatasaray Sultanisi'dir. Bu okul 1 Eylül 1868 tarihinde büyük bir törenle açılarak öğretime başladı. Bir Türk müdürle bir Fransız müdür yardımcısı idaresinde bulunan okul başlangıçta beş hazırlayıcı (iptidai) beşi kolej sınıfları olmak üzere öğretim süresi on yıl olarak belirlenmiş, Fransa'dan öğretmenler getirilmiştir.

1866'daki Girit isyanı, Avrupa ülkelerinin yeniden Osmanlı devletinde reform sorununu gündeme getirmelerine neden olmuştu. Değişik Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'na reform projeleri sunmuşlardı. 1867 yılına kadar hükümet bu projeleri kabul etmişti. Bu tarihten sonra da Türk eğitim sisteminde Fransız etkisi artacaktı. Aynı yıl Fransızca öğretim yapan Fransız düzeyinde bir okula karar verilmişti. Bu izinle Galatasaray sultanisi açılmıştır[219].

1868 yılında açılan Galatasaray sultanisi birkaç konu hariç Fransızca lisanla eğitim yapmaya başladı. Bu okul o dönemde yabancı misyonerler tarafından daha önce açılmış olan okullardan farklı olarak batı dilinde orta derecede modern bir eğitim sağlama konusunda Osmanlı hükümet tarafından yapılmış ilk ciddi teşebbüstü.

Tanzimat'ın tek özelliği batıya açık olması değildir. Bir başka önemli özelliği ise; Osmanlılık ideolojisine sahip olması ya da Osmanlılığı yeniden yorumlamasıdır. "Osmanlılık" Tanzimat öncesinde Müslümanların hakimiyetini gösteren bir kavram iken Tanzimat'ta milletler arası eşitliği anlatan ve bu eşitlik içinde imparatorluğun bütünlüğünü saran bir ideoloji içeriği kazandı. Galatasaray da bu ideolojinin

[218] Ergün, **a.g.e.**, s.232
[219] Tekeli, **a.g.m.**, s.468

mektebidir. Galatasaray'a gelinceye kadar her millet ortaöğretimini kendi çocuklarına açık olarak örgütlüyordu. Galatasaray tüm Osmanlı tebaasına açık bir okul olacaktı. Bir anlamda Osmanlı ideolojisini üretecekti fakat bu ideolojiyi üretebilmek de zordu[220]. Kendi dil, din, inanç ve gelenekleriyle yaşayan insanlar arasındaki farklılıkları birden asgariye indirmek ve onları aynı idealde birleştirmek kolay görünmüyordu. Nitekim Osmanlılık yaratılmaya çalışılırken Galatasaray'da birçok Bulgar, Yahudi ve Arap milliyetçisi yetişti. Buna rağmen öğrenciler üzerinde mektebin, aileler üzerinde öğrencilerin, toplum üzerinde mektebin aldıkları idari ve ticari görevler ve oynadıkları roller Türkiye'nin çağdaşlaşmasındaki faktörlerden birini teşkil eder[221].

Galatasaray sultanisi hem dış ilişkilerini hem de Osmanlılık ideolojisini simgelemek bakımından tam bir Tanzimat okuludur. Fakat geç kalmış bir Tanzimat okulu olarak nitelemek gerekir.

3.2. Darüşşafaka (1873)

Darüşşafaka, devletin en üst kademe bürokratlarının kendi çabalarıyla kurduğu "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" tarafından açılmıştır. Eğitim hizmeti vermek amacıyla kurulan bu cemiyet gayrimüslimlerden esinlenmiştir. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinde eğitim kurumları açmak da vardı.

Öte yandan Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra gayrimüslim unsurlar İstanbul'da kilise ve cemaatlerin yardım ve destekleriyle mektepler açarak çocuklarını okutmaya başlamışlar ve bu çocuklar da iyi mevkiler edinmişlerdi. 16 mart 1865 tarihli Nizamnameye göre Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin amacı kimsesiz ve fakir çocuklara İslam dini ve ibadetini öğretmek ve bunu yanında hayata lazım olacak faydalı bilgiler vermekti. Bütün masraflar da cemiyet tarafından karşılanacağı gibi öğrencilere bizzat cemiyet üyeleri ders verecekler ve gerekirse halktan yardım toplayacaklardı.

[220] Bozdağ, **a.g.m.**, s.11
[221] Bilim, **a.g.e.**, s.58

Darüşşafaka'ya öğrenciler yatılı olarak alınıyor ve bütün ihtiyaçları kurum tarafından karşılanıyordu. Bu mektep önceleri yardımla kurulurken daha sonra şahıslarca bağışlanmış vakıf gelirleriyle beslendi. Mektebin bir müdürü,yeterince öğretmen katibi, aşçısı, çamaşırcısı ve diğer hizmetlileri vardı. 1874-1875'te 11 öğretmeni varken 1876'da 30'a yükseldi. Programlarında din, dil, sosyal bilgiler ve fen dersleri çoğunluktaydı. Jeoloji, topografya, Fransızca ve başka mekteplerin programında olmayan mecelle, makine, telgraf, elektrik, fizyoloji gibi konular da vardı.

İlk mezunlarını 1880'de veren Darüşşafaka o tarihlerde Osmanlılık idealini gerçekleştirmeye çalışan zengin çocukların okuduğu pahalı Galatasaray'a karşılık fakir ve kimsesiz çocuklara İslam değerleriyle parasız eğitim veren bir kurum olarak İstanbul'da yeni ve parlak ümitler uyandırdı[222].

3.3. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sultani Mektebi

Urfa Sancağı'nda sultani açılması oldukça geç dönemde mümkün olabilmiştir. Taşra sultanilerinin yaygınlaşması esasen II.Meşrutiyet sonrasına rastlar. Urfa'da ilk Sultani, 1912 yılında idadi mektebinin sultaniye çevrilmesiyle açılmış oldu. 9 sınıflıydı. Muallimlerin mezun oldukları mektepler şöyleydi: [223]

Muallimlerin Tahsili	Sayısı
Darülfünun	1
Harbiye	2
Darülmuallimin-i aliye	2
Sultani Mektebi	3
İdadi Mektebi	1
Dersten mecaz	2
Hususi tahsil görmüş	3

[222] Ergin, **a.g.e.**, s.490; Bilim, **a.g.e.**, s.62
[223] Aytekin, **a.g.e.**, s.255

Bu yıllarda, sultani mektebinde esas muallimlik yapabilecek vasıfta sadece üç muallim bulunmaktadır. Elde ettiğimiz Maarif Salnameleri'nde Urfa Sancağı sultani mektebiyle ilgili başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

4. Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları

Osmanlı döneminde mesleki eğitimde Tanzimat dönemine kadar herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Tanzimat döneminde mesleki ve teknik öğretim ve eğitim alanında plansız da olsa bazı girişimler yapılmıştır[224].

Örgün mesleki eğitim kurumu olarak ilk defa 1847'de Yeşilköy'de Ziraat Talimnamesi adıyla uygulamalı bir tarım okulu açılmıştır. Amerikalı, Fransız, Ermeni uzmanların görevlendirildiği okula Hıristiyan öğrenciler de alınmıştır. Ancak okulun 4 yıl kadar ömrü olmuştur.[225] Bu okul 1891'de Halkalı'daki binasına taşındıktan sonra Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adını aldı. Her yıl düzenli olarak 20-30 mezun vererek Türkiye'nin tarımsal gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Ormancılık alanında 1857'de iki Fransız orman mühendisinin yönetiminde bir ormancılık kursu, sonra da Orman Mektebi açılmıştır. Orman ve Maadin mektebinin 1874'te birleştirilmesi ile yabancıların işlettiği ormanların kontrol edilebilmesi için eleman yetiştirilmesi amaçlandı. 1874'te maden mühendisi yetiştirmek için Maadin Mektebi açılmıştır[226].

1864'te İstanbul'da özellikle genç memurlara Fransızca, Rumca, Bulgarca öğretmek için bir Lisan Mektebi açılmıştı. Bu ihtiyaç okullardaki yabancı dil öğretiminin başarılı olmayışından devletin diplomasi ve tercüme işlerinin Rum, Ermeni ve Yahudilere teslim edilmesi ve bunun birçok zararlarını çok geç de olsa anlaşılmasından doğmuştur. Tanzimat döneminde mesleki ve teknik eğitim alanında

[224] Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.79
[225] Akyüz, **a.g.e.**, s.192
[226] Akyüz, **a.g.e.**, s.191-193; İlkin - Tekeli, ***a.g.e.***, s.70

daha önemli girişimler yaşanmış; erkek ve kız teknik öğretim kurumları açılmıştır[227].

Meslek okulları alanında en önemli, bir bakıma da birçok kişiyi hedef alan girişim, Mekteb-i Sanayi adıyla teknik okulların açılmasıdır. 1848'de Zeytinburnu'nda açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra Mithat Paşa Rumeli'de vali iken Niş'te , Rusçuk'ta, Sofya'da ıslahhane adıyla okullar açtırmıştır. Islahhaneler Nizamnamesi yapılmış ve okulların 5 sınıfa ayrılıp ikişer saat ilköğretim düzeyinde ders görmeleri sağlanmıştı. Daha sonra da dallara göre işyerlerine dağılarak terzilik, kunduracılık, matbaacılık, dokumacılıkla ilgilenmişlerdi. Birinci sınıf imtihanını başarıyla tamamlayanlara "çıraklık", ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfı tamamlayanlara "kalfalık" ve son sınıfı tamamlayanlara "ustalık" hakkı tanınmış, böylece okulu bitiren ya da bırakanlar sınıflandırılmıştı. Bu okulun rüşdiye öğrenimine dayanan mezunları daha sonraları, 7 yıllık idadilerin mezunlarıyla denk sayılan bir düzeye ulaşmış, öğretim kadrosuna yabancı uzman ve öğretmenler alınmıştı[228].

Kızlara yönelik mesleki teknik okullar 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra açılmıştır. 1859'dan daha önce açılmış olan Mekteb-i Sanayi içinde kız öğrencilerin de devam edeceği bir bölüm açılmıştır. Bu girişim kızların mesleki eğitimleriyle ilgili ilk girişim sayılmaktadır. 1864'te Mithat Paşa, ordunu dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere yetim kızlar için bir "dikim atölyesi" niteliğinde ıslahhane açmıştı. 1869'da İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nin kurulması bu girişimlerin bir sonucudur[229].

Kız Sanayi mektebi programlarında genel bilgiler, el işleri ve müzik dersleri görülmekteydi. Ayrıca Nakış, piyano, dikiş, resim gibi dersler okutuluyordu. İstanbul dışında da kız sanayi mektepleri açılmışsa da bunların pek nitelikli oldukları söylenemez. Hamidiye Sanayi Mektebi ve İşkodra'da kimsesiz kızlar için açılan

[227] Akyüz, **a.g.e.**, s.192
[228] Akyüz, **a.g.e.**, s.193
[229] Akyüz, **a.g.e.**, s.194

Islahhane bu duruma örnek verilebilir. Bu okullar sayesinde hiçbir geliri olmayan kadınların üretici duruma getirilerek muhtaçlıktan kurtulmaları amaçlanmıştır[230].

Cumhuriyet öncesi açılan diğer meslek okullarının başlıcaları şunlardır [231];

a) Telgraf Mektebi (1860)

Soğukçeşme'de açılan Telgraf Mektebi 2 yıllıktı. 1880'de Darüşşafaka'nın 4. sınıfına Telgraf dersleri konunca kapandı.

b) Mahrec-i Aklam (1862)

İlk adı Mekteb-i Aklam idi. Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin kamu dairelerine okur-yazar memur yetiştirmeye dönük meslek okulu işlevi kazanmasından sonra bu adı almıştır.

c) Lisan Mektebi (1864)

Fransızca, Rumca, Bulgarca dillerinin öğretildiği bu okul için fazla bilgi yoktur.

d) Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye

Sivil hekimlik okuludur. İlke olarak her kentte ve büyükçe kasabada birer tabip görevlendirilmesi ve halkın sağlığıyla ilgilenilmesi benimsenince İstanbul'da bu sivil hekimlik okulu açılmaya karar verilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu gayrimüslimdi. Okulda rüşdiye üstü 5 yıllık tıp dersleri ağırlıklıydı. İdadi sınıfları da eklenen okulun 1870'de mevcudu 200 kadardı. 1871'e kadar dersler Fransızca, bu tarihten sonra Türkçe'ydi. 1909'da Darülfünun'un bir fakültesi oldu.

e) Mekteb-i Mülkiye

1859'da açılmış olan ilk sivil yükseköğretim kurumu Mekteb-i Mülkiye idi. Öğretim süresi başlangıçta iki yıldı. Bab-ı Ali dairelerindeki katiplerin yeteneklileri ve medreselere devam eden ve Mukaddimat-ı Ulum* görmüş olanlardan sınavla

[230] Kurnaz, **a.g.e.**, s.35-36
[231] Akyüz, **a.g.e.**, s.191-193

öğrenci alınmıştı. Her sınıfta 50 kişi olmak üzere 100 öğrenci vardı. Fen, tarih ve coğrafya, hesap, ekonomi, nizamat-ı cedide okutuluyordu. Okul ilk mezunlarını 1861'de verdi. 1867'de okul süresi 4 yıla çıkarıldı ve yeni dersler eklendi: Muhasebe, Fransızca, umumi devletler hukuku, usul-u defter vb.

1873'lerden sonra açılan idadilerde yöneticilik ve öğretmenlik görevlerine de mülkiye mezunlarının bir kısmı tayin edilmişti. Böylece mülkiye mektebi Türk eğitim tarihinde aynı zamanda bir aydın öğretmen ve eğitim yöneticisi kaynağı da olmuştur[232]. Bu açıdan bu okulu da mesleki eğitim açısından değerlendirebiliriz.

4.1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sanayi Mektebi

20.yüzyılın başlarına kadar Urfa Sancağı'ndaki meslek okulları hakkında yeterli ve açık bir bilgi elde edilememiştir.

Ulaştığımız salnamelerde Urfa'daki meslek okulları H.1324 tarihli salnamede geçmektedir. H.1324 (M. 1906) Halep Vilayet Salnamesine göre Urfa merkez kazasında bir Sanayi mektebi bulunmaktadır. Kaynaklarda da ilk kez bu tarihte bir meslek okulundan bahsedilmiştir. Bu kayda göre sanayi mektebi 1906' da ya da kısa süre önce açılmış olmalıdır. Müdür İbrahim Halil Efendi, muallim Yaver Efendi, marangoz muallimi Yunus Efendi, tamirci muallimi Hüseyin Ağa, kunduracı muallimi Ağop Ağa idi. 2 hademe bulunmaktaydı[233].

Aynı tarihli salnamede Sanayi Mektebi komisyonunda bulunanların kimliği ve mesleği şöyleydi:[234]

Reis-i Evvel Mutasarrıf Bey

Reis-i Sani Müftü Efendi

Aza Ziraat Bankası Memuru Efendi

Aza Esad Muhlis Efendi

---

[232] Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.82
* İlimlere Giriş
[233] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s.398
[234] H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi s.398

Aza Saraçzade Osman Vehbi Efendi

Aza Mekteb-i Sanayi Müdürü Efendi

Katip Seyid Efendi

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Urfa Sancağı'na ait kazalarda herhangi bir meslek okulu kaydına rastlanamamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
MEDRESELER ve KÜTÜPHANELER

1. Medreseler

Arapça «ders» kökünden gelen ve ders verilen yer anlamı olan medreseler İslamiyet'in yayılmasından sonra ortaya çıkan eğitim kurumlarıydı.[235] Her ne kadar kuruluşu 9. ve 10. asırlar ise de ilk gerçek medresenin İran Nişabür'de ve 11. yy başlarında kurulmuş olduğu kabul edilir ve İslam'ın ilk medresesi sayılır. Fakat en teşkilatlı ve ünlü medrese 1057'de Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye medresesidir. Medreselerin en çok geliştiği yer, Türkler tarafından alındıktan sonra, Anadolu olmuştur. Amasya, Konya, Kayseri, Karaman ve Aksaray'dakiler Osmanlılara intikal etmiştir[236].

Osmanlı tarihinde akademik hayatın siyasi ve sosyal istikrarsızlık dönemlerinde sığındığı ahi ocakları ve tekke geleneğinden müstakil bir kuruma intikalinde ilk hamle Orhan Gazi yıllarına rastlamaktadır. Bu anlamda her ne kadar Orhan Gazi ilk medreseyi İzmit'te açmışsa da, 1331 tarihi itibariyle faaliyete geçen İzmit Orhaniyesi Osmanlı medrese geleneğinin ilk halkası olarak kabul edilmektedir[237]. İznik'ten sonra Bursa'da yaptırılanlar da yüzlerce öğrenci toplamış ve büyük alimlerim burada verdikleri derslerle İslam aleminde yeni bir ilim muhiti doğmuştur. Bursa'dan sonra Edirne'de II.Murat Daru'l Hadis, İstanbul Süleymaniye medreseleri kuruluncaya kadar en yüksek İstanbul medresesi sayılmıştır[238].

Osmanlı kuruluş dönemi, Osmanlı medeniyet sistemi bünyesinde medrese eksenli akademik örgütlenmenin altyapı ve kurumsal kişilik bazında önemli gelişmelere sahne olduğu zaman dilimidir. Osmanlı resmi ve sivil toplum

---

[235] Semseddin Sami, **Kamus-u Türki**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s.1313
[236] Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.11
[237] Hasan Akgündüz, **Osmanlı Medrese Sistemi**, Ulusal Yayınları, İstanbul, 1997, s.248
[238] Bilim, **a.g.e.**, s.5

örgütlenmesinin genel olarak toplumun problem çözme sistematiği içerisindeki medrese ile zaman bakımından birebir örtüşen oluşum çizgisi, eşzamanlı medeniyet tecrübesiyle kıyaslandığında oldukça anlamlı bir karakteristiktir. Bir taraftan akademik amaçlı eski eserleri aynı amaç ve hukuki şemsiye altında işler hale getiren Osmanlılar bir taraftan da batıya açılımın her basamağında medrese geleneğini birer kültürel fetih aracı olarak vakıf anlayışı içinde yeni topraklara taşıma seferberliği başlatmıştır. İzmit, İznik, Bursa, Edirne'ye kadar uzanacak medrese ağı Osmanlı iktidar pratiğinin maarif hayatına duyarlı yaklaşım ve insan doğasıyla örtüşen hakimiyet anlayışının somut göstergeleridir. Bu dönemde medreselerde kelam, fıkıh, tasavvuf terkibi sünni öğretiyle temellenmiştir[239].

Osmanlı medreseleri en büyük teşkilata ve en yüksek seviyeye II. Mehmet devrinde ulaşmıştır.Fatih, dogmatik zihniyete değil eleştirici ve akılcı bir zihniyete sahipti. İstanbul'un fethinden sonra 8 kiliseyi medreseye çevirdiği gibi kendi adına inşa ettirdiği caminin de etrafını mektep, medrese, aşevi ve kütüphane gibi sosyal ve kültürel kuruluşlarla bir külliye haline getirdi. Sahn-ı Seman medresesi adı verilen bu medreselerle İstanbul dışındaki diğer medreseler için örnek olmuş ve buna göre teşkilatlandırılmışlardır[240].

II.Mehmet'ten sonra Kanuni döneminde de medreselerde ikinci büyük teşkilatlanma oluşturuldu. Medreseler küçükten büyüğe doğru teşkilatlanmış ve bu sistem aşağı yukarı imparatorluğun sonuna kadar sürmüştür[241]. Süleymaniye medresesinin kendinden öncekilerde olmayan bir de yeniliği vardı.Ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için eklenen Tıp medresesi ve Daruşşifa ile riyazat öğretimine mahsus dört medrese ona dini olmayan alanlara da eleman yetiştiren bir kurum olma özelliğini kazandırmıştır.Böylece Osmanlı medreseleri biri hukuk ve ilahiyat edebiyat öğretimi yapan Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman diğeri fen-tıp ilimlerinin öğretildiği Süleymaniye olmak üzere iki bölüme ayrılıyordu[242].

---

[239] Akgündüz, **a.g.e.**, s.253
[240] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1965, s.10
[241] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.33
[242] Koçer, **a.g.e.**, s.12

İlmiyeye girebilmek için Sahn düzeyinde bir medrese mezunu olmak gerekiyordu. Medreseler ; şeyhülislam, müderris, padişah hocaları, kadılar, hekim başıları gibi yüksek rütbeli kişilerin eğitim merci olmakla toplumdaki etkinliğini göstermektedir. Medreselerde okutulan dersler; Kuran, hadis, fıkıh, kelam, tefsir, ibadet, ahlak, Arapça, hendese, tarih, hesap idi.Dersler sınıflarda işlenirdi. Ayrıca halka açık dersler verilirdi. Medresede dersler müderrislerce verilirdi. Bunlar aynı zamanda imparatorluğun öğretmenleri şer-i kuralların uygulayıcıları dini kurumların yöneticileriydiler[243]. Medrese talebesine Araplar Talip, Selçuklular Fakih ve Mülazım, Osmanlılar ise Danişmend, Suhte veya Talebe derlerdi[244].

Bir zamanlar çağlarının ilim merkezleri durumuna gelen büyük bilginlerden hocaları olan ve büyük bilginler yetiştiren medreseler, diğer Osmanlı kurumlarına paralel olarak XVII.yy'dan itibaren bozulmaya başladılar. Medreselerde bu tarihten itibaren ilmi hürriyet kalkmış, iltimas ve siyaset karışmaya başlamıştır. Evvelce müderris, muid, danışment, olabilmek için gerekli ehliyet,ilim ve iktidar gerekirken, bu tarihten sonra ilmi yetki arka plana atılarak iltimas ön plana alınmıştır. Müderrislerin bu ilmi ve idari çöküntüsünü gören Katip Çelebi, Koçibey , gibi düşünürler devrim büyüklerini uyarmışlarsa da, onları dinleyen bile çıkmamıştır. Bunun sonucunda orta çağda doğuda büyük çoğunluğu Türk olan İslam bilginlerinin eliyle gelişmiş olan cebir, fizik, kimya, biyoloji, coğrafya gibi ilimlerin batı dillerine çevrilmesiyle batı dünyasında ilmi Rönesans'ın meydana gelmesine sebep olduğu halde, bizde medreseler yeni ilimlere kapılarını açmak şöyle dursun cebir, felsefe, tıp gibi Fatih ve Kanuni devirlerinin programlarında bulunan bu dersleri bile, taassup ve cehaletleri yüzünden programlarına almamışlardır. Batı bilimi karşısında medreselerin acıklı durumu apaçık görünür duruma geldiğinden, bazı yetersiz düzeltme girişimleri de başlamıştır. Lale Devri'nden sonra Batı'yı örnek alan düzeltme hareketleri başladığında da medreselerde köklü bir düzeltme yapılamamış, bunların yanında yeni usule göre öğretim yapan mektepler açılarak "mektep" ve "medrese" ikiliğine yer verilmiştir[245].

---

[243] Akyüz, **a.g.e.**, s.84
[244] Cahit Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980, s.16
[245] Hüseyin Hatemi, "Medreseler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.502

Medreseler, Batı dünyasının hayli genişleyen, ilmi çalışmalarından habersiz, kapalı, geri bir taassup ve cehalet ocağı halinde kalmışlardır. Evvelce üstün ve kaliteli bir zümre olan ilim sınıfına cehalet hakim olmaya başlamıştır. Böylece Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar geçen sürede memleketin irfan ve adalet hayatına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak idaresine kısmen hakim olan medreseler, sonraları her türlü ilerlemeye engel olan cehalet ve taassup ocakları haline gelmişlerdir[246].

Maarif alanında yapılacak yeniliklere en büyük engel medreselerdi.Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar memleketin eğitim-öğretim ve adalet hayatına doğrudan doğruya ;idaresine de kısmen hakim olan medreselerin devletin istediği sivil,askeri ve adli memur ve idarecileri yetiştirmek suretiyle faydalı işler gördüğü muhakkaktır. Fakat bu medreselerin daha sonraları her türlü yeniliğe ve ileri düşünceye engel olan cehalet ve taassup yuvaları haline geldikleri de bir gerçektir[247].

1.1. Urfa Sancağı Merkez Kazasındaki Medreseler

Urfa'nın İslam hakimiyetine girmesinden Cumhuriyet'e kadar Urfa'da birçok medrese bulunmaktaydı. İslam'ın esaslarını öğrenmek ve ilim sahibi olmak için diğer şehirlerde olduğu gibi Urfa'da da okuyanlar çoktu. Zengin Müslümanlar medreseler ve bunların devamı için vakıflar tesis etmişlerdi. Medreselerin bütün masrafları vakıflardan karşılanıyordu[248].

Medreselerde yetişen birçok alimin yalnız din ilminde değil, edebiyat ve müsbet ilimlerde de oldukça iyi yetişmiş olduğu görülmektedir. Mesela Urfa'nın meşhur şairlerinden Hikmet, Şevket, Abdi, Mahvi ve daha birçokları bu

[246] Koçer, **a.g.e.**, s.14
[247] Antel, **a.g.e.**, s.441
[248] Ziya Kazıcı, **İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985, s.127

medreselerde yetişmişlerdir. Medrese tahsili ile öğrencilerin ufku genişlemiş büyük şehirlere giderek yeni şeyler öğrenmek ihtiyacı duymuşlardır[249].

Urfa Sancağı ve kazalarındaki medreselerin adları, sayıları ve öğrenci sayıları Halep Vilayet Salnameleri kayıtlarından elde edilmiştir.

H. 1284 (M.1867) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, Urfa merkez kazasında 1 medrese bulunmaktaydı. Birecik kazasında da 1 medrese vardı[250].

H. 1286 (M. 1869) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, Urfa merkez kazasında 3 medrese bulunmaktaydı. Birecik kazasında da 1 medrese vardı[251].

H. 1300 (M. 1883) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa merkez kazasında 14 medrese bulunmaktaydı[252].

H. 1304 (M. 1887) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, Urfa merkez kazasında 18 medresede 500 öğrenci okumaktaydı[253]. 1887'de Birecik'te 7 medrese bulunmaktaydı.[254]

H. 1308 (M. 1891) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, Urfa merkez kazasında 18 medrese bulunmaktaydı[255].

H. 1317 (M. 1899) – H. 1318(M. 1900) yılları arasında Urfa'da bulunan medreselerle ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir[256];

[249] Mahmut Karakaş, **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s.72
[250] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7380
[251] H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi, s.157
[252] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7380
[253] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7380
[254] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381
[255] Cuınet, **a.g.e.**, s.261
[256] H. 1317-1318 Maarif Salnameleri, s.1122-1264

Liva	Kaza	Medrese İsmi	Mahalle	Müderris	Talebe Adedi	Medresenin Banisi
Urfa	Urfa	İhlasiye	İhlasiye	Mahmut Efendi	21	Hacı Said Ağa
Urfa	Urfa	İbrahimiye	Dabahhane	Hacı Ramazan Efendi	12	Hacı İbrahim Efendi
Urfa	Urfa	Rızvaniye	Kutbettin	Halil Efendi	20	Hamevizade Ömer Paşa
Urfa	Urfa	Rahimiye	Tahtamur	Hacı Halil Efendi	15	Müftahi Abdurrahman Efendi
Urfa	Urfa	Şabaniye	Kazancı Bazarı	Hacı Ömer Efendi	10	Hacı Şaban Ağa
Urfa	Urfa	Halil'urrahman	Halil'urrahman	Mustafa Efendi	30	Hamevizade Ahmet Paşa
Urfa	Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Abdurrahman Efendi	25	Damat Süleyman Ağa
Urfa	Urfa	Sakıbiye	Tahtamur	Hacı Ali Efendi	10	Hacı Sakıp Efendi

Birecik kazasında H. 1285 (M. 1867) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre 1, H. 1301 (M. 1883) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre 4, H. 1304 (M. 1887) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre 7 medrese bulunmaktaydı[257].

Urfa'daki medreselerin büyük bir kısmı cami avlularına veya camilere yakın yerlere inşa edilmişlerdir. Ulu Cami, Hasan Padişah, Halil-ür Rahman, Ak Cami, Rızvaniye, Dabahhane ve Kutbeddin medreseleri cami avlularına inşa edilmiş medreselere örnek teşkil ederler. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Urfa'daki Kızıl Cami, Firuz Beg ve Sultan Hasan Medreselerinden bahsetmektedir, bunlardan Kızıl Camii Medresesi (Ulu Cami Medresesi) ve Sultan Hasan Medresesi (Hasan Padişah Camii Medresesi) yıkılmıştır. Başka hiçbir kaynakta adına rastlamadığımız Firuz Beg Medresesinin yeri tespit edilememiştir[258].

Ihlasiye medresesi: 17. yüzyılda açılmış bir medresedir. Kitabesindeki yazılardan 1641 yılında vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ihlasiye medresesinde ders gören ve müderrislik edenler son devirde müftü Abdullatif Efendi, Saizade Mahmut Efendilerdir. Abbas Vasık Efendi de bu medresede ders vermiştir. Kurucusu Said

[257] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381
[258] Şanlıurfa İlinin Kültürel Detayları, "Medreseler", http://www.kultur.gov.tr/ (30.04.2006)

Ağa'dır. H. 1032(1623) tarihinde Hacı Molla Musa tarafından kunduracı pazarında camisi ile birlikte yaptırılan İhlasiye Medresesi ve camii son yıllarda yıktırılmıştır[259].

İbrahimiye medresesi: 1723 yılında Hac Kasım oğlu Hac İbrahim Efendi yaptırmıştır. Bu medresede Muhammed Hilmi Efendi (1881-1933), Müftahizade Hasan Efendi müderrislik yapmış, Ahmet Vefik Efendi de hat dersleri vermiştir. Hac İbrahim Efendi'nin bu medrese için yaptığı vakıfla kimlere ne ücret verileceği, vakfın nasıl idare edileceği belirtilmiştir[260].

Sakıbiye medresesi: 19. yüzyıl şair ve mutasavvıflarından Sakıp Efendinin Akarbaşı semtinde inşa ettirdiği külliyesinde bir de medrese yaptırdığı H. 1286 (1869) tarihli vakfiyesinde belirtilmektedir[261].

Şabaniye medresesi: Son devir ulemalarından Abbas Vasık Efendi'nin yetiştiği medresedir. Bugünkü Şaban Hamamı'nın güneyindeki Mithat Paşa İlkokulu'nun yerinde bulunmaktaydı[262].

Rızvaniye medresesi: Rızvaniye Camii avlusunu çevreleyen bu medresenin, cami ile H. 1139 (1726) tarihinde Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı avlunun kuzey kesimi ortasındaki kubbeli dershane mescidin cephesinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır. Cami avlusunu doğu, batı ve kuzeyden çevreleyen tonoz örtülü medrese odalarının ön tarafları revaklıdır. Medresenin kuzeybatı köşesinde mutfak, kuzeydoğu köşesinde banyo ve tuvaletler yer almaktadır[263].

Halil-ür Rahman Medresesi : Makam-ı Cedd-ül Enbiya olarak da tanınan bu medrese Halil-ür Rahman Gölü'nün batı tarafında merdivenlerle çıkılan önleri revaklı odalar, aşağıda güneyde camiye bitişik olarak büyük bir eyvan, bunun karşısında gölün kuzey atı köşesinde içerisinde su bulunan kubbeli ve beşik tonozlu büyük bir

[259] Karakaş, **a.g.e.**, s.78
[260] Karakaş, **a.g.e.**, s.82
[261] Şanlıurfa İlinin Kültürel Detayları, "Medreseler", http://www.kultur.gov.tr/ (30.04.2006)
[262] Karakaş, **a.g.e.**, s.111
[263] Şanlıurfa İlinin Kültürel Detayları, "Medreseler ", http://www.kultur.gov.tr/

odadan meydana gelmiştir. Medresedeki kitabeler onarım devirlerine ait olup inşa tarihi hakkında bilgi vermemektedirler[264].

M.1903 Maarif Salnamesine göre Urfa Sancağı'ndaki medreselerin öğrenci sayıları[265]:

Rızvaniye medresesi	21
Rahimiye medresesi	16
Sakıbiye medresesi	13
İbrahimiye medresesi	14
İhlasiye medresesi	23
Rızaiye medresesi	14
Süleymaniye medresesi	25
Birecik Şabaniye medresesi	10
Birecik Sakibiye medresesi	8
TOPLAM	144

Urfa Sancağı'nda mevcut medreselerin isimleri, bulundukları yer, görev yapan müderrisler, öğrenci sayıları ve kurucularının kimler olduğu hakkında bilgi verilerek medreselerin Urfa'daki durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Kütüphaneler

Kütüphaneler halk eğitimi açısından önemli kurumlardır. İslam dünyasında kütüphanelerin kurulması ve yaygınlaştırılması çabası dikkat çekicidir. Osmanlı döneminde de kütüphaneler hem devlet tarafından hem de şahıslar tarafından desteklenmiştir. Özellikle büyük medreselerin bulunduğu yerlerde kütüphaneler kurulmuştur.

[264] Şanlıurfa İlinin Kültürel Detayları, "Medreseler ", http://www.kultur.gov.tr/
[265] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381

2.1. Urfa Sancağı Merkez Kazasındaki Kütüphaneler

Urfa Sancağı'nda çok sayıda medresenin bulunduğu bir önceki konuda belirtilmiştir. Her bir medresenin kendisine ait bir kütüphanesinin bulunduğu Maarif Salnamelerinde görülmektedir. H. 1300 (M. 1883) Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa merkez kazasında 6 kütüphane bulunmaktaydı[266]. H. 1316 (M. 1898) tarihinde ise kütüphane sayısı 7 olup bu kütüphanelerde 1666 kitap bulunmaktaydı[267]. Elde ettiğimiz H. 1316 (M.1898) – H.1321 (M.1903) tarihli Maarif Salnamelerine göre Urfa Sancağı'ndaki kütüphanelere ilişkin bilgiler şöyledir[268];

Kütüphane Adı	Cilt Adedi
Rızvaniye Kütüphanesi	200 Cilt
Rahimiye Kütüphanesi	221 Cilt
Sakıbiye Kütüphanesi	150 Cilt
İbrahimiye Kütüphanesi	300 Cilt
İhlasiye Kütüphanesi	600 Cilt
Rızaiye Kütüphanesi	100 Cilt
Süleymaniye Kütüphanesi	95 Cilt
TOPLAM	1666 Cilt

H.1321 (M.1903) - H.1324 (M.1906) yıllarına ait Halep Vilayet Salnamelerine göre Urfa Merkez kazasında bulunan kütüphanelerin isimleri ve mevcut kitapların adetleri aşağıdaki gibidir[269];

Kütüphane Adı	Cilt Adedi
Rızvaniye Kütüphanesi	700 Cilt
İhlasiye Kütüphanesi	540 Cilt
Rahimiye Kütüphanesi	390 Cilt

[266] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7380
[267] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381
[268] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381
[269] H. 1321 - H. 1324 Halep Vilayet Salnameleri, s.416 - s.398

Kutbettin Kütüphanesi	330 Cilt
Süleymaniye Kütüphanesi	310 Cilt
İbrahimiye Kütüphanesi	300 Cilt
Sakıbiye Kütüphanesi	190 Cilt
Halil'ür Rahman Kütüphanesi	150 Cilt
Haydariye Kütüphanesi	60 Cilt
Şabaniye Kütüphanesi	40 Cilt
TOPLAM	3010 Cilt

Elimizdeki kaynaklarda rastlanan bilgilere dayanılarak kütüphanelerde bulunan kitap sayılarının kısa süre içinde yaklaşık ikiye katlandığı görülmüştür.

ALTINCI BÖLÜM

AZINLIK ve YABANCI OKULLARI

Osmanlı Devleti'nde azınlık ve yabancı okulların açılması, Osmanlı hükümdarlarının insan haklarına verdiği değerin bir sonucu olarak görülebilir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslim tebaaya son derece hoşgörülü davranmıştı. Bunun bir sonucu olarak gayrimüslimler, kendilerine ait okullar açarak çocuklarının eğitimine yönelmişlerdi. Fatih, bütün Latin cemaatlerini dinlerinde ve dillerinde serbest bırakmıştı. Katolik Hıristiyanların yanı sıra Ortodoks Hıristiyan cemaatine ve Yahudilere inançlarının gereği üzerine ibadet edebileceklerini belirtmişti. Fatih'ten önce de var olan bu geleneğin bir sonucu olarak gayrimüslimler kilise okulları da açmışlardır[270].

Yabancılar ve azınlıklar Tanzimat'ın kendilerine tanıdığı aşırı özgürlüklerden yararlanarak eğitimde önemli mesafeler aldılar. Misyonerler için Osmanlılığın, çok uluslu, çok dinli, çok dilli mozaiği bulunmaz bir ortamdı. Islahat Fermanı (1856) ise, gayrimüslim uyruklara kendi dinlerine ve kültürlerine dönük ilk orta ve yüksek derecede okullar açma fırsatı verdi[271].

Böylece gayrimüslimler aynen Müslümanlar gibi okul ve kültür kurumları açmış, kuruluş ve desteklenmeleri aynen Müslümanlarda olduğu gibi zenginler, hayırseverler ve cemaatler tarafından gerçekleşmişti. Camilerin yanında medreseler, kiliselerin yanında azınlık okulları vardı. Öğretim medreselerde hocalar, azınlık okullarında papazlar tarafından yapılıyordu[272].

---

[270] Remzi Kılıç, "Osmanlı Türkiye'sinde Azınlık Okulları", http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/, (30.04.2006)
[271] Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.90
[272] Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı: 10, 2001, s.18

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de Türk olsun olmasın Osmanlı tebasının ve yabancıların özel okul açma konusunu 129. ve 130. maddeleriyle düzenlemiştir. Bu nizamnameye göre, Osmanlı veya yabancı devletlerin tebası, fertler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak kurulan okulların masraflarını kurucuları ya da bağlı oldukları vakıflar karşılayacaktır. Bu okulların öğretmenlerinin elinde Maarif Nezareti tarafından ya da mahalli maarif idaresi tarafından verilmiş şehadetname bulunması gerekmektedir. Ders kitaplarının tasdikli olması, uygunsuz hareket edenlerin dövülmemesi gibi hususlar da yer almaktadır[273].

Osmanlı devletinin güçlü olduğu zamanlarda zararlı olmayan bu azınlık okulları kapalı cemaat şeklinde din, dil tedrisatlarını serbestçe yaparlardı. Ancak Osmanlı devleti zayıflama sürecine girdikten sonra devlet bünyesinde yaşayan azınlıkların ayrılıkçı hareketlere yöneldiler. Dış güçlerle işbirliği yapan azınlıklar, onların misyoner okullarına eleman, siyasi gayelerine destek vermişlerdi. Azınlıklar duruma göre hareket ederek, Rusya, Fransa, İngiltere, ABD gibi Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen devletlere imkan hazırlayıp kazanacaklarını zannetmişlerdir[274].

Osmanlı yönetimi, yabancı okulların kurulmasına ve her türlü denetimin dışında serbestçe faaliyet göstermesine karşı önemli direnç göstermiş, bu okulların açılmaması için her türlü güçlüğü çıkarmaktan da çekinmemiştir[275].

Zaten yabancıların okul açmaları ancak fermanla mümkün olabilmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde yabancılar tarafından açılan özel okulların genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet gösterdikleri belirtilmelidir. Ancak siyasal önemi olan bir nokta vardı ki; Tanzimat'tan itibaren merkezi Osmanlı yönetiminin, Müslüman cemaati ile gayrimüslim azınlık cemaatlerini "Osmanlıcılık" ideolojisi etrafında birleştirerek devletin parçalanmasını önlemeyi hedef almış olmasıydı. Bu politikanın somut uygulamaları eğitim alanında görülmüştür. Merkezi yönetim, gayrimüslim azınlık cemaatlerinin kurmuş oldukları özel okullar üzerinde

[273] Akyüz, **a.g.e**., s.194
[274] Kılıç, **a.g.m**., http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/, (30.04.2006)
[275] Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul,cilt 2, s.492

denetim kurmayı amaçlamış ve bunun için gereken hukuki düzenlemeleri sağlamak istemiştir. Bu politikaya karşı gayrimüslim azınlık cemaatleri direnme göstermiştir. Azınlıklar hem kendi özel okullarından, hem yabancı özel okullardan hem de girilmesine izin verilen devletin resmi öğretim kurumlarından yararlanmak istemişlerdir[276].

1. Azınlık Okulları

Tanzimat dönemindeki yasal düzenlemelere gelinceye kadar azınlıklardan bir kısmı Enderun'da eğitilmekte bir kısmı bazı teknik ve mesleki bilgi kazandıran Osmanlı okullarına girmekteydiler. Örneğin tıbbiye onlara da kapılarını açmıştı. Bu okullara azınlıkların Fransızca'nın öğretimde kullanılması, öğretmenler arasında gayrimüslim ve hatta Avrupalıların bulunması, mezunların ulaştıkları statü ve ekonomik durum nedeniyle rağbet ettikleri görülür. Islahat Fermanı'nın (1856) getirdiği hükme göre azınlıklar cemaat olarak okul açma ve geliştirmeye izinli sayıldılar. Fakat bu okulların öğretim biçimi, öğretmenlerinin seçimi, padişahın tayin edeceği üyelerden oluşan bir Maarif Meclisi'nin teftişi altında bulunacaktı[277].

Bu alanda asıl düzenleme 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur ve alınan kararlara göre de Maarif Nezareti tarafından yada Mahalli Maarif İdaresi tarafından verilmiş bir şahadetname gerekmekteydi. Öğretmenlere ayrıca bu okullarda terbiye ve ahlak kurallarına ve politikaya aykırı ders okutturulmaması, kitapların Maarif Nezareti yada Mahalli Maarif İdaresi ve vali tarafından tasdik edilmesi, resmi izin verilmesi gerektiği üzerine şartlar konulmuştur. 129. ve 130. maddelerdeki bu şartlarla özel okullar açılabilecektir[278].

1869 Nizamnamesi'yle planlanan rüşdiye sisteminde, Tanzimat'ın ana fikrine uygun olarak gayrimüslimlere iyi muamele ediliyor, kendilerine ayrı mektepler kurma hakkı verilirken dillerine de saygı gösteriliyordu. Burada

[276] Koçak**,a.g.m**., s.486
[277] Akyüz, **a.g.e.**, s.195
[278] Akyüz, **a.g.e.**, s.195

Hıristiyan-Müslüman eşitliği sağlanmak istenirken Hıristiyan azınlık Müslüman çoğunluğa göre eğitim sahasında imtiyazlı bir duruma getirilmiş oluyordu[279].

1.1. Rum Okulları

Osmanlı döneminde de Tanzimat'tan evvel de Rumların bazı okullarının olduğu biliniyordu. Tanzimat'tan sonra da İstanbul'da 3 Rum okulu açılmıştır.

1.1.1. Fener Rum Okulu

İstanbul'daki ilk Rum okuludur. Kendisinden sonra açılan diğer Rum okullarına göre eğitim ve öğretim bakımından üstünlük göstermiş, Rumların tüm cismani ve ruhani müesseselerinin yönetiminde okul mezunları bulunmuştur. Rumların kendisine tahsis ettiği menkul ve gayrimenkulların geliriyle faaliyetine devam etmiştir. Burada Teoloji, felsefe ve tıp eğitimi yapılmaktaydı[280].

1.1.2. Heybeliada Rum Papaz Okulu

1844'te patriğin girişimiyle Heybeliada'da "tepe manastırı" da denilen Ayatriya manastırının yanında kurulmuştur. Amacı Ortodoks rahiplerin teoloji eğitimlerini sağlamak, bilgili ve aydın nitelikte ruhaniler yetiştirmekti. Kuruluşundan Lozan antlaşmasının sonrasına kadar birinci derecede orta uzmanlık Rum rahiplerini yetiştiren bir kuruluş haline gelmiştir. Okulun yönetimi ve geliri tamamen patrikhaneye bağlı kalmıştır[281].

1.1.3. Rum Darülfünunu (Kuruçeşme Rum Üniversitesi)

1806'da Eflak Voyvodası'nın oğlu ve Boğdan Voyvodası'nın kardeşi tarafından Kuruçeşme'de içinde hastanesi de olan bir okul açılması için izin talep edilmiş ve III. Selim tarafından kabul edilmiştir. "Millet-i Rum Talimatgahı" adıyla hükümetçe resmi tıp okulu olarak kabul edilmiştir[282]. 1805-1820'ye kadar yaşamış

[279] Kodaman, **a.g.e.** , s.155
[280] Akyüz, **a.g.e**., s.196
[281] Koçak, **a.g.m**. , s.492
[282] Koçak, **a.g.m**., s.492

laik mahiyette bir yükseköğretim kurumuydu[283]. Dil, edebiyat, geometri, matematik, tıp bilimleri öğretiliyordu[284].

1904 yılında Rum patrikhanesinin yayınladığı bir istatistiğe göre İstanbul'da 64 Rum ilk ve ortaokulunda, toplam 360 öğretmen bulunmaktaydı. Bu okullar Rumlar ve mütevelli heyetler tarafından yönetilmekteydi. İstanbul'da Rumların kültürel gereksinmelerini gidermek amacıyla da Rum Cemiyet-i Edebiyesi kurulmuştu. 1861 yılında kurulan bu cemiyet kısa zamanda önemli bir kültür merkezi haline gelmiş, Avrupa'daki kültür ve eğitim kurumlarıyla ilişki kurmuştu. Bu cemiyet Rum özel okullarının denetimini de sağlamıştır[285].

1.2. Ermeni Okulları

Ermeni azınlığın eğitim alanındaki teşkilatlanması 18. yy sonlarında başlamıştı. 18.yy'dan önce Ermeni okulları varsa da bu okullar Türkiye'nin ancak bazı bölgelerinde bulunduklarından ve Osmanlı Devleti her şeye rağmen yüzyılın sonuna kadar kudretini koruyabildiğinden dolayı tehlikeli olamamışlardı[286].

Amerikan Boart misyonerlerinden Eli Smith ve H.G.D.Dwight, Anadolu, Ermenistan ve kuzeybatı İran'ı incelemek üzere Boart'ın emri ile yollara düşmüşler, tam 16 ay süren bir geziden sonra hazırladıkları bir rapor ile daha sonraki misyonerlere ışık tutmuşlardı. Bu iki Amerikan misyoneri daha sonra İstanbul'daki Ermeni cemaatine ait bir okulda incelemeler yapmıştı. Yaklaşık 300 öğrencinin olduğu bu azınlık okulunda 4 seviyede öğretim sürdüğünü, kitapların halkın anlayamadığı klasik Ermenice'yle yazıldığını, yabancı dil öğretilmediğini tespit etmişti.

Amerikan misyonerlerinden Goodell, İstanbul'da Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunmuş Büyükdere'deki evinde kız okulu açmıştı. Ayrıca Ermeni

---

[283] Akyüz, **a.g.e**., s.196
[284] Sakaoğlu, **a.g.e**., s.92
[285] Koçak, **a.g.m**. , s.493
[286] Kılıç**, a.g.m**., http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/, (30.04.2006)

çocukları için 1834 yılında Pera'da bir tür erkek lisesi açmıştı. İstanbul yanında İzmir'de de eğitim faaliyetleri sürerken batılı emperyalist devletler azınlıkları inanç, dini eğitim, hürriyetlerini artırma faaliyetler vs. girişimlerle adeta kültüre tesir istilasına tabi tutmuşlardı. Ermeni kaynaklarının belirttiğine göre 1860 yılı öncesinde sadece İstanbul'da 42 Ermeni okulu bulunmaktaydı[287].

Ermeni patrikhanesi tarafından yapılan bir istatistiğe göre, Anadolu'da 100'ün üzerinde Ermeni okulu bulunmaktaydı. Birçok Ermeni okulu maddi olanaksızlıklar nedeniyle faaliyete devam etmekte güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Bu nedenle İstanbul'daki Ermeni okulları maddi yardım sağlamak amacıyla "mekteplere yardım cemiyeti" kurmuşlardı[288].

Ermenilerin kendi iç işlerini düzenlemek amacıyla hazırlanan 1860 tarihli Ermeni nizamnamesi ile cismani ve ruhani otorite birbirinden ayrılmış ve okulların yönetiminde özel olarak kurulmuş olan Maarif Komisyonuna geçmiştir. Bu komisyonca 1871'de yayınlanan nizamname ile İstanbul'da 18 erkek, 13 kız, 17 karışık toplam 48 Ermeni okulu bulunmaktaydı. Öğrenci sayısı 5822 idi. 1874'te ise Anadolu'da 469 Ermeni okulu, 100.000 öğrenci var olup 1900'de 813 okul, 81276 öğrenci bulunmaktaydı[289].

Ermeniler 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında gerilemesini kendi lehlerine bir fırsat olarak görüp, Hıristiyan-Ortodoksluk özgürlüğü bahanesini kendi amaçları doğrultusunda kullanmışlardır[290]. Ermeni okullarının bir özelliği Ermenice'nin yanında Türkçe'nin de zorunluluk olmadan öğretilmesiydi. Hesap dersleri Türkçe yapılmaktaydı. Ermeni okullarına az da olsa Türk çocukları, kendi çevrelerinde o derece okullar bulunmadığından devam edebilmekteydiler[291].

---

[287] Kılıç, **a.g.m.**, http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/
[288] Koçak, **a.g.m**. , s.493
[289] Koçak, **a.g.m**. , s.493
[290] Kılıç, **a.g.m.**, http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/
[291] Sakaoğlu**, a.g.e.**, s.93

1.3. Yahudi Okulları

Türkler İstanbul'u aldıktan sonra, Yahudiler burada varlıklarını sayıları az da olsa devam ettiriyorlardı. 1492 yılında İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler de İstanbul'a yerleştiler. O dönemde Osmanlı ülkesinde Yahudilerin hem sayıları hem de önemleri artmıştır. Dışardan gelen Yahudilerin kültür seviyesi yüksekti. Matbaayı getirmişler ve İstanbul'da çok sayıda okullar açmışlardı. Fakat zamanla Yahudi okullarının İstanbul'a gelişlerinden 200 yıl sonra aydın Yahudi zümresi ortadan kalkmış, Yahudilere mutaassıp bir zihniyet hakim olmuştu. Bundan dolayı Tanzimat'ın ilanıyla gayrimüslimlere tanınan müsaade ve serbestiden Yahudiler hemen yararlanamadılar[292]. Hatta Müslümanlarca açılan özel okulların dahi gerisinde kalmışlardı. Yahudi cemaati devletin resmi okullarına olduğu gibi yabancı ülkelerde Yahudi örgütlerince açılan okullara da ilgi göstermişlerdi. Bununla birlikte ilk Yahudi okulu olan "Musevi Asri Mektebi" 1854'te açılmıştı. Hasköy'de de 1854'te bir Yahudi mektebi açılmış ve 1895 yılında esas amacı haham yetiştirmek olan "Şule-i Maarif" adlı bir okul daha açılmıştı[293].

Yahudiler, başlangıçta Türkçe ve Fransızca okutulmasına karşı çıkmışlar, farklı bir dil öğrenmeyi din değiştirme olarak yorumlamışlardı. Daha sonra ise 1875'te Yahudi okullarında Türkçe, Almanca, İtalyanca öğretimine de yer vermeye başlamışlardı. Devrin ünlü yazarlarından Ahmet Rasim Türkçe hocalığına tayin edilmişti. Rum ve Ermeni okullarının aksine, Yahudi okulları Türkçe öğretimine daha çok yer vermiş ve Türklüğe daha çok yakınlık ve ilgi duymuşlardı[294].

2. Yabancı Okulları

Yabancı eğitim kurumlar; Osmanlı Devleti'nde yabancı şahıs veya cemiyetler tarafından kurulan ve Osmanlı Devleti'ni herhangi bir şekilde karışmadığı okullardı. Yabancılar bu imkandan yararlanarak azınlıkları yanlarına almayı başarmışlardı.

---

[292] Taşdemirci, **a.g.m**. , s.23
[293] Koçak, **a.g.m.** , s.494
[294] Tekeli-İlkin, **a.g.e.,** s.111

Yabancılar ve azınlıklar el ele birlikte hareket ederek Anadolu'da misyoner okullarının açılışını ve artmasını hızlandırmışlardı[295].

Yabancı devlet vatandaşlarının ve kurumlarının Osmanlı ülkesinde okul açmaları Fransa'ya tanınan ve kapitülasyon olarak bilinen ekonomik, ticari ve kültürel ayrıcalıklar başlar. Kanuni Sultan Süleyman Almanya-İspanya kralı Şarlken tarafından tutsak edilen ve kendisinden yardım dileyen Fransa kralı I. Fransuva'ya yazdığı mektupta ona yardım edeceğini söylüyordu. Kanuni onu kurtarma sözünden sonra ayrıcalıklardan da bahsetmiş, zamanla başka batı devletleri de aynı ayrıcalıklardan yararlanmışlardır.[296].

Misyonerlerin büyük çabaları yanında yabancı devletlerin her türlü izin ve imtiyazı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak bütün fırsatları değerlendirmeleri, eğitim-öğretim alanında istedikleri ortamı hazırlamıştı. Dini faaliyetler dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda okul açma hakkına kavuşmuşlar, ancak bununla da yetinmeyerek kendilerine yakın olan cemaat okullarını da himaye altına alarak bu okullar üzerindeki etkilerini sürdürmüşlerdir. Bu devletlerin baştan beri izlediği politikanın gayesi, Müslüman olmayan toplulukları denetim altına almaktı. Onların kurumlarını denetim altına almakta bunu sağlayabilecek en geçerli yoldu. Önceleri bu kurumları denetim altına almayı, sonraları onların yararlandıkları haklardan istifade ederek kendi kurumlarını açmayı giderek cemaat kurumlarının tam bağımlılığını sağlayarak kendi devlet kurumlarını etkin ve üstün hale getirmeyi asıl hedef olarak seçmişlerdi. Böylelikle bütün güçlerini bu noktaya toplayıp cemaat okullarını önce etkileri, sonra himayeleri altına almaya çalıştılar. Bu himayeci politikayı güden devletlerin başında Fransa geliyordu[297].

Dünyanın hiçbir ülkesinde bu kadar çok sayıda ve türde yabancı okullar yoktu. Bu okulların amaçları ve etkileri de çok farklıydı. Yabancı okullar içinde ilgili devletin vatandaşı olan çocukların eğitimine yönelik hizmetlerde bulunanlar olduğu gibi, Osmanlı çocuklarının eğitimine yönelik hizmetlerde bulunanlar da vardı.

[295] Kılıç, **a.g.m.**, http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/
[296] Akyüz, **a.g.e.** , s.197
[297] Haydaroğlu, **a.g.e.** , s.14

Okullar içinde dini olanlar olduğu gibi laik olanlar da vardı. Ruhani (dini) olanların içinde Katolik, Protestan, Ortodoks hatta Musevi olanlar da vardı. İşin ilginç yanı bu okullar Osmanlı ülkesinde hızla yayıldıkları sırada Avrupa'da kovuşturuluyordu. Avrupa ülkeleri kendileri için zararlı gördükleri bu okulların Osmanlı'da açılmasını sakıncalı bulmuyorlardı.

Yabancı okullar, yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar denen imtiyaz antlaşmaları gereğince kurulmuştur. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile de yasal temel kazanmışlardır. 1876 Kanun-u Esasi yabancı okullara açıkça değinmemiştir. Kanun-i Esasi'nin 15.ve 16. maddeleri tahlil edildiğinde yabancı okullarla ilgili olduğu anlaşılır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Kanun-i Esasi yabancı okullar üzerine devlet denetimini getirmek istemişse de yabancı devletler kaçmışlardır. Yabancı okullar, azınlık okulları gibi devlet içinde devlet gibi hareket etmişlerdi[298].

2.1. Fransız Okulları

İlk defa 1583 yılında Fransızlar tarafından açılan okullar diğer yabancı okullar içindeki en kalabalığıydı. İstanbul'a Latin Katolik rahip ve rahibeleri gelmeye başlayınca ve bunlar tarikatlara mensup olarak gelince, bunların tarikat ayrımı da gözeterek açtıkları tüm öğretim kurumları Fransız himayeli olmuştu. En eski Fransız okulu 18 Kasım 1583 tarihli olan Saint Benoit Fransız okuludur. Bu okul Osmanlı toplumunu birçok yönden etkileyen Fransız misyoner öğretim faaliyetlerinin de hareket noktasıdır. Osmanlı imparatorluğu yabancı ve gayrimüslim okullar zincirinin ilk halkasıydı. Bu okul dini eğitim veren küçük çaptaki birimlerin yanında bugünkü okul anlamında ve çizgisinde olan ilköğretim kurumudur[299].

Tanzimat'a girilirken İstanbul'daki Katolik mekteplerinin sayısı 40 dolayındaydı. Bu mekteplerin arkasında Cizvit, Kapusen, Lazarist Hıristiyan tarikatlarının bulunduğu bu okullara Tanzimat döneminde yenileri eklendi. Bunlar ilk

[298] Taşdemirci, **a.g.m**., s.26
[299] Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.113

ve orta öğretim düzeyinde okullardı. En tanınmışları St. Benuva, St. Louis kolejleri, St. Joseph adındaki erkek okullarıydı. Kız mekteplerinin başlıcaları ise; Taksim Orphelinat, Bebek Etouvoir, Kadıköy Notre Dame de Sion Koleji, Bakırköy, Yedikule, Kumkapı, Fenerbahçe mektepleri, Adalar mektebi idi. Bu okullarda yaklaşık 6000 dolayında kız ve erkek öğrenci okumaktaydı[300].

2.2. İngiliz Okulları

İngilizler izinli yada izinsiz, Suriye ve Lübnan'da başlıca yerleşim merkezlerinde, dağlık bölgelerde İngiltere ve İngiliz kiliselerinin himayesinde okullar açmışlardır. Bu okulların büyük bir kısmı Lübnan olayları ve isyanları nedeniyle valilerce kapatılmıştı. Kapatılan bu okulların yeniden açılması için başta İngiliz konsolosu Sirelliot, o bölgeye yerleşmiş olan Protestan kilisesi derneği, gerek yerel yöneticiler gerek İngiliz hükümeti nezdinde gerekse Osmanlı hükümeti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Kendileri için yasal dayanak aradıklarında, 1856 Islahat Fermanı'nın bazı hükümleriyle, 1868'de Arazi Kanunnamesi'nde yapılan değişikliklerle yabancılara tanınan imparatorluk sınırları içinde mülk edinme hakkını kullanmışlardı. 1874 yılına kadar Suriye ve Lübnan'da istedikleri okulu faaliyete geçirememişler, geçirebildikleri bölgelerde de çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. 1864-1874 yılları arasındaki bilgilere dayanılarak İngilizlerin Anadolu'dan çok Ortadoğu'da faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir[301].

2.3. Amerikan Okulları

1830 yılında imzalanan ilk Osmanlı-Amerikan anlaşmasından sonra faaliyetlerini artıran Board örgütü, misyonerlik çalışmalarını da hızlandırdı. Kısaca Board Okulları diye bilinen Amerikan Protestan okullarının hemen hepsi 1830'dan sonra açıldı[302].

---

[300] Sakaoğlu, **a.g.e**, s.90-91
[301] Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.126
[302] Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, s.496

1830 yılından sonra misyoner faaliyetlerinin merkezi İstanbul'a kaydı. Amerikan misyonerler, bir öğretmenin çok sayıda öğrenciyi eğitmesine olanak veren ve ileri sınıflardaki başarılı öğrencilerin de eğitim kadrosu içinde yer almasını sağlayan bir yöntemle, yeni yeni okullar açmaya başladılar. İlk zamanlar Amerikalı misyonerlerin bu girişimlerine Latin mekteplerinin arkasındaki büyük devletler karşı çıktılar. İstanbul'daki Rum Patrikliği de Osmanlı hükümeti nezdinde itirazlarda bulundular. Ama 1834'te Beyoğlu Amerikan Kız Ortaokulu, Bursa, İzmir, Trabzon'da yeni okullar devreye sokuldu[303].

19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Amerikan misyoner okulları hızla gelişti. 1848'de 34 misyoner, 7 okul, 135 öğrenci varken 10 yıl sonra 58 misyoner, 38 okul, 363 öğrenci vardı. 1870-1885 yılları arasında çoğu Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nde olmak üzere çeşitli düzeylerdeki okulların sayısı arttı. 1875'te 137 misyoner, 244 okul, 6253 öğrenci vardı. 1885'te ise 156 misyoner, 390 okul, 13791 öğrenci vardı[304].

Yabancı okullar, görkemli ve planlı binaları kalabalık ve yetkin öğretim kadroları, yabancı dil, jimnastik, müzik derslerini de kapsayan ileri programları karşısında Osmanlı okullarının sergiledikleri, yoksulluk ve yetersizlikten kaynaklanıyordu. Türk aileler bile bu okullara hayranlıkla bakıyor ve kendi çocuklarını kaydetmek için can atıyorlardı. Amerikan okulları içinde en tanınmış olanı Robert Koleji'dir[305].

New Yorklu bir tüccar olan Mr. Robert'in girişimiyle Rumeli Hisarı'nın üstündeki arazide kurulmuş ve 16 Eylül 1863'te açılmıştır. Okulun yöneticileri uzun vadeli hesaplar yaparak en çok Bulgar ve Ermeni öğrencilere yer vermiştir. Bunların siyasi bakımdan bilinçlenmeleri ve Osmanlı Devleti'ni parçalamaları amacını gütmüştür[306].

---

[303] Kocabaşoğlu, **a.g.m.**, s.496
[304] Kocabaşoğlu, **a.g.m.**, s.496
[305] Sakaoğlu, **a.g.e**., s.9 ; Kocabaşoğlu, **a.g.m.**, s.496
[306] Akyüz, **a.g.e.** , s.198

Amerikan okulları hakkında herhangi bir düzenlemeye 1869'dan önce gidilmemiş, ilk ciddi düzenleme 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Talimatnamesi" ile olmuştur. Anılan talimatnamenin 129. maddesinde yalnızca yabancı gerçek kişilerin okul açabileceği hükme bağlanmış ve bir iki başka konuda düzenlemeye gidilmiştir. Fakat bu talimatnameye uyan olmamıştı[307].

II. Abdülhamit 1884 senesinde Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'ni kurdurmuş, örgütün başına da Selanik vali muavinini getirmişti[308].

Her ne kadar söz konusu denetim önlemleri yalnızca İstanbul'u kapsamakta ise de, bir süre sonra Maarif Nezareti, bu uygulamanın taşradaki diğer gayrimüslim azınlık okulları ile yabancı okulları da kapsamasını sağladı. Bununla birlikte, bu dönemde gayrimüslim azınlık özel okulları ile yabancı okullar hızlı ve serbest biçimde gelişebilmişler; devlet denetiminin devletin okul yönetim ve programına müdahalesinin tamamen dışında faaliyet gösterebilmişlerdi[309].

Özetle diyebiliriz ki, Osmanlı devleti'nin gerilemeye başlamasından dolayı git gide gücü zayıfladığı için, 19.yy'ın ikinci yarısında Osmanlı ülkesi parçalanmadan önce Türkiye'deki azınlıklar, yabancılarla işbirliği içine girmişlerdi. Özellikle bu ilişkiler, ekonomik, dini faaliyet, din adamı yetiştirme, eğitim-öğretim, kendi dillerini geliştirme gibi alanlarda başlatılmıştır. Yabancı devletlerin de desteğini de alarak Osmanlı'nın dağılma sürecinde bu faaliyetlerini açıkça ortaya koymaktan çekinmemişlerdi. Gayrimüslimlere ait özel okullar ile yabancı okullar sorunu kesin olarak 1923 Lozan Antlaşması ile çözülebilmiştir. Bundan sonra söz konusu okullar üzerinde devlet denetimi kurulmuştur.

3. Urfa Sancağı ve Kazalarındaki Gayrimüslim Okulları

Urfa Sancağı'nda önemli sayıda azınlık nüfusun olduğu bilinmektedir. Tam sayıları bilinmemekle birlikte şehirde belirli ağırlığa sahip oldukları çeşitli

[307] Kocabaşoğlu, **a.g.m.** , s.499
[308] Kocabaşoğlu, **a.g.m.** , s.499
[309] Koçak, **a.g.m**. , s.488

kaynaklarda belirtilmiştir. Gayrimüslim eğitim kurumlarına ilişkin bilgiler Vilayet Salnamesinde bulunmaktadır.

3.1. Urfa Merkez Kazası Gayrimüslim Sıbyan Okulları

H. 1285 (M.1868) tarihli Halep vilayet salnamesinde Urfa merkez kazasında 13 azınlık sıbyan mektebi bulunduğu kaydedilmektedir[310]. H. 1300 (M.1883) Halep Vilayet salnamesinden anlaşıldığına göre 18 gayrimüslim sıbyan mektebi 1134 öğrenci bulunmaktaydı[311]. H. 1303 - H.1305 yılları arasında da sayı 18 olarak aynı kalmış, 1134 öğrenci eğitim görmüştür. H. 1308 (M. 1891) tarihinde de 18 olan sıbyan mektebi azınlıklara göre ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Bunlar 2 Latin, 6 Ermeni Katolik, 8 Ermeni Grogeryan, 1 Ermeni Protestan, 1 Süryani mektebinden oluşmuştur. Latin sıbyan mektebinde 90 öğrenci, Ermeni Katolik mektebinde 344 öğrenci, Ermeni Grogeryan mektebinde 460 öğrenci, Ermeni Protestan mektebinde 190 öğrenci, Süryani mektebinde ise 50 öğrenci okumaktaydı.Toplam öğrenci sayısı 1134'tür[312].

3.2. Birecik Kazası Gayrimüslim İptidai Okulları

1317 tarihli Maarif Salnamesine göre azınlık okulları şöyledir[313];

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilen Müdürü Mesul	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe Zükur	Aded-i Talebe İnas	Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
Urfa	Birecik	Protestan Mektebi	Protestan	Karabat Efendi	İptidai	20	30	1288	Ruhsatsızdır
Urfa	Birecik	Ermeni Mektebi	Ermeni	Karabat Efendi	İptidai	35	-	1293	Ruhsatsızdır
Urfa	Birecik	Meryem Ana Mektebi	Ermeni	Karabat Efendi	İptidai	25	-	1251	Ruhsatsızdır

3.3 Urfa Sancağı Gayrimüslim Rüşdiye Okulları

H. 1316 - H. 1317 Maarif Salnamelerine göre gayrimüslim Rüşdiye okulları ile ilgili bilgiler aşağıda gösterilmiştir[314];

[310] **Yurt Ansiklopedisi**, "Urfa", s.7381
[311] H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi s.116
[312] Cuınet, **a.g.e.**, s.261
[313] H. 1317 Maarif Salnamesi s.1128
[314]H. 1316 - H. 1317 Maarif Salnamesi s.1128

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilen Müdürü Mesul	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe Zükur	Aded-i Talebe İnas	Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
Urfa	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapanboyan	Rüşdi	30	-	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Ermeni Mektebi Süryani	Ermeni Süryani	Kapanboyan	Rüşdi	-	25	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Ermeni	Protestan	Karabat Efen.	Rüşdi	23	-	1288	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Ermeni	Ermeni	Kapanboyan	Rüşdi	61	-	1163	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Süryani	Ermeni Süryani	Kapanboyan	Rüşdi	30	-	1163	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Protestan	Protestan	Karabat Efen.	Rüşdi	-	32	1288	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Ermeni	Protestan	Manok Efendi	Rüşdi	-	46	1290	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Protestan	Ermeni	Kapanboyan	Rüşdi	50	-	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Ermeni	Protestan Ermeni	Manok Efendi -	Rüşdi	35 23	- 23	1290 -	28 Nisan 1314 28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Süryani	Süryani						
Urfa	Urfa	Protestan Ermeni	Protestan	Karabat Efen.	Rüşdi	20	-	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Ermeni	Ermeni	Kapanboyan	Rüşdi	49	-	1290	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi	Ermeni	Manok Efendi	Rüşdi	37	-	1290	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Ermeni	Protestan	Ağob Efendi	Rüşdi	-	45	1366	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Mektebi Süryani	Ermeni Süryani	Kapanboyan	Rüşdi	20	-	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Fransız	Protestan	Karabat Efen.	Rüşdi	-	31	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Katolik	İtalya	----------	Rüşdi	23	30	Kadimedir	Ruhsatsızdır

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, gayrimüslim Rüşdiye okulları içinde Ermeni mektebi çoğunluktadır. Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre Müslümanların ancak altıda biri oranında olan Ermeniler, okul sayısı bakımından ilkokullar dışında Müslümanlardan öncelerdir.

3.4. Urfa Sancağı Gayrimüslim İdadi Okulları

H. 1316 - H. 1317 Maarif Salnamelerine göre gayrimüslim İdadi okulları ile ilgili bilgiler aşağıda gösterilmiştir [315];

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilen Müdürü Mesul	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe Zükur	Aded-i Talebe İnas	Mektebin Tarih-i Keşadı	Ruhsatname Tarihi
Urfa	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapanbayan	İdadi	-	43	1263	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Ağob Efendi	İdadi	45	32	1306	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Ağob Efendi	İdadi	-	43	1305	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapanbayan	İdadi	-	39	1288	28 Nisan 1314
Urfa	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Ağob Efendi	İdadi	-	43	1288	28 Nisan 1314

Bu mekteplerden başka Urfa Sancağı'na ait 1896 tarihinde tesis edilmiş Amerikan Kilise ve Mektebi adında bir okul bulunmaktadır. Bu okulun ruhsatı bilinmeyip, Ermeni milliyetindendir. Okulun derecesi, eğitim zamanı, müdürü hakkında bilgi verilmemiştir. Zararlı faaliyetleri olmuştur[316].

1903 yılında mevcudiyeti tanınan Capucin Mektebi ve Franciscain Rahipleri Mektepleri adında iki mektep bulunmaktaydı. Fransız okulu olan bu okullar 1.Dünya Savaşı sırasında oluşan tepki yüzünden zarar görmüşlerdir[317].

27 Şubat 1912 tarihinde inşa olmuş, Urfa, Kehrizbaşı'nda Alman Hastahanesi adında bir okul, Urfa'da Yetimhane, Suriye Alman Okulu adında okullar bulunmaktaydı[318].

1910 yılında Urfa'da kasaba içinde bir İtalyan Kız Nakış Okulu bulunmaktaydı. Bu okul Badercan Efendi tarafından inşa edilmiştir[319].

[315] H. 1316 – H. 1317 Maarif Salnameleri, s.1014 –s.1128
[316] Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, Bilimevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.363
[317] Şamil Mutlu, **a.g.e.**, s.171
[318] Şamil Mutlu, **a.g.e.**, s.105

SONUÇ

Osmanlı Devleti eğitim kurumlarının belirli bir sistematiğe kavuşturulması çabası eğitim reformlarının da başlangıcını oluşturmaktadır. Eğitim alanındaki ilk yenileşmeler 18.yy'ın sonunda askeri alanda başlatılmış, sivil alanda yenileşmeler ise Tanzimat döneminde mümkün olabilmiştir.

Tanzimat Devri eğitim reformlarının temelini, eskileri yıkmadan yeni eğitim kurumları kurmak teşkil etmiştir. Eğitim meselesine çözümler getirmek üzere oluşturulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat, eğitim sistemini ilk, orta ve yüksek öğretim olarak planlamış, müstakil bir merkez teşkilatı yaratmayı teklif etmiştir. Bu kararla kurulan 1846'daki Meclis-i Maarif-i Umumiye, eğitimin merkez teşkilatına atılan ilk adımdır. 1857'de kurulan Maarif Nezareti Milli Eğitim Bakanlığı'nın, 1869 Maarif Nizamnamesi ise Türk Eğitim Sistemi'nin oluşturulmasında güçlü bir temel oluşturmuştur. Böylece Tanzimat Dönemi'nde eğitim, kurumları belirli bir sistem bütünlüğüne kavuşturmuştur. Eğitim hizmetleri kamu hizmeti olarak görülmüş ve devlet otoritesi altında tek elde toplanmaya çalışılmıştır.

Tanzimat Maarifi ve okulları Türk Eğitimi'nde bir başlangıç oluşturmuştur. Hangi önemli eğitim kurumunun tarihi incelense Tanzimat'ın izlerine rastlanır. İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık öğretim metodunun değiştirilmesi, dernekler ve vakıflar aracılığıyla din eğitiminin yanında temel eğitimin, bir ölçüde de laik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, eğitim hukukunun belirlenmesi, Tanzimat dönemindeki eğitim çabalarının ürünüdür.

Tanzimat Devri'nde gerçekleştirilmek istenen bu reformlar her ne kadar yetersiz kalmışlarsa da, bu dönem okullaştırma dönemi olmuş, eğitimde kademeleşme gerçekleşmiş, çağdaş Türk eğitiminin temelleri atılmıştır.

---

[319] Şamil Mutlu, **a.g.e.**, s.53

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876-1908 yılları arasında ise her konuda olduğu gibi eğitimde de merkeziyetçi bir siyaset görülmektedir. Modern eğitim bu dönemde yerleşmiş, devlet, eğitimdeki görevinin şuuruna varmıştır. Yeni okullara devletçe mali yardım, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak temini, okul yapma, öğretmen yetiştirme, devletçe öğretmen tayini, merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması, bunların Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere, özellikle Anadolu'ya yönelik olması eğitimdeki bilinçlenmenin belirtileri olarak kabul edilebilir. Bu dönemde diğer taraftan azınlık okulları ve yabancı okullar az çok kontrol altına alınmıştır. Ancak daha önce verilen haklar yüzünden bu okulların devlete yönelik zararlı faaliyetlerinin önüne geçilememiştir.

1908 yılında başlayan ve büyük çalkantılarla geçen Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan en önemli adım 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkatı'dır. Rüşdiye ve İptidaiyeler birleştirilmiş,

Tanzimat Dönemi'nde başlayan mektep ve medrese ikiliğinin bu dönemden itibaren var olduğu görülmektedir. İki ayrı sistemde okumuş iki farklı nesil arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu ikilik 1924 yılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar devam etmiştir. İlkokula devam zorunluluğu getirilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından öğretim sistemindeki dağınıklığı kaldırmak ve devletin denetimi altına sokmak için Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir.

Eğitim alanında Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan yeniliklerden vilayet merkezleri gibi taşra merkezleri de etkilenmiştir. Bu araştırmada Urfa Sancağı'nda da eğitim alanındaki gelişmeler incelenmeye çalışılmıştır. Dönemin resmi kaynakları olan salnamelerden Urfa'da eğitim kurumları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler Urfa Sancağı'nın eğitim tarihine dair birçok bilinmezliği gidermiştir.

Salname kayıtlarından ve farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerle, Urfa'da bulunan mekteplerin adları, sayıları, mekteplerde görev yapan muallimlerin kimler olduğu tespit edilmiştir. Urfa Sancağı maarif komisyonunda hangi tarihte kimlerin görev yaptığı ve komisyon reisliğinin sancaklarda mutasarrıflar tarafından

yürütüldüğü anlaşılmıştır. Maarif komisyon azalarının isimleri tespit edilmiştir. Ayrıca yıllara göre maarif komisyonunda görev yapan şahıslarda değişikliklerin olup olmadığı incelenmiştir. Urfa Sancağı kazalarında da mekteplerin isimleri, sayıları, varsa maarif komisyon üyeleri belirtilmiştir. Urfa Sancağı kazaları Birecik, Suruç, Rumkale idi. Urfa merkez kazasından sonra eğitim hizmetlerinin en fazla görüldüğü yer Birecik'tir. Bunu da Birecik'teki mektep sayılarının diğer kazalardan daha fazla olmasına bağlayabiliriz.

Sancağın eğitim yapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimde 19. yy da başlayan çağdaşlaşmaya uygun olarak gelişme göstermiştir. Ancak eski eğitimin bir sembolü olan medreseler yine varlıklarını devam ettirmişlerdir. Vakıflara bağlı olarak kurulan sıbyan mektepleri de çağdaşlaştırılmaya çalışılmış ve devlet eliyle iptidai denilen okullar açılmıştır. Urfa Sancağı'nda ilk iptidai mekteplerine H. 1316 (M. 1898) senesinde rastlanmıştır. Urfa'da ilk kız (inas) mektebine ise 1883'te rastlanmıştır. Kız mekteplerinde muallimelerin görev yaptığı el ve ev işleri öğretildiği tespit edilmiştir. Daha önceleri kız çocuklarının sıbyan mektepleri üzerinde eğitim görmeleri söz konusu değilken inas mektebi ile bu durumun değiştiği söylenebilir.

Yine sancak genelinde, çağdaş ortaokul seviyesinde rüşdiyeler tesis edilmeye başlanmıştır. Urfa Sancağı'nda rüşdiyelerin açılışı 1883 yılıdır. Rüşdiyelerde Müslüman çocuklarının yanında Hıristiyan çocukların da okumalarının sağlanması 1867'de merkezde gerçekleşmiştir. Bu durumun Osmanlı eğitim politikası içinde gayrimüslim, Müslim farkı gözetilmeden Osmanlı vatandaşı kabul etme nedeniyle olduğu söylenebilir.

Urfa Sancağı'nda yaşayan milletler arasında Ermeniler en fazla nüfusluydu. Ermeni mekteplerinin diğer gayrimüslim mekteplerinden fazla olduğu görülmüştür. Gayrimüslim eğitim seviyesinin de Müslümanlardan üstün olduğu bilinmektedir. Müslüman nüfusun yüzde yirmisi kadarken nüfusları, okullaşma oranının fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Müslümanların eğitime verdikleri önemin

yetersizliğini göstermektedir. Aynı zamanda gayrimüslimlerin kendi kurumlarını oluşturmanın kolaylığını da göstermektedir.

Urfa'da gayrimüslimlere ait sıbyan, rüşdiye, idadi mektepleri var olup ayrıca Amerikan, İtalyan, Fransız ve Alman yabancı okulları da bulunmaktaydı. Bu okullar Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tek çatı altında toplanabilmiş, Milli Eğitim'e bağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'da okuryazarlık oranı çok düşüktür. 1935'te bu oran % 6.4'tür. Kadın okuryazarlık oranının ise % 1 dolayında olduğu görülmüştür. Urfa'da 1923'te 100 ilkokul bulunmaktaydı. İlin geri kalmış sosyal ve kültürel yapısı, kırsal yerleşmenin dağınıklığı, okullaşma oranını düşürmüştür. Bugün de kırsal kesime eğitimin yayılması tam anlamıyla gerçekleşememiştir.

KAYNAKLAR

Salnameler

Halep Vilayeti Salnameleri, H.- 1286, 1288, 1290, 1295, 1300, 1302, 1303, 1305, 1307, 1308, 1310, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317,1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, H.- 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Kitaplar ve Makaleler

Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Akgündüz, Hasan, *Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yayınları, İstanbul, 1997.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.

Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 6.

Antel, Sadrettin Celal, *Tanzimat Maarifi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Aytekin, Halil, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991.

Baltacı, Cahit, *Maarif Sistemimiz*, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.

Bilim, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1984.

Bozdağ, Muhammed, "1856-1879 Döneminde Osmanlı Milli Eğitim Sisteminde Reform Çalışmalarının Yapısı ve Seyri", *www.yetenek.com*, Ocak 1997.

Cuinet, Vital, *LA Turquie D'asie I*, Paris, 1891.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt I-IV, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

Ergün, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", http://a54t.sitemynet.com/ada/id57.htm

Hatemi, Hüseyin, "Medreseler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Kapaklı, Kemal, *Urfa Hakkında Salname 1927*, Şurkav Yayınları:19, Ankara, Temmuz 1998.

Karakaş, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara, 1976.

Kazıcı, Ziya, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985.

Kılıç, Remzi, "Osmanlı Türkiye'sinde Azınlık Okulları", http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic/

Koçak, Cemil, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Koçer, H. Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Kurnaz, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, M.E.B. Eğitim Dizisi, İstanbul, 1996.

Kürkçüoğlu**,** A.Cihat, *Ruha'dan Urfa'ya*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 1990.

Mehmedoğlu, Yurdagül, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Mutlu, Şamil, *2. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1997.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Bilimevi Yayınları, İstanbul, 2005.

Özalp, Reşat, *Milli Eğitim ile İlgili Mevzuat*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1982.

Özalp, Reşat - Ataünal, Aydoğan, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü***,** İstanbul, 1946

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Sami, Semseddin, *Kamus-u Türki*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

Saru, Kamuran Şerif, *İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1970.

Şanlıurfa İlinin Kültürel Detayları, "Medreseler", *http://www.kultur.gov.tr/*

Taşdemirci, Ersoy, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 2001.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, T.T.K. Yayınları VII. Dizi, Ankara, 1993.

Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

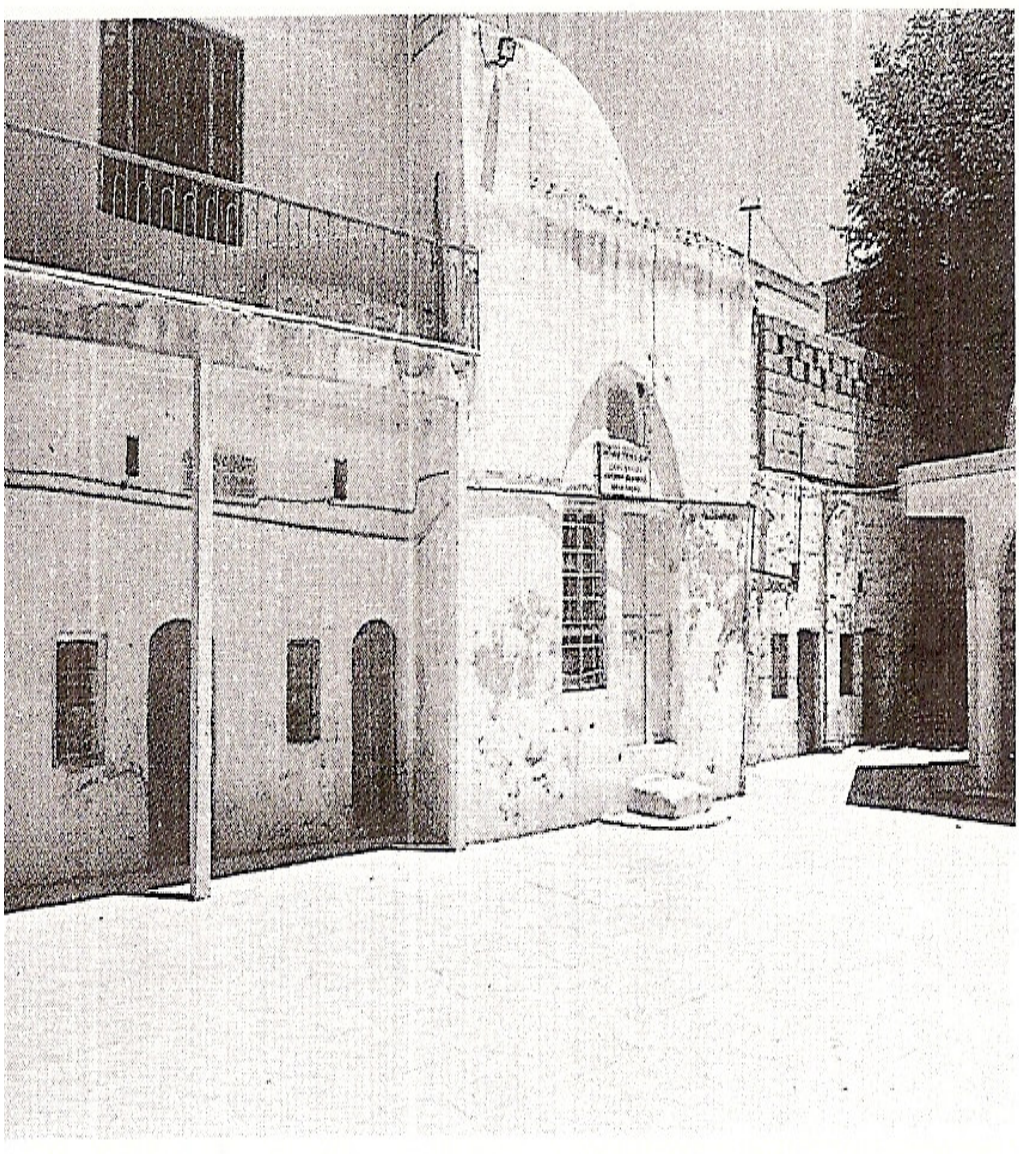
Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E. Basımevi, Ankara, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1965.

www.siyasalvakfi.org/sibyan.htm

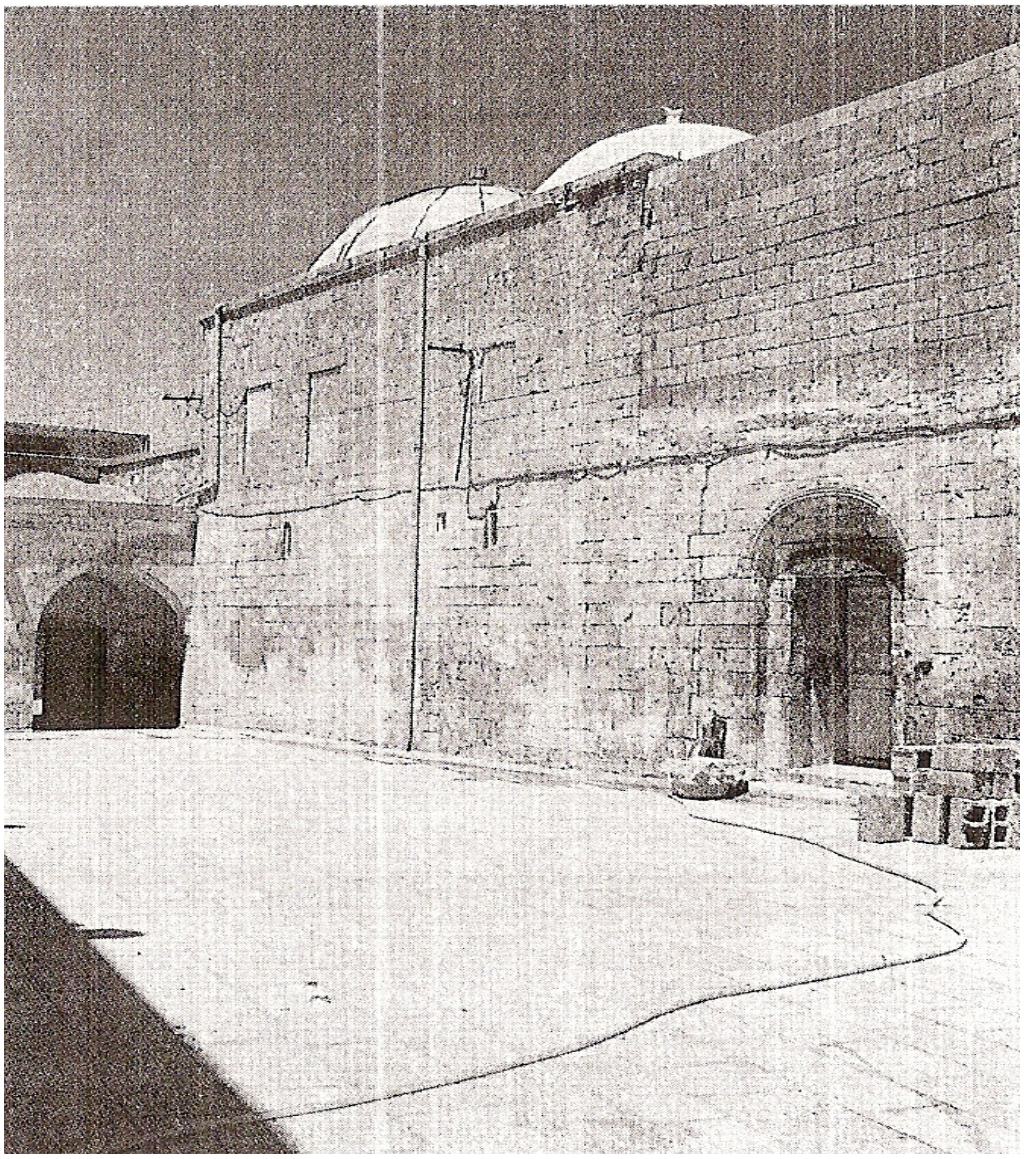
Yurt Ansiklopedisi, "Urfa", Anadolu Yayıncılık, Cilt 10, İstanbul, 1982

EKLER

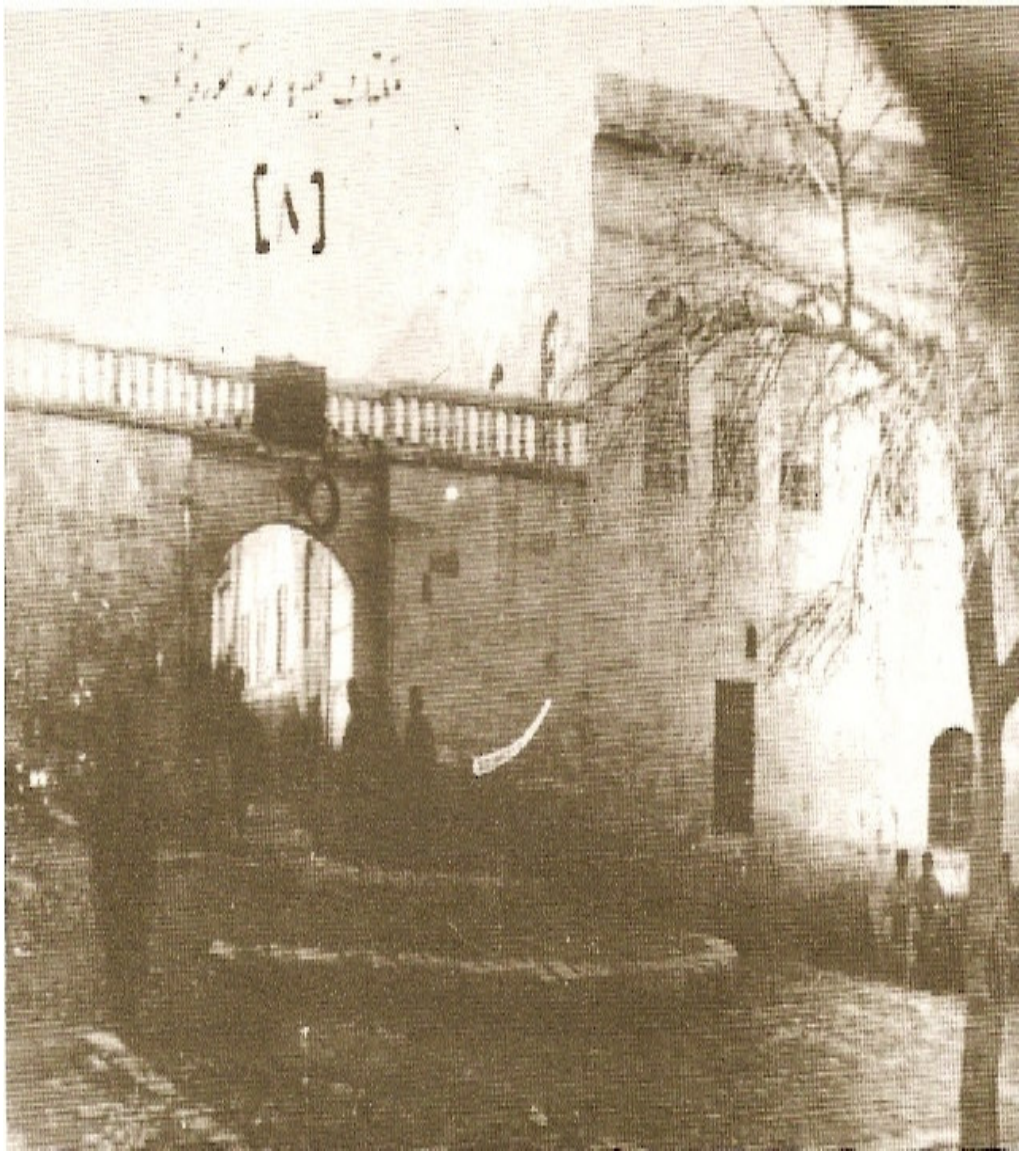
EK 1. Akcami veya diğer ismiyle Nimetullah Camisi içinde bulunan Abbasiye medresesi (Yapılış tarihi 1695)[320]

[320] Karakaş, a.g.e., s.79

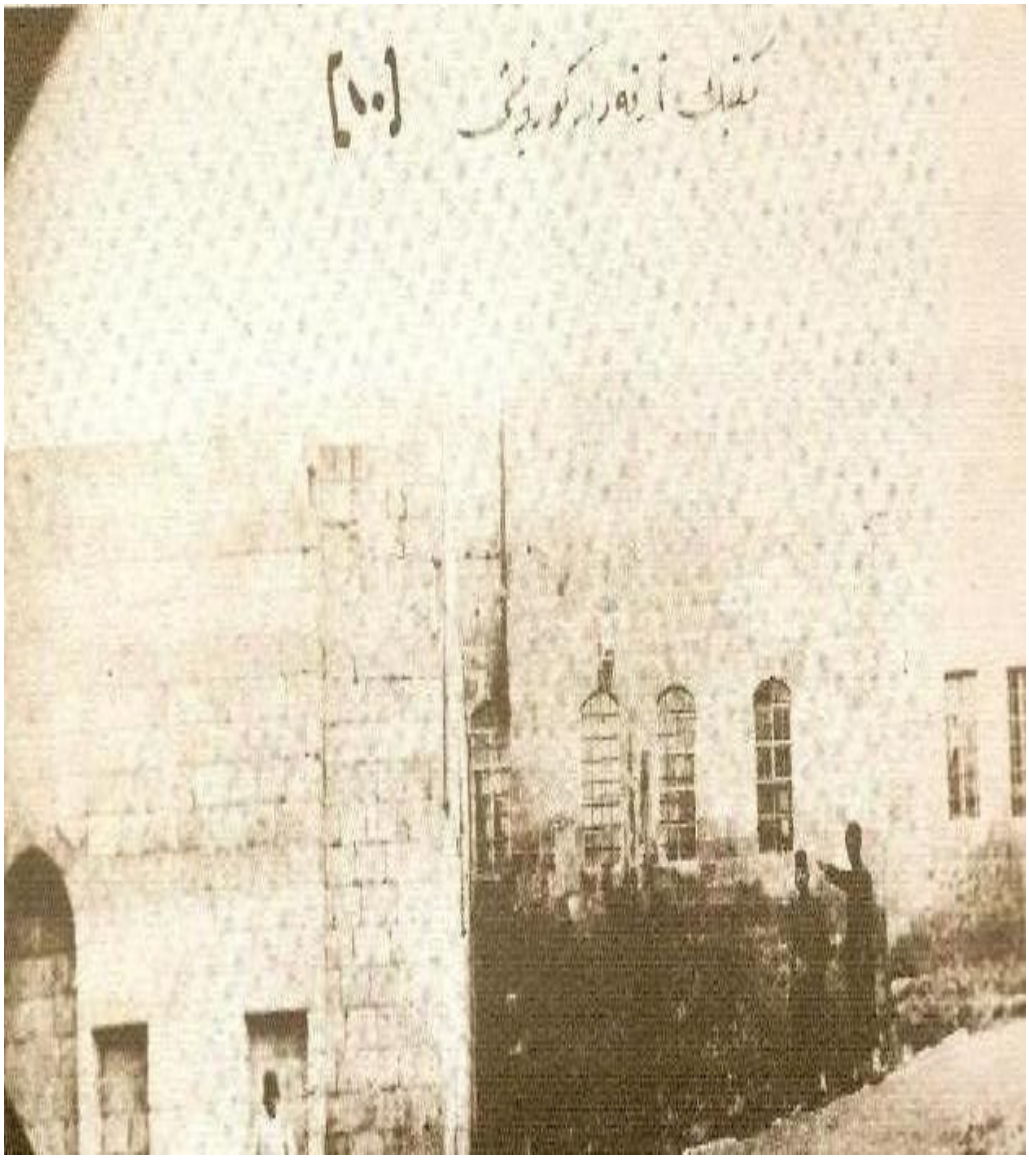
EK 2. Dabakhane Camisi avlusunda bulunan İbrahimiye medresesi.(Yapılış Tarihi 1723)[321]

[321] Karakaş, a.g.e., s.83

EK 3. Mekteb-i Sanayinin cepheden görünümü (5.2.1927)[322]

[322] A.Cihat Kürkçüoğlu, **Ruha'dan Urfa'ya 1780-1980,** Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1990, s.90

EK 4. Mekteb-i Sanayinin arkadan görünümü (5.2.1927)[323]

[323] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.90

EK 5. Mekteb-i Sanayinin idare heyeti ve öğretmenleri. Fotoğrafın üzerinde eski Türkçe harflerle "Urfa Mekteb-i Sanayi heyet-i idare ve talimiyesi" yazılıdır. 1. Müdür Naci Balak Bey 2. Ulum-ı Diniye Muallimi Kazınoğlu Mahmut Hafız 3. Muhasebe Memuru 4. Ulum-ı Riyaziye Muallimi 5. Demirci Muallimi 6. Kundura Muallimi Mehoş Usta 7. Marangoz Muallimi 8. ……9. Ambar Memuru 10. Musiki Muallimi 11. Ulum-ı Tabiyye Muallimi Eczacı Zeki Anlağan Bey 12. Mubassır[324]

[324] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.91

EK 6. Mekteb-i Sanayi Terzihanesi[325]

[325] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.92

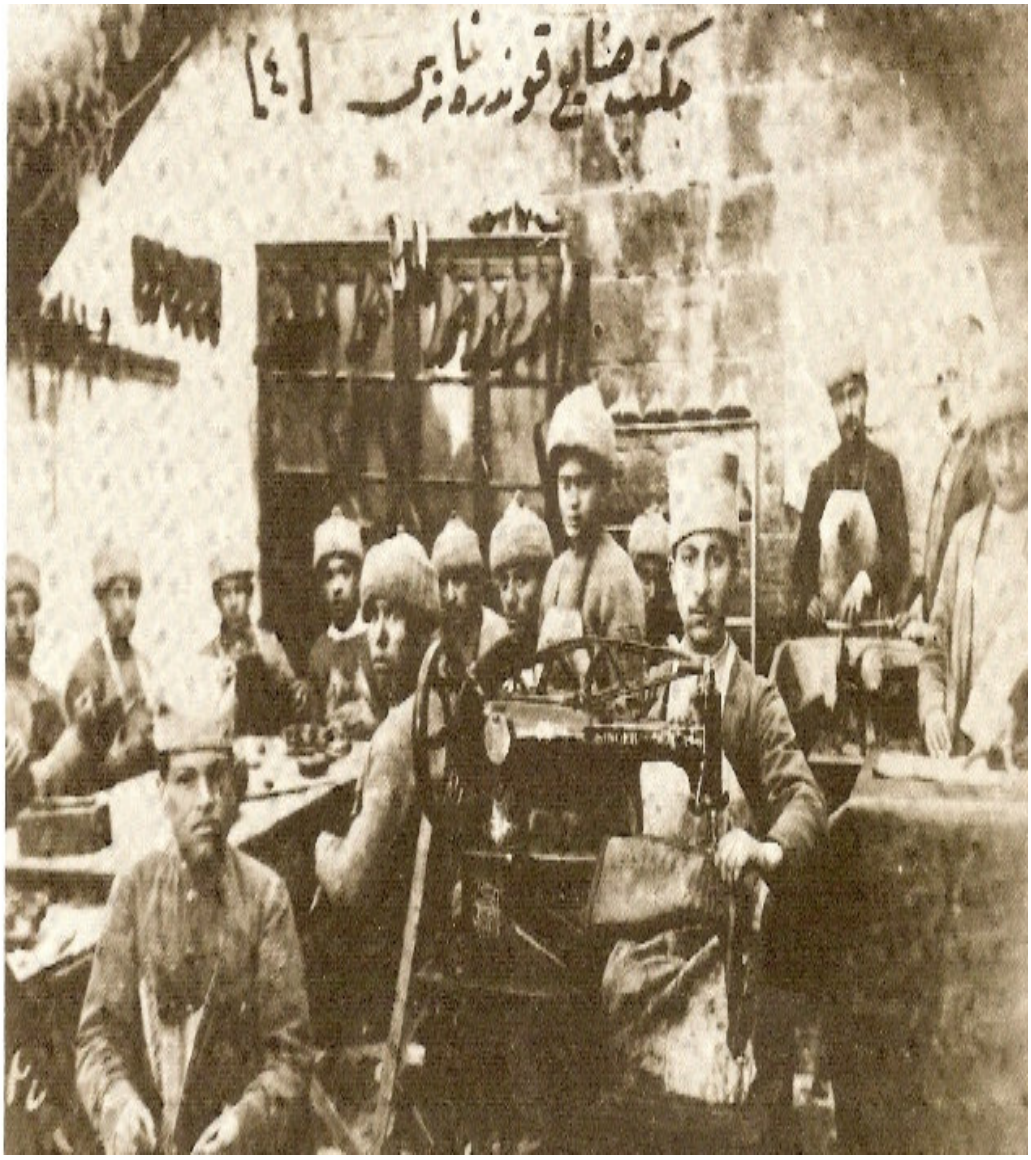
EK 7. Mekteb-i Sanayi Demirhanesi[326]

[326] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.92

EK 8. Mekteb-i Sanayi Çoraphanesi[327]

[327] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.93

EK 9. Mekteb-i Sanayi Kundurahanesi[328]

[328] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.93

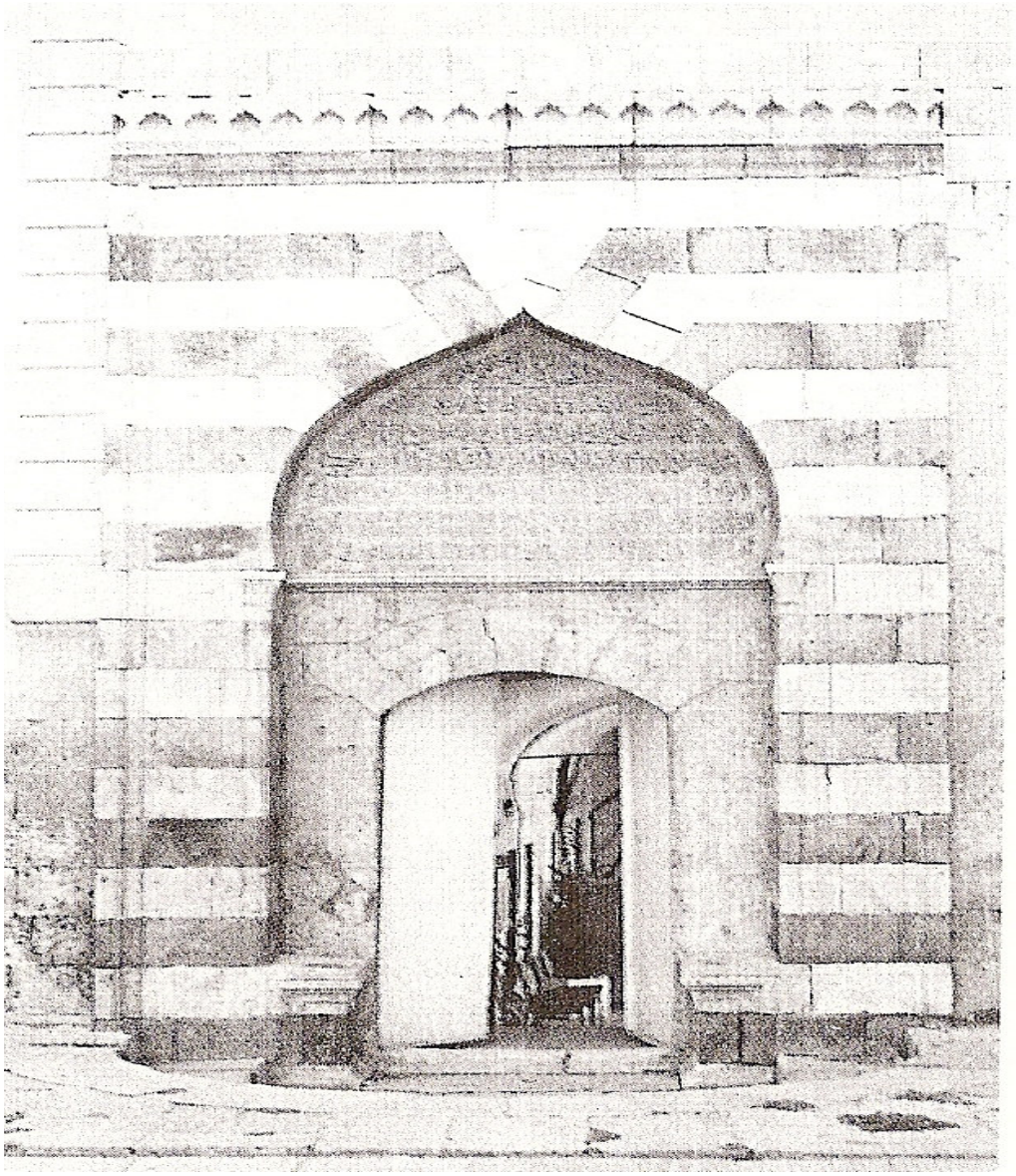
EK 10. Urfa Numune Mektebi (1927 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinden)[329]

[329] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.101

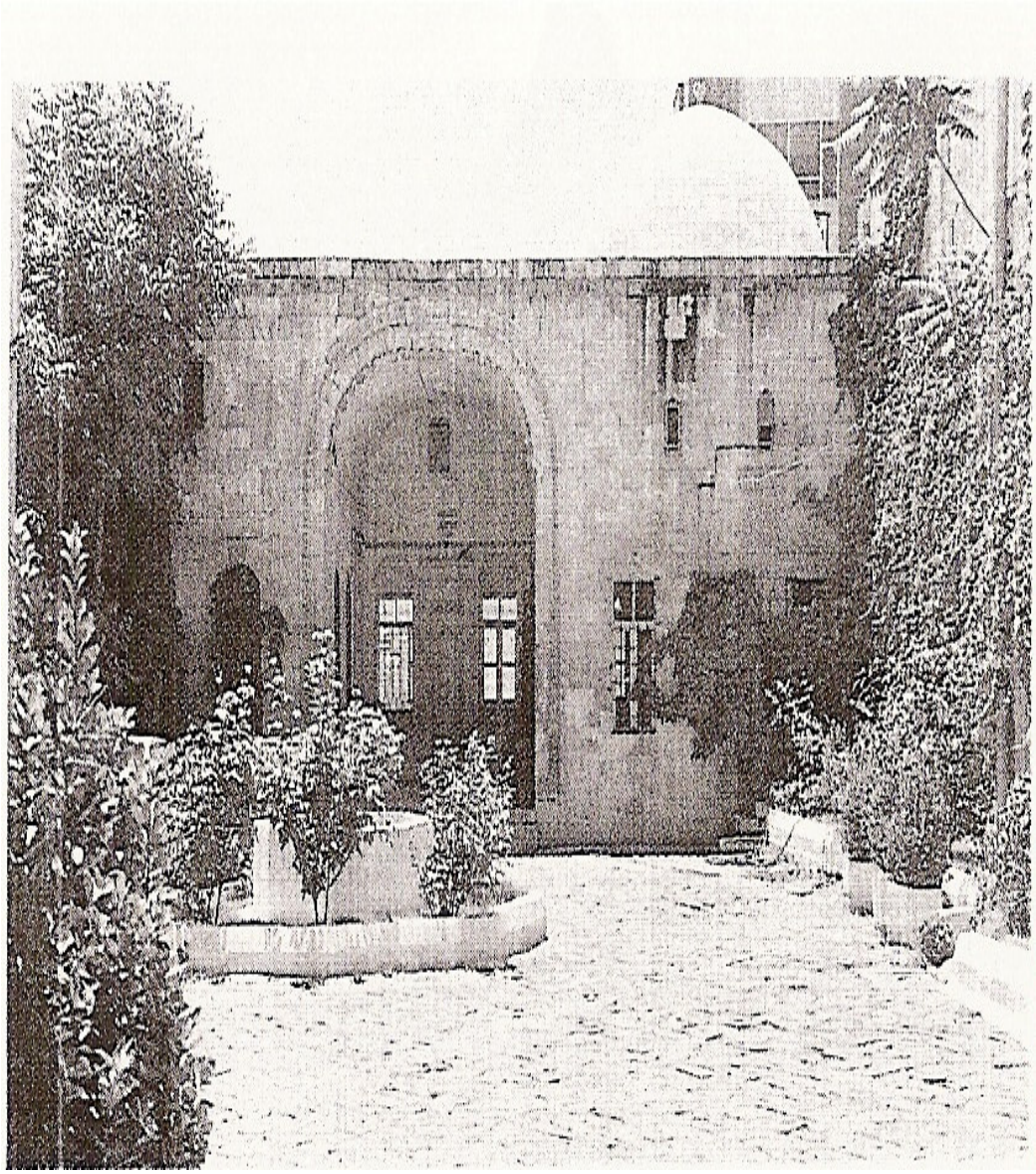
EK 11. Rızvaniye Medresesi, Rızvaniye camisi içinde Rızvan Ahmet Paşa tarafından 1736 tarihinde taptırılmıştır[330].

[330] Karakaş, a.g.e., s.88

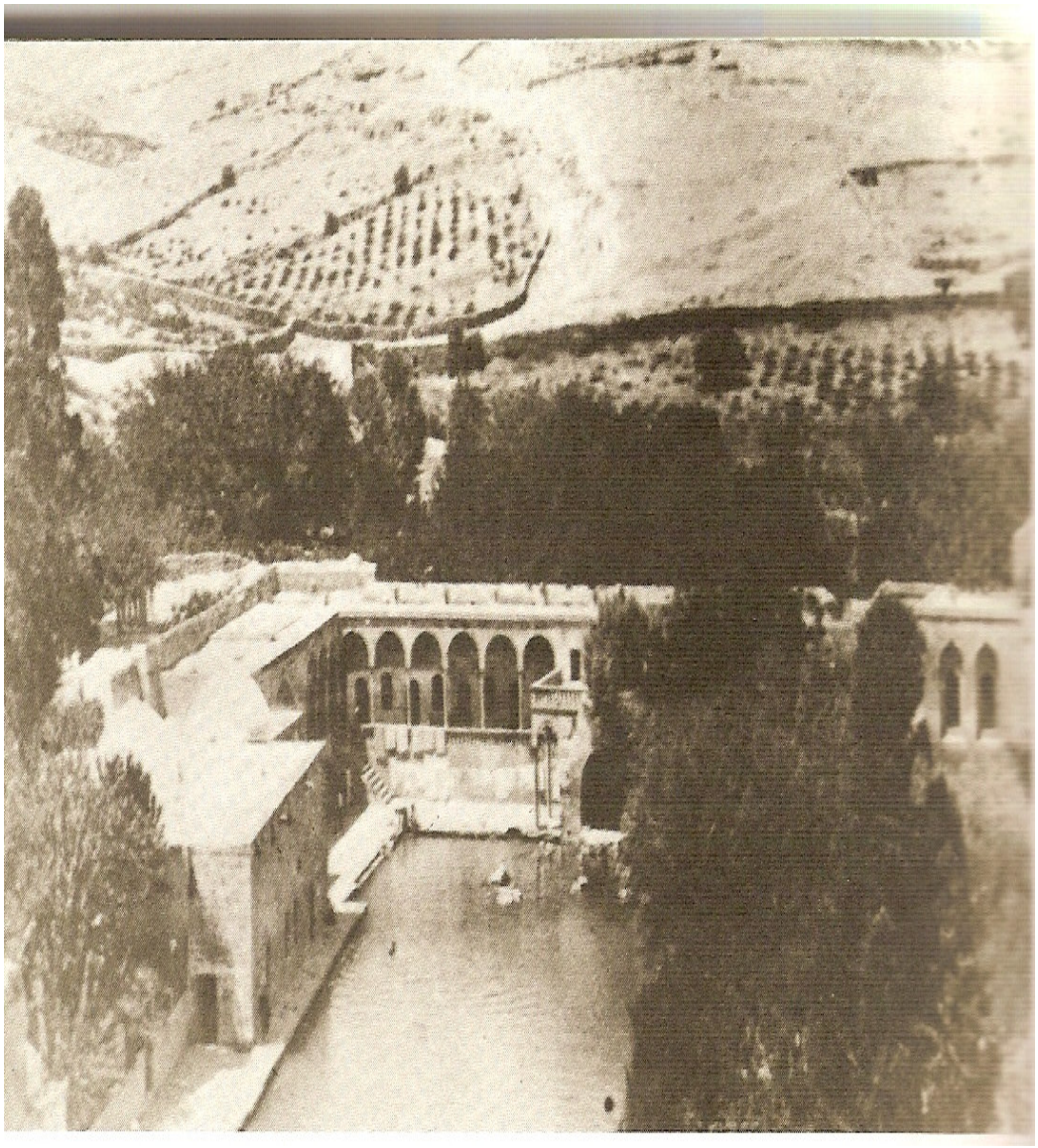
EK 12. Nakibzade medresesinin Ulucami avlusundaki kapısı. Yapılış Tarihi, 1781[331]

[331] Karakaş, a.g.e., s.98

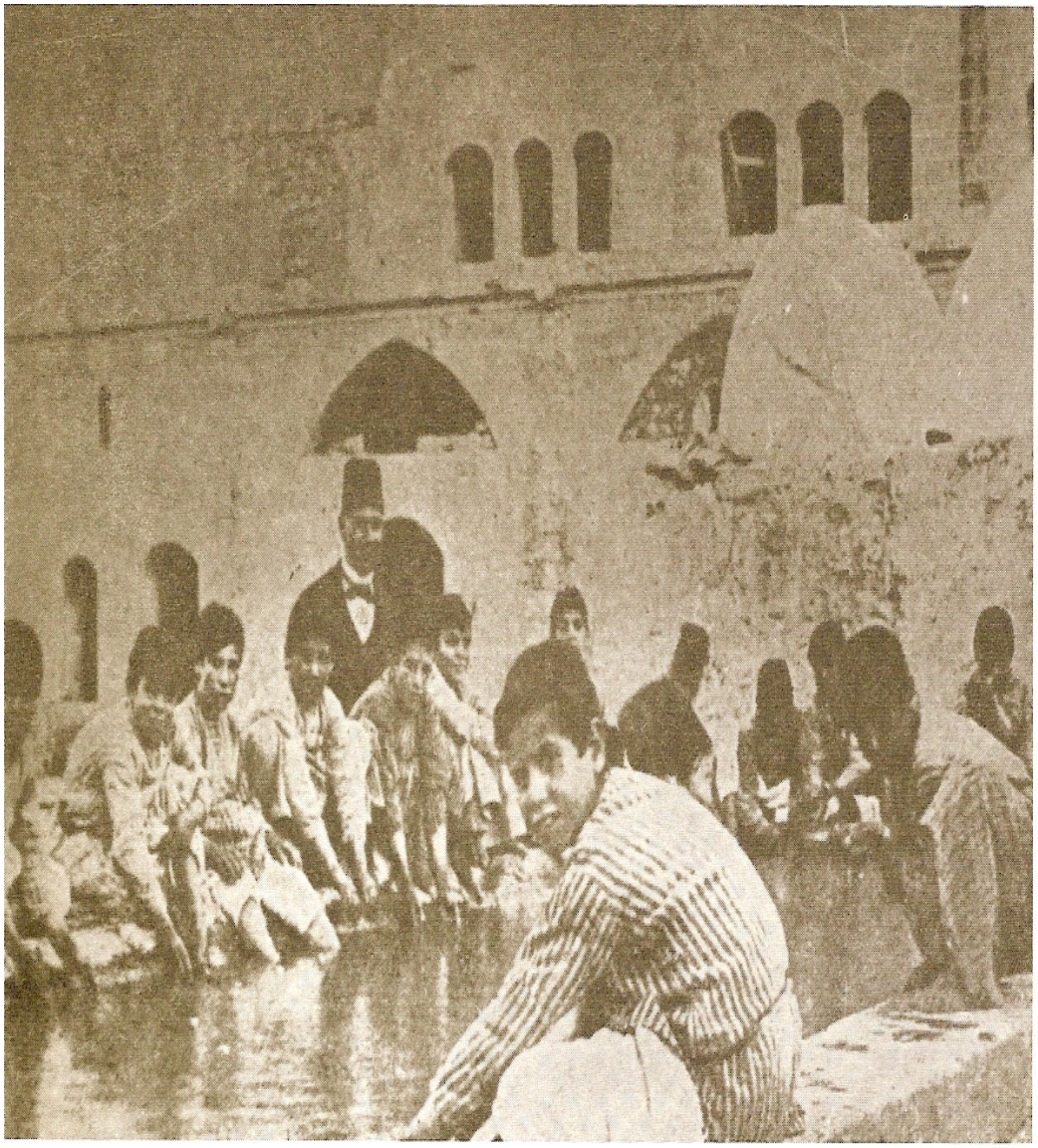
EK 13. Nakibzade medresesinin dershanesi[332]

[332] Karakaş, a.g.e., s.100

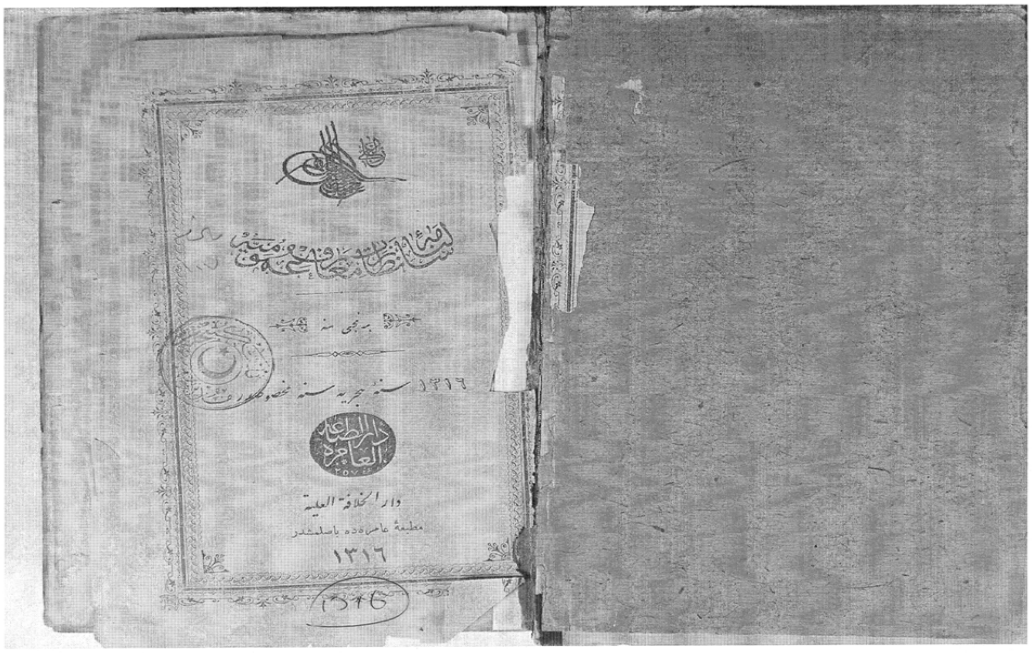
EK 14. Rızvaniye Camii minaresinden Halil-ür Rahman Camii ve Medresesi. (19.yy ortaları)[333]

[333] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.22

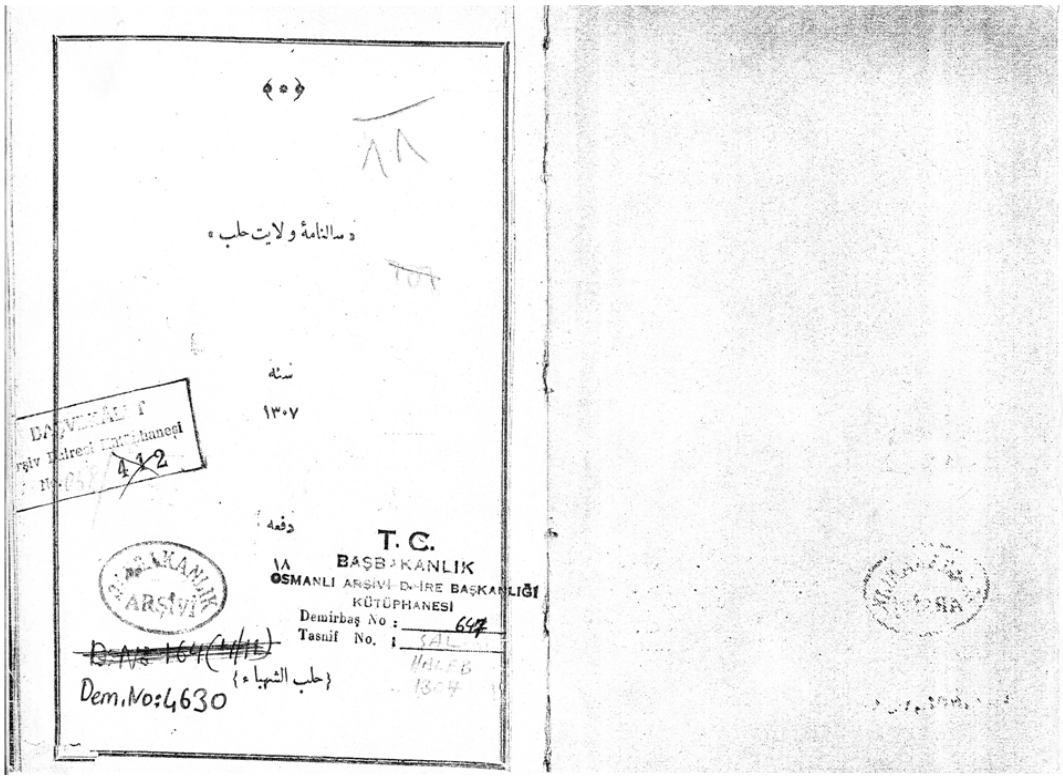

EK 15. 19.yy sonlarında Urfa'da bir okul[334]

[334] Kürkçüoğlu, a.g.e., s.98

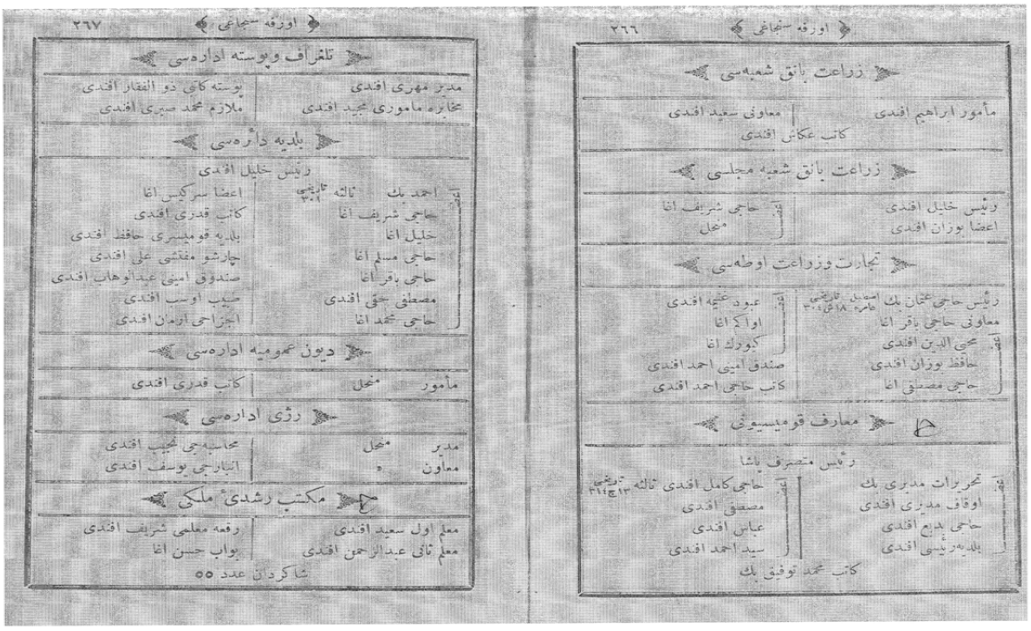

EK 16. H. 1316 Maarif Salnamesi'nin Kapak Sayfası[335]

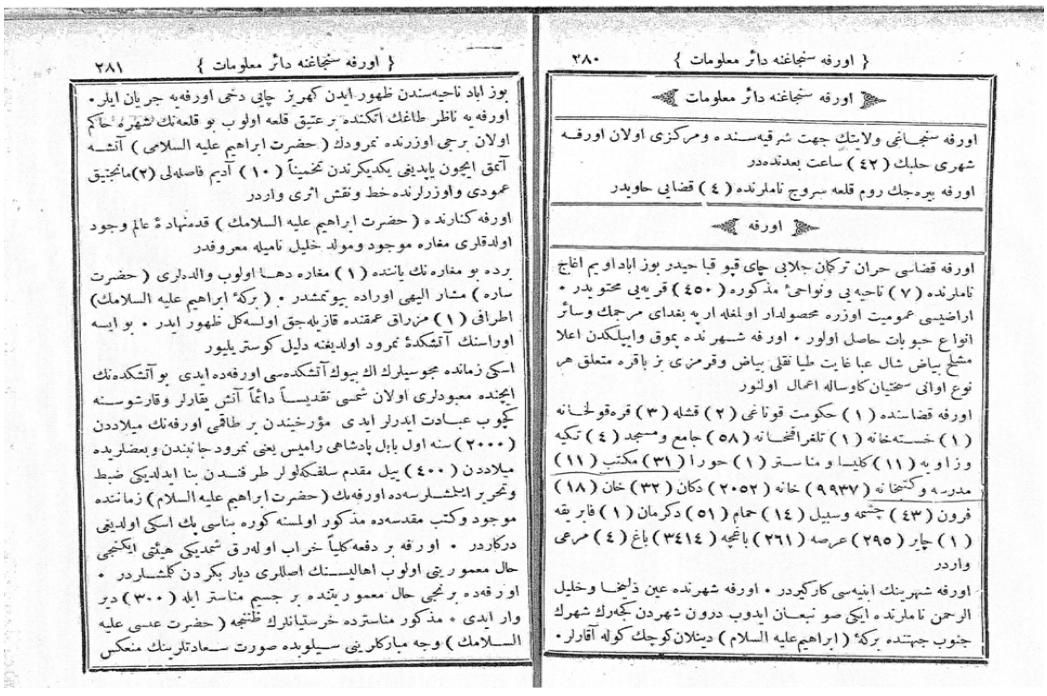

EK 17. H. 1307 Halep Vilayet Salnamesi Kapak Sayfası[336]

[335] H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi
[336] H. 1307 Halep Vilayet Salnamesi

EK 18. H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi'nden örnek bir sayfa[337]

EK 19. H. 1314 Halep Vilayet Salnamesi'nden örnek bir sayfa[338]

[337] H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi
[338] H. 1314 Halep Vilayet Salnamesi

ÖZET

"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim" konulu çalışmamızda genel olarak Osmanlı döneminde Tanzimat öncesi eğitimin yapısı, Tanzimat'ın eğitime getirdiği yeniliklerin uygulamadaki durumu, Cumhuriyet'e kadar uğradığı değişmelerden bahsedilmeye çalışılmıştır.

Urfa sancağı ve kazalarındaki okullar, öğrenci sayıları, öğretmenler ve okutulan derslerden yola çıkılarak Urfa'daki eğitim durumu ve eğitim kurumları hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışma Urfa eğitim tarihine küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlamıştır.

SUMMARY

Our study “Education in Urfa from Tanzimat to Republic” generally mentions education conditions in Ottoman Empire before Tanzimat, practical situations of education reformations that Tanzimat brought and transition period of education until Republic.

Informations had given about Education conditions and foundations in Urfa by stating Schools in Sanjak of Urfa and its districts, student numbers, teachers and teached subjects.

This study aims to add a small contribution to Urfa education history.